

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
HUMANITĀRO UN SOCIĀLO ZINĀTŅU INSTITŪTS

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTES
STARPTAUTISKO ZINĀTNISKO KONFERENČU
RAKSTU KRĀJUMS

Starptautiskās zinātniskās konferences
“*Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2014*”
materiāli
(2014. gada 17.–18. oktobris)

IV DAĻA. PSIHOLOĢIJAS AKTUALITĀTES

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCES OF
FACULTY OF SOCIAL SCIENCES OF
DAUGAVPILS UNIVERSITY

The materials of the International Scientific Conference
“*Social Sciences for Regional Development 2014*”
(17th–18th October, 2014)

PART IV. ISSUES OF PSYCHOLOGY

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS “SAULE” ~

2015

Apstiprināts DU Humanitāro un sociālo zinātņu institūta Zinātniskās padomes sēdē 2015. gada 14. septembrī, protokols Nr. 7.

Meņšikovs V. (zin. red.) *Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes starptautisko zinātnisko konferenču rakstu krājums. Starptautiskās zinātniskās konferences “Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2014” materiāli. IV daļa. Psiholoģijas aktualitātes*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2015. 132 lpp.

Rakstu krājuma redakcijas kolēģija:

Prof., Dr. sc. soc. **V. Meņšikovs** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskais redaktors

Vadošā pētniece, Dr. oec. **O. Lavriņenko** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece (ekonomika)

Doc., Dr. paed. **I. Ostrovska** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece (socioloģija)

Prof., Dr. hab. paed., Dr. hab. psych. **A. Vorobjovs** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietnieks (sociālā psiholoģija)

Asoc. prof., Dr. iur. **J. Teivāns-Treinovskis** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietnieks (tiesību zinātne)

Doc., Dr. oec. **L. Aleksejeva** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Prof., Dr. hab. oec. **V. Kosiedovskis** (Nikolaja Kopernika Universitāte Toruņā, Polija)

Prof., Dr. hab. sc. soc. **A. Matulionis** (Lietuvas Sociālo pētījumu Centrs, Lietuva)

Pētniece, Dr. psych. **M. Ņesterova** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Prof., Dr. sc. soc. **M.J. Schouten** (Koviljas Universitāte, Portugāle)

Dr. iur. **M. Potapovs** (Novosibirskas Valsts Tehniskā Universitāte, Krievija)

Prof., Dr. oec. **J. Vankeviča** (Vitebskas Valsts Tehnoloģiskā universitāte, Baltkrievija)

Prof., Dr. iur. **V. Zahars** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Recenzenti:

Prof., Dr. psych. **D. Beresnevičiene** (Viļņas Universitātes Biznesa skola, Lietuva)

Asoc. prof., Dr. psych. **A. Ruža** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Pētniece, Dr. psych. **M. Ņesterova** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Rakstu krājumā iekļauti Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes starptautiskās zinātniskās konferences (2014. gada 17.–18. oktobris) materiāli: augstskolas zinātnieku, doktorantu, kā arī citu Latvijas un ārzemju sadarbības augstskolu zinātniskie raksti psiholoģijas nozarē.

Par rakstos atspoguļotajiem faktiem, viedokļiem un terminoloģiju atbild rakstu autori.

Ir iekļauts datu bāzē: / Included in the databases: / Включён в базу данных:

Electronic Journals Library of University of Regensburg.

ISSN 2255-8853

ISBN 978-9984-14-738-3

© Daugavpils Universitāte, 2015

SATURS

<i>S. Daģe, V. Raščevskis</i> (Latvija) Motīvu komponentu apzināšanās īpatnības jauniešiem	5
<i>J. Graba, A. Ruža, I. Ruža</i> (Latvija) Attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu dažādu vecumgrupu Latvijas iedzīvotājiem	14
<i>Ē. Kalvāns</i> (Latvija) Latgales iedzīvotāju psiholoģiskās labklājības sociāli demogrāfiskie determinanti	28
<i>E. Līpe, D. Caune</i> (Latvija) Līderības stili un personības iezīmes Valsts policijas struktūrvienību vadītājiem	36
<i>K. Mārtinsons, I.J. Mihailovs</i> (Latvija) Supervīzija psiholoģijas izglītības un prakses sistēmā Latvijā	48
<i>M. Солобутина</i> (Россия), <i>M. Нестерова</i> (Латвия) Психологическая склонность молодых людей к девиантному поведению	58
<i>В. Шалдова</i> (Латвия) Во время войны здесь что-то происходило: социальная память и память места у жителей исторически нагруженных мест на примере района Погулянка (Даугавпилс)	70
<i>I. Tretjakova, S. Mihailova</i> (Latvija) Bērnības emocionālās pieredzes ģimenē saistība ar pašreizējām partnerattiecībām un vēlmi radīt pēcnācējus	88
<i>B. Urbāne, I. Plotka</i> (Latvija) Patērētāju lojalitātes teorētisko aspektu izpēte	109
<i>V. Zaķis</i> (Latvija) Organizācijas iekšējās komunikācijas korelācija ar darbinieku apmierinātību	116
Ziņas par autoriem	124

MOTĪVU KOMPONENTU APZINĀŠANĀS ĪPATNĪBAS JAUNIEŠIEM

Personības motivācija un personības darbības motīvu izpēte ir viena no psiholoģijas pamatproblēmām. Tās izpētei ir svarīga nozīme gan psiholoģijas teorijās, kā arī sabiedrības dzīvē, līdz ar to tā ir aktuālā tēma sabiedrībai. Dotā pētījuma mērķis bija pētīt motīvu komponentu apzināšanas īpatnības studentiem un 12. klašu skolēniem.

Rezultāti parādīja, ka starp studentiem un skolēniem pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības motīvu komponentu apzināšanās izpausmē. Studentiem vairāk izpaužas darbības apzīmēšanas motīvu komponents, turklāt, studenti ir vairāk sociāli orientēti savā uzvedībā un piešķir vairāk savai uzvedībai personisko jēgu.

Dotajā izlasē starp studentiem un skolēniem pastāv statistiski nozīmīgas dzimumu atšķirības motīvu komponentu apzināšanās izpausmē. Jaunietes savā uzvedībā vairāk ietekmējas no ārējiem faktoriem, uzvedībā vairāk iepaužas pienākuma izjūta, citu cilvēku ietekmē, sociālā atbildība. Bet jaunieši vairāk savā uzvedībā orientējas uz mērķtiecīgām vajadzībām.

Atslēgas vārdi: motivācija, motīvu komponenti apzināšanas īpatnības jauniešiem, dzimuma īpatnības.

Personības motivācija un personības darbības motīvu izpēte ir viena no psiholoģijas pamatproblēmām. Motivācijai ir veltīts liels daudzums psiholoģijas autoru Hekhauzens (Хекхаузен 1988); Iljins (Ильин 2011); Viļunas (Вилюнас 2006); Markova (Маркова 1983) Mihalins (Михалин 2013), Maslou (Маслоу 2011); Leontjeva (Леонтьев 2005) monogrāfijas. Tajā pašā laikā attīstās sabiedrība, zinātnes un arī bezgalīgās cilvēka vajadzības, kuras pieprasa jaunus pētījumus.

Psiholoģijas zinātne tādi jēdzieni, ka “motivācija”, “motīvs” tiek izdalīts jēdziens “motivācijas sfēra”. Personības motīvu sfēra tiek izdalīti dažādi psiholoģiskie fenomenī – vajadzības, motīvi, nostādnes, morāli politiskās nostādnes ideju priekšstati, intereses, griba, paradumi, atbildības izjūta, jūtas un pārdzīvojumi, psihiskie procesi, personības stāvokļi un īpatnības, personības eksistēšanas prasības, motivācijas apzināšanās un tās noteikšana, motivācijas izteikšana, emocionālu jūtu. Jebkuru cilvēka uzvedības iemeslu sauc par motīvu. Motīvs kopējā plānā stimulē, nosaka, virza cilvēku pie kaut kādas darbības, kas sevī ietver noteikuso darbības motīvu (Михалин 2013).

Katru dienu jaunieši cinās par motivāciju, jo jauniešiem ir motivācijas trūkums izglītībā gan ikdienas dzīvē kaut ko lietderīgu darīt, cilvēki aizmirst par citiem cilvēkiem vienkārši dzīvo savas dzīves rutīnas, pozitīva rīcība, pozitīva valoda palīdz motivēt jauniešus, mudina tiem sasniegt savus mērķus, gūt panākumus, palīdz realizēt plānus. Pētījuma rezultātu analīze parādīja, ja apzināti motivē studentus, tas pozitīvi ietekmē studentu individuālo motivāciju (Aikens 2013).

Analizējot psiholoģijas zinātnē tādus fenomenus, ka motivācija un personības darbības motīvi, šajos terminos eksistē neskaidrība, jo tie zinātniskajos rakstos tiek definēti dažādi. Motivācijas jēdziens iekļauj sevī visas personības aktivitātes determinācijas daudzveidīgos procesus. Motivācija tiek saistīta ar vajadzībām un motīviem, cilvēka pasaules uzskatiem, priekšstatiem, dažādiem pārdzīvojumiem, zināšanām par sociālo vidi, kurā personība dzīvo un attīstās.

Motivācija ir stabila personības pozīcija, kura izpaužas kā subjekta izstrādāta pozīcija, attieksme pret uzdevumu ar iespējamiem atrisinājumiem atkarībā no personības mērķiem, vērtībām.

Jauniešu vecums raksturojas ar to, ka veidojas Es koncepcija identitātes krīzes rezultātā. Saistībā ar izvēlēto profesiju un sociālās vides izmaiņām jauniešu dzīvē var transformēties personības motivācijas sfēra. Mainās dažādu motīvu komponentu nozīme jauniešu darbības virzībā, tādējādi ir būtiski izprast jauniešu notikušās pārmaiņas motivācijas sfērā un jauniešu motīvu apzināšanu.

Motīva realizācija nav iespējama nenoteiktos vides apstākļos, kuri var palīdzēt vai traucēt motivējošas uzvedības veidošanā. Motivācijas un vides saistības psiholoģijā apzīmētas kā “totālo motivējošo parādību nozīme”. Viļjūnas norāda to faktu, ka jebkura vides izpausme ar interiozācijas procesu kļūst par personību (Вилюнас 2006).

Studentu vēlmi mācīties ietekmē dažādi motivācijas faktori. Julgana pētījumā no dažiem iekšējiem un ārējiem mainīgajiem lielumiem, par mācību iekšējo motivāciju tika izskatīts studentu izvirzītais mērķis. Rezultāti atklāja, ka studentu izvirzīto mērķi veido četras skalas: vajadzība pēc sasniegumiem, sociālā pieņemamība, bailes no neveiksmes, un meistarība. Turklāt, būtiskas saistības tika konstatētas starp studentu mērķiem un to akadēmiskiem vidējiem rādītājiem un viņu vēlmēm būt par skolotāju. Visbeidzot, pētījumā konstatēts, ka topošie skolotāji, kuriem ir vidēja un augsta līmeņa apzināti izvirzīts mērķis, ir augsta varbūtība praktizēt skolotāja profesiju nākotnē (Uyulgan 2014).

Pētījuma mērķis – pētīt motīvu komponentu apzināšanas īpatnības jauniešiem.

- Pamatojoties uz pētījuma mērķi, tika izvirzīti šādi pētījuma jautājumi:
- Kādas ir motīvu komponentu apzināšanās īpatnības studentiem un 12. klašu skolēniem?
- Kādas ir motīvu komponentu apzināšanās īpatnības jauniešiem?

Metode

Dalībnieki

Pētījumā piedalījās 68 respondenti no tiem bija 46 jauniešiem un 22 jaunieši, 36 studenti un 12. klašu 32 skolēni (18 – 24 gadi).

Instrumentārijs

Respondentiem tika dota Ermolina un Iljina (Ильин, 2011) “Motīvu komponentu apzināšanas pētīšanas aptaujas, modifikācija” metodika, kura sastāv no 33 motīvu apzināšanas komponentiem.

Pētījumā tika izmantotas divu variāciju projektīvas metodes “Motīvu komponentu apzināšanas pētīšanas aptaujas”. A. variants kvalitatīva nepabeigto teikumu metode – šī aptauja sastāvēja no 7 nepabeigtiem teikumiem. B. variantā respondentiem tika piedāvāti 6 sīžeti ar atvērtiem jautājumiem. No respondentiem tika iegūti dati teksta veidā, pēc tam izmantojot, kontenanalīzes metodi tika izdalītas saturs vienības, kategorijas, jēdzieni. Pēc rezultātu apstrādes ar kontenanalīzes metodi tie tika kvantificēti (skaitliski kodēti) un tika apstrādāti matemātiskās statistikas datu apstrādes metodēm. Tika analizētas katra respondenta atbildes. Analizējot atbildes varēja uzzināt uz kādiem faktoriem / motivātoriem, aktivitātes principiem orientējas respondents, kādus apstākļus / motivatorus pētāmie vairāk ņem vērā, vai arī respondentiem ir lielāka nosliece orientēties uz iekšējiem / ārējiem faktoriem, cik dziļi pētāmie cenšas pamatot savas rīcības un darbības iemeslus un cik dziļi apziņā tiek atspoguļota motīvu struktūra / aktivitātes principi, cik pamatoti, tiek pieņemti dažādu situāciju risinājumi.

Lai nodrošinātu zinātniskā stipruma kritērijus, pētījuma tiks izmantotas triangulācijas tehnikas, tieši teorētiskā triangulācija un metožu triangulācija.

V. Ermolina un E. P. Iljina “Motīvu komponentu apzināšanas pētīšanas aptaujas, modifikācija” tika izdalīti 17 motīvu apzināšanas komponenti:

Ārējie faktori (pamudinājums, izaicinājums); *Vajadzība* (pašsaglabāšanās vajadzība ēst, dzert, gūt baudu jeb vitāla vajadzība); *Valdzinājums* (pamudinājums, izaicinājums, tieksmes sajūta); *Intereses* (ieinteresētība,

ziņkārība); *Nepieciešamība* (vajag to darīt situācijas ietekmes dēļ); *Motivējoša nostādne* (tas ir pienākums, parādījās iemesls); *Ētisko kontroli* (Nedrīkst noslēgties no kolektīva, nedrīkst pievilt citus); *Nedeklarē ētisko kontroli* (Kaut kam ir tā jādara, neviens to darīt negribēja, upurēšanās citu labā); *Ārējo faktoru priekšrocība* (orientācija uz savs izskatu, pievilcīgumu, ārējais pievilcīgums); *Iekšējo faktoru priekšrocība* (patīk kaut ko darīt, cilvēks gūst no tā baudu); *Emocionālo stāvokļu novērtēšana* (saprast savus emocionālos stāvokļus, tos novērtēt atbilstoši savām jūtām apnika, garlaicīgi); *Savu iespēju novērtēšana* (mērķtiecīga uzvedība, kuras pamatā cilvēks novērtē savas iespējas); *Apstākļu novērtēšana* (kas sagādās piepūli, enerģijas patērēšanu); *Seku prognozēšana* (savas apzinātās rīcības, darbības gala rezultāta prognozēšana var uzvarēt, tas var pie kaut kā novest); *Darbības noteikšana* (izpildīt mājas darbus, aiziet uz veikalu, palīdzēt kādam cilvēkam); *Vajadzību apmierināšanas process* (tās ir situācijas, kurās cilvēks gūst baudu, paēst, atpūsties); *Mērķtiecīga vajadzība* (apzināti izvirzīta vajadzība ar mērķi to sasniegt, dabūt labu atzīmi, pierādīšana kaut kā sev).

Lai dziļāk izprastu jauniešu motivācijas struktūru metodika tika modificēta papildināta vēl ar 16 motīvu apzināšanās komponentiem:

Patīk / Nepatīk (cilvēka emocionāla stāvokļa vērtēšana); *Interesants / Neinteresants* (cilvēka emocionāla stāvokļa vērtēšana); *Gribu / Negribu* (uzvedība ir virzīta uz to, ko cilvēks vēlas); *Pienākums* (apzināta atbildīga cilvēka uzvedība, kura izpaužas sociālā vidē); *Grūtības pārvarēšana* (aktīva uzvedība, kura virzīta, lai apgūtu kaut ko jaunu); *Citu cilvēku ietekme* (sociāla uzvedība, kura izpaužas saskarsmē ar citiem cilvēkiem); *Apstākļu ietekme* (spēja adekvāti novērtēt notikušo situāciju un cilvēks rikojas atbilstoši situācijai); *Sevis motivēšana* (izdarītu, dabūšu kaut ko labu, patīkamu); *Patīkams / Nepatīkams* (spēja apzināties un novērtēt savu emocionālo stāvokli, kuru sniedz situācija); *Personības pašidentitāte* (cilvēka priekšstati par sevi); *Empātija* (spēja saprast cilvēkus, rūpes par citiem cilvēkiem); *Sociālā atbildība* (cilvēks sadarbojas ar citiem cilvēkiem, citu labā); *Bioloģiskā jēga* – (Cilvēka uzvedība ir apzināti virzīta, lai nodrošinātu pašsaglabāšanās vajadzības, piemēram, vajadzība pēc ēdiena, atpūtas, miega); *Sociālā jēga* (saskarsmē, kopdarbībā ar citiem indivīdiem, piemēram, darbs grupā); *Personiskā jēga* (indivīds savā uzvedībā orientējas uz saviem personiskiem nolūkiem, mērķiem, vēlmēm, spējām, interesēm, vajadzībām).

Analizējot rezultātus ar kontentanalizes palīdzību, respondentiem tika izdalīts katra motīva komponenta biežums, kuru var uzskatīt kā motīva komponenta apzināšanas izpausmi noteiktajās situācijās (Ильин 2011).

Rezultāti un diskusija

Sākumā analizēsim motīvu komponentu īpatnības jauniešiem un 12. klašu skolēniem. Šim mērķim tika izmantots parametriskais t – Studenta kritērijs abām pētījuma neatkarīgajām izlasēm. Izmantojot Kolmogorova – Smirnova (One – Sample Kolmogorow – Smirnov Test) testu tika noteikts, ka pētījumā iegūtie rezultāti atbilst normālam sadalījumam, jo $p > 0,05$.

Pētījuma rezultātu analizē tika izdalīti 7 motīvu apzināšanas komponenti, statistiski nozīmīgi atšķirīgi jauniešiem un 12. klašu skolēniem (skat. 1. tab).

1. tabula
Motīvu komponentu apzināšanās īpatnības studentiem
un 12. klašu skolēniem (t-Studenta kritērijs)

Faktora nosaukums	Grupas piederība	N	$X_{vid.}$	SD	t- kritērijs	p
<i>Ārējie faktori</i>	studenti	36	5.72	3.304	-3.227	,003
	12. kl. skol.	32	8.75	1.880		
<i>Citu cilvēku ietekme</i>	studenti	36	9.67	2.990	2.751	,01
	12. kl. skol.	32	7.44	1.315		
<i>Apstākļu ietekme</i>	studenti	36	11.61	3.274	2.063	,047
	12. kl. skol.	32	9.69	1.887		
<i>Sociālā atbildība</i>	studenti	36	7.00	2.567	2.336	,026
	12. kl. skol.	32	5.31	1.401		
<i>Bioloģiskā jēga</i>	studenti	36	3.17	2.256	2.68	,012
	12. kl. skol.	32	1.53	.743		
<i>Sociālā jēga</i>	studenti	36	9.67	2.142	5.286	,000
	12. kl. skol.	32	6.63	.885		
<i>Personiskā jēga</i>	studenti	36	12.17	3.536	3.857	,001
	12. kl. skol.	32	8.25	2.113		

12. klašu skolēni, pamatojot savu uzvedību biežāk, izmanto ārējos faktorus. Orientējas uz savu uzvedību, paskaidro to ar ārējo faktoru ietekmi – tas ir tiešs citu cilvēku pamudinājums vai neizbēgamu apstākļu ietekme (tieša ietekme uz kaut kādu darbību).

Maurers (Maurer 2013) apraksta pētījumu, kurā tika pētīta studentu iekšējā un ārējā motivācija. Rezultāti parādīja, ka studentiem ir būtiski motivāciju ietekmē akadēmiskā darbība un akadēmiskie kursa sasniegumi.

Studenti atšķiras no 12. klašu skolēniem pirmkārt ar vecumu un otrkārt ar izvēlēto un apzināto profesionālo identitāti. Studenti ir izvēlējušies savu profesiju, kuru dotajā brīdī apgūst. Studentiem tāpat ka arī skolēniem dominē ārējā motivācija, bet atšķirībā no skolēniem ārējā motivācija studentiem ir tiešāka un vairāk diferenciāla. Studenti biežāk izmanto tādas motīvu apzināšanas komponentus kā citu cilvēku ietekme, apstākļu ietekme, ārējos faktoros, sociālo atbildību, bioloģisko jēgu, sociālo jēgu, personisko jēgu. Citu cilvēku ietekme studentiem izpaužas saskarsmē ar citiem cilvēkiem, pozitīvi vai negatīvi viens otru ietekmējot mijiedarbības laikā. Apstākļu ietekmē studenti vairāk cenšas adekvāti novērtēt notikušo situāciju un rīkoties atbilstoši situācijai. Sociālā atbildība izpaužas studentu orientācijā uz sadarbību ar apkārtējiem cilvēkiem, emocionāla ieskaitīšanās situācijās ar citiem cilvēkiem (skat. 1. tab).

Salīdzinot ar Kaiganga (Kaigang 2014) veikto pētījumu, kura mērķis bija noteikt ASV augstskolu studentu atsevišķu motivāciju kā nākotnes plānošanu starpnieku attiecības sociālajā kontekstā ar fizisko aktivitāti, integrējot pieejamos pasākumus, personas īpašībām, tostarp iekšējo un ārējo motivāciju, lai labāk izprastu jauniešu motivāciju. Rezultāti parādīja, ka jauniešu motivācija ir būtiski saistīta ar nākotnes plānošanas iekšējo motivāciju. Rezumējot studenti ar augstāku iekšējo motivāciju aktīvāk uztur attiecības ar draugiem, biežāk iesaistīties pieejamos pasākumos.

Savai uzvedībai studenti vairāk nekā skolēni piešķir personisko jēgu, orientējas uz saviem personiskiem nolūkiem, mērķiem vēlmēm, vajadzībām, spējām, interesēm. Tajā pašā laikā studenti savai uzvedībai piešķir bioloģisko jēgu, kurā izpaužas cilvēciski dabiskajās vajadzībās, kuras nodrošina cilvēka eksistenci un sevis kā indivīda turpinājumu. Studentu uzvedība ir virzīta, lai nodrošinātu pašsaglabāšanas vajadzības, piemēram, vajadzība pēc ēdienā, atpūtas, miega (skat. 1. tab).

Parka (Park, Seejeen 2014) pētījumā tika pētīta ASV un Korejas valsts vadītāju motivācija, lai sniegtu precīzu personāla darbības vērtējumu publiskajā sektorā, kas strādā dažādos valsts līmeņos, valsts studiju pārvaldē. Valsts pārvaldes amatpersonām tika pētīti trīs primārie motivācijas faktori (atbildības sajūta, struktūras stimul, sabiedrisko pakalpojumu motivācija). Analīzes rezultāti liecina, ka šie trīs motivācijas faktori būtiski ietekmē valsts pārvaldi un tās reitinga precizitāti, atbildību, precīzu amatpersonu sadalīšanu un novērtējumu.

Tālāk aplūkosim motīvu komponentu apzināšanās īpatnības jauniešiem un jauniešiem. Pētījumā piedalījās 46 jauniešiem un 22 jauniešiem. Priekš tā tika izmantots parametriskais t – Studenta kritērijs abām pēti-

juma neatkarīgajām izlasēm. Izmantojot Kolmogorova – Smirnova (One – Sample Kolmogorow – Smirnov Test) testu tika noteikts, ka pētījumā iegūtie rezultāti atbilst normālam sadalījumam, jo $p > 0,05$.

Aplūkojot 2. tabulu, var apgalvot, pamatojoties uz doto, izlasi, ka starp jauniešiem un jauniešiem ir statistiski nozīmīgas atšķirības motīvu apzināšanās komponentos: darbības noteikšana, vajadzību apmierināšanas process, pienākums, citu cilvēku ietekme, sociālā atbildība.

2. tabula
Motīvu komponentu apzināšanās īpatnības jauniešiem un jauniešiem (t-Studenta kritērijs)

Faktora nosaukums	Grupās piederība	N	$X_{\text{vid.}}$	SD	t- kritērijs	p
<i>Darbības noteikšana</i>	jaunietes	46	6.57	2.793	2.408	,022
	jaunieši	22	4.18	2.483		
<i>Vajadzību apmierināšanas process</i>	jaunietes	46	3.48	1.620	2.966	,006
	jaunieši	22	1.91	.944		
<i>Pienākums</i>	jaunietes	46	5.57	1.502	2.474	,019
	jaunieši	22	4.09	1.868		
<i>Citu cilvēku ietekme</i>	jaunietes	46	9.26	2.544	2.222	,033
	jaunieši	22	7.27	2.195		
<i>Sociālā atbildība</i>	jaunietes	46	6.70	2.439	2.124	,041
	jaunieši	22	5.18	1.328		

Jaunietes vairāk nekā jaunieši cenšas savu darbību, kuru veic, apzīmēt atkarībā no dotās situācijas. Kā arī jauniešiem vairāk izpaužas tendence gūt baudu no dažādām dzīves situācijām, kurās tās nonāk, uzvedība vairāk jauniešiem ir virzīta uz baudas gūšanas principa realizāciju. Jauniešiem arī vairāk ir attīstīta pienākuma sajūta apzināta atbildīga uzvedība, kura izpaužas sociālā vidē, piemēram, ģimenē, mācības, kolektīvs. Kā arī jauniešiem ir vairāk sociāli atbildīgas nekā jaunieši, šī tendence vairāk izpaužas jauniešiem, jo jauniešiem pēc dabas ir emocionālākas nekā jaunieši, līdz ar to jauniešiem ir vairāk emocionāli iesaistās situācijās ar citiem cilvēkiem (skat. 2. tab).

Hazari (Hazari 2012) apraksta pētījumu, kurā tika pētītas jauniešu dzimumu atšķirības ietekmi uz nākotnes karjeras izvēli. Pētījuma rezultāti parādīja, ka jauniešiem un jauniešiem nākotnes karjeras motivācija būtiski neatšķiras. Un rezultāti parādīja to, ka jaunieši, kuriem ir vēlme savu karjeru saistīt ar dabaszinātnes nozarēm un absolventi, kuri ir beiguši

dabaszinātņu nozari, motivēja mācīties tādi faktori kā mācību vide un vēlme ietekmēt sabiedrību.

Vaskova (Vaskova 2006) uzsver savā pētījumā dzimumu atšķirības darbības motivācijā. Čehijas pētījumā tika atklāts, ka vīrieši un sievietes atšķiras priekšstatos par to, kas ir svarīgi motivēt uzņēmumu darbiniekus uz augstiem darba rezultātiem. Kā arēja un iekšējā motivācija ir saistīta ar īpašām vajadzībām un ar velmi būt sievietei vai vīrietim. Sievietes jūtas novērtētas par zemu strādājot savā darbavietā salīdzinājumā ar vīriešu kolēģu tādu pašu ieņemamo amatu uzņēmumā.

Kopsavilkums

Dotā pētījuma mērķis bija pētīt motīvu komponentu apzināšanas īpatnības studentiem un 12. klašu skolēniem. Pētījuma mērķis ir sasniegts, atbildot uz pirmo pētījuma jautājumu, rezultāti parādīja, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp studentiem un 12. klašu skolēniem motīvu apzināšanas komponentos. Tika izdalīti 7 statistiski nozīmīgi atšķirīgi motīvu apzināšanas komponenti: citu cilvēku ietekme, apstākļu ietekme, sociālā atbildība, ārējie faktori, bioloģiskā jēga, sociālā jēga, personiskā jēga. Paskaidrojot savus uzvedības iemeslus, studenti vairāk izmanto šos komponentus nekā 12 klašu skolēni.

Atbildot uz otro pētījuma jautājumu, var apgalvot, ka dotajā izlasē starp jauniešiem un jauniešiem pastāv statistiski nozīmīgas dzimumu atšķirības motīvu apzināšanās komponentos: darbības noteikšana, vajadzību apmierināšanas process, pienākums, citu cilvēku ietekme, sociālā atbildība.

Bibliogrāfija

- Aikens, Curtis G. (2013). Online Submission. // *Leading by Example: Creating Motivation That Fosters Positive Change in Young People*. Vol. 5. P. 32–41.
- Kaigang, Li (2014). *International Journal of Behavioral Nutrition & Physical Activity* // *Motivation and planning as mediators of the relation between social support and physical activity among U.S. adolescents: a nationally representative study*. Vol. 1. P 1–18.
- Maurer, Trent W.; Allen, Deborah (2013). *Journal of the Scholarship of Teaching and Learning* // *A Comparison of Student Academic Motivations across Three Course Disciplines*. Vol. 13. P 77–89.
- Park, Seejeen (2014). *Public Personnel Management*. // *Motivation of Public Managers as Raters in Performance Appraisal: Developing a Model of Rater Motivation*. Vol. 4. P 387–414.

- UYULGAN, Melis Arzu (2014). Educational Sciences: Theory & Practice. // *An Overview of Student Teachers' Academic Intrinsic Motivation*. Vol. 14. P 24–32.
- Вилонас, В. (2006). Психология развития мотивации. Речь.
- Ильин, Е.П. (2011). Мотивация и мотивы. Питер.
- Леонтьев, А. Н. (2005). Деятельность. Сознание. Личность. Москва. Смысл.
- Маркова А.К. (1983). Формирование мотивации учения в школьном возрасте. Москва. Просвещение.
- Маслоу, А. (2011). Мотивация и личность. Питер.
- Михалин, В. Н. (2013). Научный журнал КубГАУ // *Мотивация как основа формирования готовности к профессиональной деятельности курсантов вузов МЧС России*. № 86 Vol. 2.
- Хекхаузен, Х. (1988). Мотивация и деятельность. Москва.
- Hazari, Z. (2012). Journal of College Science Teaching // *Motivation Toward a Graduate Career in the Physical Sciences: Gender Differences and the Impact on Science Career Productivity*. Vol. 4. P 90–98.
- Vaskova, R. (2006). Gender differences in performance motivation. <http://eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/articles/other/gender-differences-in-performance-motivation>. 12.03.2015. 22:47.

Young People Motive Components Identification Peculiarities

Summary

The research theme is compose realization peculiarities of young people. Personality Motivation and Personality operational research theme is one of the fundamental problems of psychology. Its research has an important role in both the psychology theories, as well as in society, so it is the actual theme to the public. This research goal was to explore the main component identification peculiarities of students and 12 th grade students. Research tasks: To study the scientific literature about the motivations / motives; research and describe the motivation / motive theory; explore and describe youth and 12 students in the theme component identification characteristics; to study and analyse the results. Develop a theme component identification peculiarities research methodology to young people and 12th graders.

The results showed that among students and pupils there is a statistically significant difference in the theme component of awareness of expression. Students shifting activities marking motif component; students are more socially oriented in their behavior and give more meaning to their personal conduct students in classes. The research problem: Motif component identification peculiarities of young people.

Key words: motivation, young people motive components identification peculiarities, sex characteristics.

Jūlija Graba, Aleksejs Ruža, Iveta Ruža (Latvija)

ATTIEKSME PRET VIENOTĀS VALSTS VALŪTAS MAIŅU DAŽĀDU VECUMGRUPU LATVIJAS IEDZĪVOTĀJIEM

Pētījuma mērķis bija izpētīt Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret vienotās valsts valūtas maiņu. Pētījuma respondenti ir 58 Latvijas iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 62 gadiem. Pētījums tika realizēts trīs posmos. Pirmais posms – respondentu testēšana 2013. gada decembrī (16. decembris – 31. decembris), pirms tika ieviesta jaunā valūta. Otrais posms – respondentu testēšana 2014. gada janvārī (1. janvāris – 14. janvāris), kad aprītē bija gan eiro, gan arī lati. Trešais posms – respondentu testēšana 2014. gada maijā (19. maijs – 31. maijs), kad tika pilnīgi ieviesta jaunā valūta. Šis pētījums sniedz iespēju novērtēt, kāda ir Latvijas iedzīvotāju attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu kopumā, kā arī uzzināt kādi faktori vispār ietekmē attieksmi pret vienotās valsts valūtas maiņu.

Atslēgas vārdi: sociālā nostādne, nauda, domāšanas rigiditāte, trauksmainība, prognozējošie faktori, Latvijas iedzīvotāji.

Ievads

Latvijas vēsturē pāreja uz eiro valūtu noteikti nav pirmā reize, kad mainās vienotā valsts valūta. Pirms lata, kas bija vienotā valsts valūta mūsu valstī sākot ar 1993. gadu līdz pat 2013. gadam, daudzi Latvijas iedzīvotāji piedzīvoja arī Latvijas rubļu ēru, bet 2014. gada 1. janvārī Latvija kļuva par eirozonas dalībnieci un aprītē ienāca eiro. Neapšaubāms ir fakts, nauda ir ļoti svarīgs faktors cilvēku dzīvē, jo tā sniedz cilvēkam noteiktu stabilitātes un drošības izjūtu, kļūst par varas simbolu (Фенько 2000, Tang 1993). Sakarā ar to, pāreja uz citu vienotu valsts valūtu ir ļoti nozīmīgs notikums valsts iedzīvotājiem.

Kaskijs un Laurents (Caskey, Laurent 1994) pētījumā par dolāra monētas ieviešanu, atklāja tādu fenomenu kā naudas konservatīvisms, saskaņā ar kuru, cilvēkiem ir tieksme pretoties jebkāda veida naudas reformām, pat ja tās ir lietderīgas un perspektīvā radīs pozitīvu ietekmi.

Katras valsts interesēs ir rūpēties par savas valsts iedzīvotāju labklājības līmeni un censties nodrošināt saviem iedzīvotājiem maksimāli mierīgu un stabilu dzīvi, šī darba ietvaros tiek pieņemts, ka izmaiņas valsts līmenī – tādas kā vienotās valsts valūtas maiņa, ir jāīsteno tā, lai valsts iedzīvotāji uztvertu pārmaiņas ar minimālu diskomfortu.

Šim nolūkam ir nepieciešams zināt, kādi faktori vispār ietekmē attieksmi pret vienotās valsts valūtas maiņu. Tā, kā katram iedzīvotājam jau pirms iestājas šis notikums, veidojās viņam raksturīgā sociālā nostādne, ir nepieciešams izprast tās veidošanas mehānismus un principus. Smits (Богданов 1993) apgalvoja, ka sociālās nostādnei ir trīs komponentu struktūra: kognitīvais komponents, afektīvais komponents un uzvedības komponents, tāpēc darba autore, izstrādājot aptauju, ar kuras palīdzību paredzēts noteikt attieksmi pret vienotās valsts valūtas maiņu, mēģināja iekļaut aptaujā visus sociālās nostādnes komponentus, apzinoties, protams, ka uzvedības komponents ir visai nosacīts, jo indivīda gatavība rīkoties noteiktajā veidā un viņa reālās darbības var nesakrist, kā jau ir pierādījis Lapjera pētījumā, kas atklāja, ka pastāv atšķirība starp indivīda potenciālu uzvedību (nodomiem) un viņa reālo uzvedību. (Шихирев 1976).

Tomēr ar zināšanām vien, par to, kāda ir attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu, nepietiek. Svarīgi ir rast iespēju to attieksmi mainīt. Faktori, kurus šajā gadījumā nekādi nedrīkst ignorēt ir indivīdu personiskās īpašības, konkrētāk šajā kontekstā – domāšanas rigiditāte, jo tieši šis fenomēns nosaka indivīdu spēju mainīt uztveri un priekšstatus par valūtas maiņu. Daudzi pētnieki pierādīja, ka domāšanas rigiditāte nosaka cilvēka spēju mainīt uztveri un priekšstatus par kādu konkrētu parādību (Kirby, Nettelbeck, Goodenough 2009; Garcia, Dick 2013). Ne mazāk nozīmīgs personiskais faktors ir arī trauksmainībai, jo pētījumos bija pierādīts, ka trauksmainība ir faktors, ar kuru palīdzību var prognozēt domāšanas paranoisku un negatīvo domāšanu, kā arī faktors, kas veicina to saglabāšanos. (Freeman, Stahl, McManus, Meltzer, Braugha, Wiles, Bebbington 2012).

Apkopojot visu augstākminēto, darba autore nolēma izpētīt, kāda ir Latvijas iedzīvotāju attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu kopumā, kā arī uzzināt kādi faktori vispār ietekmē attieksmi pret vienotās valsts valūtas maiņu un, balstoties uz sniegto informāciju, rast iespēju ne tikai to attieksmi mainīt, bet arī veiksmīgāk organizēt turpmākās valsts valūtas maiņas. Tādējādi, pētījuma mērķis bija izpētīt Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret vienotās valsts valūtas maiņu.

Pētījuma jautājumi

- 1) Kāda ir Latvijas iedzīvotāju attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu?
- 2) Vai demogrāfiskie (vecums, dzimums, dzīvesvieta), ekonomiskie (naudas uzkrājumi, kredītaistības, kopīgs ar kādu budžets, darba esamība) un personiskie (personiskā un situatīvā trauksme, domāšanas rigiditātes līmenis, iepriekšējā valūtas maiņas pieredze, attieksme pret latu, attieksme pret eiro, mierīguma izjūta attiecībā uz valūtas maiņu, braucieni citās ES valstīs biežums un tas, vai cilvēks ir dzīvojis ārzemēs) rādītāji ir attieksmes pret vienotās valsts maiņu prognozējošie faktori?

Pētījuma dalībnieki

Šī pētījuma realizācijā piedalījās 58 Latvijas iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 62 gadiem ($M=36,45$, $SD=12,58$), jo saskaņā ar Godelje (Годелье, 1996) periodizāciju, sākot ar 18 gadu vecumu indivīdam veidojas pietiekami nobriedis priekšstats par naudu, raksturīgs pieaugušiem cilvēkiem, 24 vīrieši un 34 sievietes, 11 Rīgas iedzīvotāji – un 47 ārpus Rīgas iedzīvotāji.

Mērījumi

- 1) Aizenka metodika domāšanas rigiditātes diagnostikai (Eysenck Personality Questionnaire (EPQ) (Eysenck, Eysenck 1975))

Aizenka metodika ir paredzēta domāšanas rigiditātes līmeņa diagnostikai. Izvēlētās metodikas mērķis bija noteikt respondentu spēju mainīt uztveri un priekšstatus par valūtas maiņu, atbilstoši esošām vides izmaiņām. Minētās metodikas jautājumi ir paredzēti normālai populācijas vecumā no 18 līdz 65 gadiem, to ir iespējams pielietot, pētot dažādas sociālās piederības grupas.

- 2) Spielberga metodika situatīvās un personiskās trauksmainības līmeņa noteikšanai (State-Trait Anxiety Inventory (STAI) Spielberger, et al. 1983; Spielberger, 1989)

Situatīvās un personiskās trauksmainības subjektīvā vērtējuma metodika nosaka trauksmainības līmeni, balstoties uz pašvērtējuma skalas. Situatīvā trauksmainība veidojas kā reakcija uz stresoriem, šajā gadījumā uz vienotās valsts valūtas maiņu. Savukārt personiskā trauksmainībā rada priekšstatu par personības pakļautību stresoriem, sakarā ar individuālām īpašībām.

3) Autores izveidotā aptauja “Attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu” (Graba, 2013)

Aptaujas mērķis bija noteikt, vai demogrāfiskie (vecums, dzimums), ekonomiskie (naudas uzkrājumi, kredītsaistības, kopīgs ar kādu budžets, darba esamība) un personiskie (iepriekšējā valūtas maiņas pieredze, braucieni citās ES valstīs biežums,) rādītāji varētu attieksmes pret vienotās valsts maiņu prognozējošie faktori.

Pētījuma procedūra

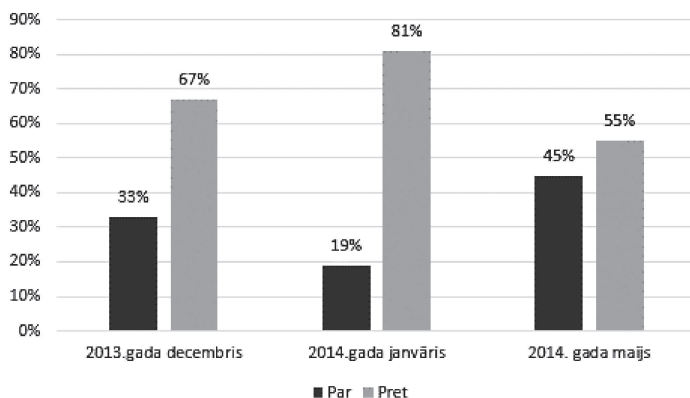
Šis pētījums tika realizēts trīs posmos. Pirmais posms – respondentu testēšana 2013. gada decembrī (16. decembris – 31. decembris). Bija izvēlēts tieši šis laika posms, jo sākot ar 2014. gada 1. janvāri Latvijā tika ieviesta jaunā vienotā valsts valūta – eiro. Respektīvi, tieši šajā laikā pastāvēja apstākļi, kas varēja ietekmēt situatīvās trauksmainības līmeni.

Otrais posms – respondentu testēšana 2014. gada janvārī (1. janvāris – 14. janvāris). Pētījuma ietvaros bija izvēlēts tieši šis laika posms, jo 2014. gada pirmajās divās nedēļās Latvijā aprītē bija gan eiro, gan arī lati. Abu valūtu aprīte varēja ietekmēt situatīvās trauksmainības līmeni

Trešais posms – respondentu testēšana 2014. gada maijā (19. maijs – 31. maijs). Trešajam posmam bija izvēlēts tieši šis laika posms, jo darba autore uzskata, ka ir pagājis pietiekami ilgs laiks, lai respondenti varētu pierast pie citas vienotās valsts valūtas un dotajā laikā pēc būtības vairs nepastāvēja apstākļi, kas varētu ietekmēt situatīvās trauksmainības līmeni.

Pētījuma rezultātu analīze un interpretācija

Ar mērķi atbildēt uz pirmo pētījuma jautājumu ir nepieciešams izanalizēt, kāda bija respondentu attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu. Turklāt, šis aspekts tiks analizēts katrā no trim posmiem, respektīvi, tiks nodrošināta iespēja novērot dinamiku un secināt, vai pirms vienotās valūtas maiņas un pēc pusgada, kad aprītē bija jauna valūta respondentu viedoklis ir mainījies. Analizējot atbildes uz šiem jautājumiem, tiks noteikti arī galvenie iemesli, kāpēc attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu bija negatīva.

1. attēls. Attieksmes pret vienotās valsts valūtas maiņu dinamika

Izanalējot iegūtos rezultātus kopumā, var secināt, ka aptaujāto respondentu attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu gan 2013. decembrī (pirms eiro ieviešanas), gan 2014. gada janvārī (kad aprītē tika ieviesta valūta eiro), gan arī 2014. gada maijā (kad eiro valūta bija aprītē jau gandrīz pusgadu) pārsvarā bija negatīva (attiecīgi 67%, 81% un 55% aptaujāto respondentu). Turklāt, salīdzinājumā ar 2013. gada decembri, 2014. gada janvārī, kad notika eiro ieviešana un aprītē bija divas valūtas, respondentu attieksme kļuva negatīvāka (attiecīgi 67% un 81%). Pēdējā mērījuma laikā attieksme uzlabojās un negatīvi noskaņoto respondentu skaits bija zemāks, nekā 2013. gada decembrī un 2014. gada janvārī.

Lai atbildētu uz jautājumu, vai attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu ir mainījusies, tiek izmantots neparametriskais Hi-kvadrāta tests.

1. tabula

Attieksmes pret vienotās valsts valūtas maiņu izmaiņu analīze 3 mērījumos (N=58)

Rādītājs	Rādītāja vērtība	N	x ²
Attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu 1. mērījumā	Atbalsta	19	6.90**
	Neatbalsta	39	
Attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu 2. mērījumā	Atbalsta	11	22.35**
	Neatbalsta	47	
Attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu 3. mērījumā	Atbalsta	26	0.62
	Neatbalsta	32	

**p<0,01

Iegūtie rezultāti ļauj liecināt par to, ka pirmajā mērījumā un otrajā mērījumā pastāvēja statistiski nozīmīgas atšķirības attieksmē pret vienotās valsts valūtas maiņu ($p=0,00$), pārsvarā respondenti neatbalstīja valsts valūtas maiņu, savukārt, trešā mērījuma rezultāti liecina par to, ka atšķirības attieksmē pret vienotās valsts valūtas maiņu jau nepastāv ($p=0,43$)

Mēģinot izprast negatīvās attieksmes iemeslus, ar kontentanalīzes palīdzību tika noteikti sekojošie galvenie iemesli:

- 1) Finansiālā nestabilitāte
- 2) Cenu pieaugums
- 3) Neuzticēšanās naudas valūtai “eiro”
- 4) Valsts finansiālās neatkarības zaudēšana
- 5) Bailes zaudēt uzkrājumus
- 6) Eiropas cenu līmenis, darba algām saglabājoties Latvijas līmenī.

Atbildot uz pētījuma otro jautājumu, ir neieciešams izmantot bināri loģistisko regresiju analīzi, un tādējādi noskaidrot, cik lielā mērā vecums, dzimums, naudas uzkrājumi, kredītaistības, kopīgs ar kādu budžets, darba esamība, personiskā un situatīvā trauksme, domāšanas rigiditāte, iepriekšējā valūtas maiņas pieredze, braucienu citās ES valstīs biežums spēj prognozēt attieksmi pret vienotās valsts valūtas maiņu. Sakarā ar to, ka atkarīgo mainīto daudzums ir samērā liels, darba autore nolēmj sadalīt tos grupās: demogrāfiskie (vecums, dzimums, dzīvesvieta), ekonomiskie (naudas uzkrājumi, kredītaistības, kopīgs ar kādu budžets, darba esamība) un personiskie (personiskā un situatīvā trauksme, domāšanas rigiditātes līmenis, iepriekšējā valūtas maiņas pieredze, attieksme pret latu, attieksme pret eiro, mierīguma izjūta attiecībā uz valūtas maiņu, braucienu citās ES valstīs biežums un tas, vai cilvēks ir dzīvojis ārzemēs).

2. tabula

Demogrāfisko rādītāju (vecums, dzimums, dzīvesvieta) binārā loģistiskā regresijas analīze atkarīgam mainīgam attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu 1. mērījumā (N=58)

Neatkarīgais mainīgais	B	S.E.	(Exp)B	R ² (Cox&Snell)	R ² (Nagelkerke)
3. solis				0.15	0.21
Dzīvesvieta	2.17**	0.76	8.73		
Konstante	-3.15	1.40	0.04		

** $p < 0,01$

Analīze parāda, ka tikai vienam no neatkarīgiem mainīgajiem ir statistiski nozīmīga ietekme uz atkarīgo mainīgo – neatkarīgam mainīgam “Dzīvesvieta” ($p=0,007<0,01$ – 1. solī; $p=0,004<0,01$ – 2. solī; $p=0,002<0,01$ – 3. solī). Ir vērojama tendence, ka Rīgas iedzīvotāji vairāk atbalsta valūtas maiņu, nekā iedzīvotāji ārpus Rīgas.

3. tabula.

**Demogrāfisko rādītāju (vecums, dzimums, dzīvesvieta)
binārā loģistiskā regresijas analīze atkarīgam mainīgam
attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu 2. mērījumā (N=58)**

Neatkarīgais mainīgais	B	S.E.	(Exp)B	R ² (Cox&Snell)	R ² (Nagelkerke)
3. solis				0.18	0.29
Vecums	1.63**	0.57	5.09		
Konstante	-1.43	0.93	0.24		

** $p<0,01$

Otrajā mērījumā tikai vienam no neatkarīgiem mainīgajiem ir statistiski nozīmīga ietekme uz atkarīgo mainīgo – neatkarīgam mainīgam “Vecums” ($p=0,00<0,01$ – 1. solī, $p=0,00<0,01$ – 2. solī un $p=0,00<0,01$ – 3. solī). Ir vērojama tendence, ka iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 25 (8 – par, 9 – pret) gadiem vairāk atbalsta valūtas maiņu, nekā iedzīvotāju vecumā no 26 līdz 40 gadiem un iedzīvotāji vecumā no 41 līdz 62 gadiem. Savukārt analizējot rezultātus vecumgrupās 26 līdz 40 gadiem un vecumā no 41 līdz 62 gadiem nozīmīgas atšķirības nav (attiecīgi 2 – par, 17 –pret, un 1 – par, 47 – pret).

4. tabula

**Demogrāfisko rādītāju (vecums, dzimums, dzīvesvieta)
binārā loģistiskā regresijas analīze atkarīgam mainīgam
attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu 3. mērījumā (N=58)**

Neatkarīgais mainīgais	B	S.E.	(Exp)B	R ² (Cox&Snell)	R ² (Nagelkerke)
3. solis				0.09	0.12
Vecums	0.80*	0.35	2.22		
Konstante	-1.43	0.76	0.24		

* $p<0,05$

Trešajā mērījumā tikai vienam no neatkarīgiem mainīgajiem ir statistiski nozīmīga ietekme uz atkarīgo mainīgo- neatkarīgam mainīgam “Vecums”

($p=0,014<0,05$ – 2. solī, $p=0,018<0,05$ – 3. solī). Ir vērojama tendence, ka iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 25 gadiem (12 – par, 5 – pret) vairāk atbalsta valūtas maiņu, nekā iedzīvotāju vecumā no 26 līdz 40 gadiem un iedzīvotāji vecumā no 41 līdz 62 gadiem.

Apkopojot visu iepriekšminēto, var secināt, ka vecums un dzīvesvieta ir vieni no prognozējošiem attieksmes pret vienotās valūtas maiņas faktoriem, savukārt dzimums nenosaka attieksmi pret to.

Nākamais faktoru bloks, kurš tiek analizēts, ir ekonomiskie rādītāji (naudas uzkrājumi, kredītsaistības, kopīgs ar kādu budžets, darba esamība). Šie faktori arī tiks analizēti ar binārās loģistikās regresijas analīzes palīdzību.

5. tabula

Ekonomiskie rādītāji (naudas uzkrājumi, kredītsaistības, kopīgs ar kādu budžets, darba esamība) binārā loģistikā regresijas analīze atkarīgam mainīgam attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu 1. mērījumā (N=58)

Neatkarīgais mainīgais	B	S.E.	(Exp)B	R ² (Cox&Snell)	R ² (Nagelkerke)
3. solis				0.15	0.21
Ar kādu kopīgs budžets	-1.54*	0.70	0.21		
Darba esamība	2.24	1.16	9.36		
Konstante	0.17	1.38	1.18		

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

Pirmajā mērījumā diviem neatkarīgiem mainīgiem ir statistiski nozīmīga ietekme uz atkarīgo mainīgo – neatkarīgam mainīgam “Darba esamība” ($p=0,013<0,05$ – 1. solī; $p=0,009<0,01$ – 2. solī; $p=0,016<0,01$ – 3. solī), un atkarīgam mainīgam “Ar kādu kopīgs budžets” ($p=0,022<0,05$ – 3. solī). Tādējādi ir vērojama tendence, ka iedzīvotājiem, kuriem ir darbs ir pozitīvāka attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu (ir darbs: par – 18, pret – 29; nav darba: par – 1, pret – 10) savukārt runājot par kopīgo budžetu, ir vērojama pretējā saistība, cilvēkiem, kuriem ir ar kādu kopīgs budžets, konstatēta negatīvāka attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu (ir kopīgs budžets: par – 11, pret – 32, nav kopīga budžeta: par – 8, pret – 7).

Otrajā un trešajā mērījumā nevienam no neatkarīgiem mainīgiem nav statistiski nozīmīgas ietekmes uz atkarīgo mainīgo.

Nākamais aspekts, kas tiks analizēts – ir personisko rādītāju ietekme uz attieksmi pret vienotās valsts valūtas maiņu. Ar binārās loģistikās regresijas analīzes palīdzību tiks izanalizēts, vai personiskā un situatīvā trauksme, domāšanas rigiditātes līmenis, iepriekšējā valūtas maiņas pieredze, attieksme pret latu, attieksme pret eiro, mierīguma izjūta attiecībā uz valūtas maiņu, braucienu citās ES valstīs biežums un tas, vai cilvēks ir dzīvojis ārzemēs – spēs prognozēt attieksmi pret vienotās valsts valūtas maiņu.

6. tabula

**Personisko rādītāju binārā loģistikā regresijas analīze atkarīgam mainīgam attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu
1. mērijumā (N=58)**

Neatkarīgais mainīgais	B	S.E.	(Exp)B	R ² (Cox&Snell)	R ² (Nagelkerke)
7. solis				0.56	0.78
Dzīvoja ārzemēs	-19.88**	9596.12	0.00		
Bieži brauc ārzemēs	23.41**	9596.12	1.47		
Konstante	-4.62	2.39	0.01		

*p<0,05; **p<0,01

Analizējot rezultātus, ir redzams, ka neatkarīgie mainīgie “Domāšanas rigiditāte” (1. solis: p=0,04<0,05) “Bieži brauc ārzemēs” (1.–7. solis: p=0,00<0,01) un “Dzīvoja ārzemēs” (1.–7. solis: p=0,00<0,01) ir faktori, kuri visspēcīgāk ietekmē attieksmi pret vienotās valsts valūtas maiņu. Turklāt, domāšanas rigiditātei ir vērojama pretēja sakarība: t.i. cilvēki, kuriem ir augstāks domāšanas rigiditātes līmenis, negatīvāk uztver vienotās valsts valūtas maiņu. Līdzīga situācija ir arī ar faktoru “Dzīvoja ārzemēs” – respondenti, kuri kādu laiku dzīvoja ārzemēs, negatīvāk vērtē to, ka Latvija pāriet uz eiro. Savukārt faktoram “Bieži brauc ārzemēs” pastāv tiešā sakarība, t.i. respondenti, kuri biežāk brauc ārzemēs biežāk atbalsta eiro valūtas ieviešanu.

7. tabula

Personisko rādītāju binārā loģistiskā regresijas analīze atkarīgam
mainīgam *attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu*
2. mērījumā (N=58)

Neatkarīgais mainīgais	B	S.E.	(Exp)B	R ² (Cox&Snell)	R ² (Nagelkerke)
6. <i>solis</i>				0.29	0.47
Valūtas maiņas pieredze	2.95**	1.16	19.11		
Dzīvoja ārzemēs	4.03**	1.31	56.18		
Bieži brauc ārzemēs	-1.61	1.06	0.20		
Konstante	-7.17	3.35	7.71		

**p<0,01

Attieksmi pret vienotās valsts valūtas maiņu nosaka faktori “Valūtas maiņas pieredze” (1.–7. soli: p=0,00<0,05), “Dzīvoja ārzemēs” (1.–7. soli: p=0,00<0,05), un “Bieži brauc ārzemēs” (4. soli: p=0,04<0,05). Faktoriem “Valūtas maiņas pieredze” un “Dzīvoja ārzemēs” ir vērojama tiešā saistība. Respondenti, kuriem šī ir pirmā valsts valūtas maiņas pieredze lielākā mērā atbalsta to, nekā respondenti, kuriem šī nav pirmā pieredze. Atšķirībā no pirmā mērījuma rezultātiem, šoreiz ir konstatēta tieša veida sakarība starp to, vai respondents dzīvoja ārzemēs un vai atbalsta vienotās valsts valūtas maiņu, t.i. ja respondents kādu laiku uzturējās / dzīvoja ārzemēs – viņš lielākā mērā atbalsta pāreju uz citu valūtu, nekā respondenti, kuri nekad nav dzīvojuši ārzemēs. Savukārt mainīgam “Bieži brauc ārzemēs” ir vērojama pretējā sakarība, tie, kuri biežāk braukā ārzemēs, mazākā mērā atbalsta valūtas maiņu mūsu valstī.

8. tabula

Personisko rādītāju binārā loģistiskā regresijas analīze atkarīgam
mainīgam *attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu*
3. mērījumā (N=58)

Neatkarīgais mainīgais	B	S.E.	(Exp)B	R ² (Cox&Snell)	R ² (Nagelkerke)
1	2	3	4	5	6
4. <i>solis</i>				0.23	0.31
Situatīvā trauksme	1.18	0.66	3.27		
Attieksme pret latu	-2.25*	1.01	0.11		

	1	2	3	4	5	6
Valūtas maiņas pieredze		1.06	0.65	2.88		
Dzīvoja ārzemēs		2.00*	1.00	7.42		
Bieži brauc ārzemēs		-1.21	0.78	0.30		
Konstante		-2.81	2.37	0.06		

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Vērtējot atsevišķo faktoru ietekmi uz iespēju prognozēt attieksmi pret vienotās valsts valūtas maiņu, trešajā etapā ietekmīgākie faktori ir “Attieksme pret latu” (1. un 3. soli: $p = 0,01 < 0,05$; 2. soli: $p = 0,00 < 0,01$; 4. soli: $p = 0,02 < 0,05$) un “Dzīvoja ārzemēs” (1. soli: $p = 0,00 < 0,01$; 2. soli: $p = 0,01 < 0,05$; 3. soli: $p = 0,02 < 0,05$; 4. soli: $p = 0,03 < 0,05$). Turklāt, mainīgam “Attieksme pret latu” ir pretēja saistība, tas ir pastāv tendence, ja patīk lats, tad respondents neatbalsta valūtas maiņu. Attiecībā uz mainīgo “Dzīvoja ārzemēs” šajā gadījumā ir vērojama pretēja pirmajam mērījumam un līdzīga otrajam mērījumam situācija, šajā gadījumā ir vērojama tiešā saistība, t.i., ja cilvēks ir dzīvojis ārzemēs, vairāk atbalsta valūtas maiņu.

9. tabula

Neatkarīgā mainīgā *attieksme pret eiro* analīze atkarīgam mainīgam *attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu*
1. 2. un 3. mērījumā (N=58)

	Radītājs	Attieksme pret eiro	N	Vid. rangs	x ²
1. mērījums	Atbalsta valsts valūtas maiņu	Pozitīva	10	27.40	1.60
		Negatīva	22	32.41	
		Neitrāla	26	27.85	
2. mērījums	Atbalsta valsts valūtas maiņu	Pozitīva	15	13.73	38.24**
		Negatīva	38	35.00	
		Neitrāla	5	35.00	
3. mērījums	Atbalsta valsts valūtas maiņu	Pozitīva	21	13.50	40.05**
		Negatīva	33	38.98	
		Neitrāla	4	35.25	

** $p < 0,01$

Rezultātu statistiskā apstrāde parāda, ka pirmajā mērījumā atkarībā no attieksmes pret eiro nepastāvēja statistiski nozīmīgas atšķirības attieksmē pret vienotās valsts valūtas maiņu ($p=0,46>0,05$). Savukārt otrajā un trešajā mērījumā parādījās cieša saikne, jo pastāv statistiski nozīmīga atšķirība attieksmē pret vienotās valsts valūtas maiņu atkarībā no attieksmes pret eiro (attiecīgi $p=0,00<0,01$ un $p=0,00<0,01$). Tādējādi var secināt, ka attieksme pret eiro valūtu kā tādu ir attieksmes pret vienotās valsts valūtas maiņu prognozējošais faktors. Pastāv tendence, ja respondentam ir negatīva vai neitrāla attieksme pret eiro – viņš neatbalsta pārēju uz citu vienotu valsts valūtu (šajā gadījumā – eiro), toties, ja attieksme pret eiro valūtu ir pozitīva – respondenti atbalsta valsts valūtas maiņu. Ļoti svarīgs faktors, ko darba autore arī gribētu uzsvērt, ir tas, ka salīdzinājumā ar pirmo mērījumu, kas tika veikts pirms eiro ieviešanas Latvijā, neitrāla attieksme pret eiro bija vērojama lielākai respondentu daļai, otrajā mērījumā, kad apritē bija gan eiro, gan arī lati – neitrālā attieksme pārsvarā nomainījās ar negatīvu attieksmi (tikai 5 no 21 neitrālās attieksmes pārtapa par pozitīvu, pārējie – par negatīvu), savukārt trešā mērījuma rezultāti liecina par to, ka 2014. gada maijā ievērojami pieauga respondentu skaits, kuri pozitīvi novērtē eiro valūtu.

Secinājumi

- 1) Latvijas iedzīvotājiem ir raksturīga negatīva attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu. Pirms eiro valūta vispār tika ieviesta Latvijā (2013. gada decembris), Latvijas iedzīvotāju attieksme pret valūtas maiņu bija izteikti negatīva, jo valūtas maiņu kopumā atbalstīja tikai 33% no visiem respondentiem. Savukārt periodā, kad apritē ienāca eiro, bet lats vēl netika izņemts no aprites, respondentu attieksme kļuva vēl negatīvāka, un pozitīva attieksme pret vienoto valsts valūtu bija vērojama tikai 19% no visiem aptaujātiem. Apmēram pēc pusgada, 2014. gada maijā, kad iedzīvotājiem jau bija iespēja iepazīties ar jaunu valūtu un novērtēt visas priekšrocības un trūkumus, tika veikts pēdējais mērījums, kura rezultāti liecina par to, ka respondentu attieksme pret vienotās valsts valūtas maiņu un mainījusies uz labo pusi – valūtas maiņu atbalsta 45% respondenti, un neatbalsta tikai 55% procenti.
- 2) Galvenie iemesli, kāpēc respondenti neatbalsta vienotās valsts valūtas maiņu ir finansiālā nestabilitāte, cenu pieaugums, neuzticēšanās naudas valūtai “eiro”, valsts finansiālās neatkarības zaudēšana, bailes

zaudēt uzkrājumus, Eiropas cenu līmenis, darba algām saglabājoties Latvijas līmenī.

- 3) Demogrāfiskie faktori – vecums un dzīvesvieta ir attieksmes pret vienotās valsts valūtas maiņu prognozējošie faktori.
- 4) Ekonomiskie faktori – darba esamība un tāds faktors, kā respondentam ir ar kādu kopīgs budžets ir ietekmē attieksmi pret vienotās valsts valūtas maiņu.
- 5) Personiskie faktori – domāšanas rigiditāte, fakts, ka respondents kādu laiku dzīvoja ārzemēs, bieži brauc citās ES valstīs, valūtas maiņas pieredze, attieksme pret latu un attieksme pret eiro ir attieksmes pret vienotās valsts valūtas maiņu prognozējošie faktori.

Ieteikumi turpmākiem pētījumiem

Šis pētījums varētu būt turpināts. Pirmkārt, varētu palielināt izlasi un aptvert lielāku Latvijas iedzīvotāju skaitu, iekļaut arī jaunus potenciālus prognozējošus faktorus, piemēram, izglītības līmeni, profesionālās pieredzes raksturojumus utt. Otrkārt, šis pētījums varētu kļūt starptautisks, ņemot vērā faktu, ka ar 2015. gada 1. janvāri arī Lietuva pārgāja uz eiro valūtu, līdzīgo pētījumu varētu veikt arī Lietuvā, un salīdzināt rezultātus ar rezultātiem, kuri tika iegūti mūsu valstī.

Bibliogrāfija

- Caskey, J. P., Laurent, S. S. (1994). Money Credit Banking 26, 495.
- Eysenck, H. J., Eysenck, S. B. G. (1975). *Manual of the Eysenck Personality Questionnaire*. London: Hodder and Stoughton.
- Freeman, D., Stahl, D., McManus, S., Meltzer H., Brugha T., Wiles N., Bebbington P. (2012). Insomnia, worry, anxiety and depression as predictors of the occurrence and persistence of paranoid thinking. *Social Psychiatry & Psychiatric Epidemiology*. Vol. 47, 1195–1203.
- Garcia, C., Dick, A. S. (2013). Stuck in the moment: cognitive inflexibility in preschoolers following an event. *Personality and Individual Differences* 6 (1): 21–29.
- Graba, J (2015). Attieksmes pret vienotās valsts valūtas maiņu dažādu vecumgrupu Latvijas iedzīvotājiem. Maģistra darbs. Daugavpils.
- Kirby, K. H., Nettelbeck, T., Goodenough, S. (2009). Cognitive rigidity in the aged and the mentally retarded. *International Journal of Aging & Human Development*. Vol. 9, 263–72.
- LaPiere, R.T. (1934). Attitudes vs. actions. *Social Forces*, 13, 230–7.

- Rosenberg, M. J., Hovland, C. I. (1960). "Cognitive, Affective and Behavioral Components of Attitudes." In M. J. Rosenberg, C. I. Hovland (eds.), *Attitude Organization and Change: An Analysis of Consistency Among Attitude Components*. New Haven: Yale University Press.
- Spielberger, C. D. (1989). *State-Trait Anxiety Inventory: Bibliography* (2nd ed.). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Spielberger, C. D., Gorsuch, R. L., Lushene, R., Vagg, P. R., Jacobs, G. A. (1983). *Manual for the State-Trait Anxiety Inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Tang, T. (1993). The meaning of money: extension and exploration of the money ethics scale. *Journal of Organizational Behavior*. Vol. 14. P. 93–109.
- Богданов, В.А. (1993). *Социально-психологические свойства личности*. Л.
- Годель, М. (1996). Деньги и богатства в различных типах общества и их встреча на периферии капитализма. *Психоанализ и науки о человеке*. М.
- Ильин, Е.П. (2011). *Психология индивидуальных различий*. СПб: Питер.
- Фенько, А. Б. (2000). Проблема денег в зарубежных психологических исследованиях. *Психологический журнал*, № 1. – с. 44.
- Шихирев, П.Н. (1976). Социальная установка как предмет социально-психологического исследования. *Психологические проблемы социальной регуляции поведения*. М.

The Dynamics of Attitude of Different Age Groups of Latvian Population Towards Change of National Currency

Summary

The aim of the current study was to explore an attitude of Latvian population towards change of national currency. The respondents of research were among 58 Latvian inhabitants within age from 18 to 62 years. The research was carried in three steps. The first step was surveying of respondents in December of 2013 (16th December – 31st December), before the introduction of new currency. The second step was surveying of respondents in January of 2014 (1st January – 14th January), when both euro and lat were in use. The third step was surveying of respondents in May of 2014 (19th May – 31st May), when the new currency has been completely introduced. This research provides opportunity to evaluate the attitude of Latvian population in overall towards change of national currency, as well as determine the factors affecting attitude towards change of national currency.

Key words: social attitude, currency change, money, rigid thinking, anxiety.

LATGALES IEDZĪVOTĀJU PSIHOLOĢISKĀS LABKLĀJĪBAS SOCIĀLI DEMOGRĀFISKIE DETERMINANTI

Ši raksta mērķis ir veikt Latgales iedzīvotāju psiholoģisko labklājību determinējošo sociāli demogrāfisko faktoru analīzi. Raksta zinātniskā nozīmība un novitāte saistīta ar psiholoģiskās labklājības un laimes izjūtas kā vienota fenomena traktējumu un šo fenomenu determinējošo sociāli demogrāfisko faktoru detalizētu izpēti Latgales reģionā. Psiholoģiskās labklājības pētījumu aktualitāti Latgalē pamato šī reģiona zemais sociāli ekonomiskās attīstības līmenis. Pētījuma rezultāti parādīja, ka Latgales iedzīvotāju psiholoģisko labklājību ietekmē tādi respondentu sociāli demogrāfiskie raksturlielumi kā sociālā aktivitāte un ģimenes stāvoklis. Augstāka psiholoģiskā labklājība raksturo sociāli aktīvos un neprecētos Latgales iedzīvotājus. Tika konstatēts, ka zema materiālā nodrošinātība ir faktors, kas negatīvi ietekmē Latgales iedzīvotāju psiholoģisko labklājību. Turklāt tika noteikts, ka psiholoģiskās labklājības fenomena pētījumus lietderīgi veikt kopā ar laimes izjūtas pētījumiem, traktējot tos kā integrālu fenomenu.

Atslēgas vārdi: psiholoģiskā labklājība, laimes izjūta, sociāli demogrāfiskie faktori.

Ievads

Psiholoģiskās labklājības problēma ir viena no fundamentālajām psiholoģijas problēmām, tādēļ interese par to saglabājas visā psiholoģijas zinātnes vēsturē. Būtiski palielinājās pieprasījums pēc psiholoģiskās labklājības fenomena pētījumiem, kas ir saistīts ar ikdienas stresa situāciju skaita pieaugumu, cilvēka personiskās dzīves konstruēšanas sarežģītības paaugstināšanos, dzīves orientieru komplicētāku izvēli, socializācijas grūtībām, sociālo normu un vērtību būtiskām izmaiņām.

Daudzi mūsdienu pētījumi ir veltīti psiholoģisko labklājību ietekmējošo sociāli psiholoģisko faktoru izpētei. Tiek pētīti sociāli demogrāfiskie faktori saiknē ar psiholoģisko labklājību un laimes izjūtu (Diener 1984, 1995; Kasser, Ryan 1993; Ryff, Keyes 1995; Biswas-Diener, Diener 2006 u.c.).

Positīvās psiholoģijas ietvaros virkne pētījumu (Adler, & Newman, 2002; Stevenson, Wolfers, 2008; Ryff, & Keyes, 1995) apstiprina psiholoģiskās labklājības saikni ar valsts sociāli ekonomiskajiem apstākļiem. Noteikts, ka nabadzīgajās valstīs (pie kurām pieskaitāma arī Latvija, un,

it īpaši, Latgales reģions) tika konstatēta būtiska ienākumu ietekme uz iedzīvotāju psiholoģisko labklājību (Clark, Oswald 1994; Diener, Biswas Diener 2002,). Tādējādi zema sociāli ekonomiskās attīstības līmeņa kontekstā psiholoģiskās labklājības problēma iegūst aktualitāti Latgales reģionā.

Pētāmās problēmas teorētiskais pamatojums

Mūsdienu psiholoģiskās labklājības izpratne saistās ar pozitīvās psiholoģijas kā pastāvīgas psiholoģijas nozares attīstību, kuras rezultātā eidemonisma tradīcijā tika izveidotas K. Rifas psiholoģiskās labklājības teorija un R. Raiena un L. Deci pašnoteikšanās teorija, kuras uzskatāmas par mūsdienu psiholoģiskās labklājības izpratnes avangardu.

Šajā pētījumā psiholoģiskās labklājības traktējums pamatojas uz K. Rifas sešu faktoru psiholoģiskās labklājības teoriju (Ryff 1989; Ryff & Singer 2006). Izzinot pozitīvās psiholoģijas ietvaros veikto empīrisko pētījumu rezultātus par psiholoģisko labklājību ietekmējošajiem sociāli psiholoģiskajiem un demogrāfiskajiem faktoriem, iespējams veikt minēto pētījumu atziņu apkopojumu (skat. 1. tabulu).

1. tabula

Psiholoģisko labklājību ietekmējošie sociālie un demogrāfiskie faktori (Kalvāns 2013)

Psiholoģisko labklājību ietekmējošais faktors	Ietekmes īpatnības	Pētnieki
1	2	3
<i>Vecums</i>	Psiholoģiskās labklājības komponenti autonomija un ikdienas prasību īstenošana paugstinās, palielinoties vecumam, bet komponenti, personiskā izaugsme un mērķtiecība līdz ar vecumu samazinās.	Ryff, Magee, Kling & Wing 1999
<i>Dzimums</i>	Sievietēm salīdzinājumā ar vīriešiem psiholoģiskās labklājības rādītāji ir vai nu vienādi, vai augstāki.	Ryff, Magee, Kling & Wing 1999
<i>Sociālās attiecības un ģimenes esamība</i>	Sociālais atbalsts pozitīvi ietekmē psiholoģisko labklājību. Sociālās attiecības ir īpaši aktuālas nesakārtotās sabiedrībās ar nelabvēlīgiem sociāli ekonomiskajiem apstākļiem, jo šādās sabiedrībās sociālā vide tiek uztverta	Cantor & Sanderson 1999; Ryff & Singer 2001; Iyer,

	1	2	3
	kā draudoša, kas veicina depresīvu traucējumu, trauksmes un uzvedības traucējumu palielināšanos. Ģimenes sociālais atbalsts pozitīvi ietekmē psiholoģisko labklājību.	Jetten 2009; Cheng, Fung, Chan 2008	
<i>Reliģiskā aktivitāte</i>	Baznīcas apmeklējuma laikā ticīgajiem cilvēkiem rodas spēcīgas pozitīvas emocijas, kā arī tiek saņemts sociālais atbalsts no pārējiem noteiktās reliģiskās kopienas dalībniekiem, tādējādi paaugstinās viņu psiholoģiskā labklājība.	Ellison et al 2001; Aranda 2008; Krause 2003	
<i>Materiālais stāvoklis</i>	Materiālais stāvoklis ietekmē fizisko un garīgo veselību un stresa līmeni, kas pozitīvi vai negatīvi determinē psiholoģisko labklājību.	Adler & Newman 2002	
<i>Izglītība</i>	Konstatēta saikne starp augstāku izglītības līmeni un augstāku psiholoģisko labklājību. Izglītība ir viens no personiskā potenciāla realizācijas nosacījumiem.	Ryff, Magee, Kling, Wing 1999	
<i>Nodarbošanās</i>	Psiholoģisko labklājību ietekmē tādi faktori kā veicamā darba saturs un attiecību kvalitāte darba vietā. Bezdarbs būtiski pazemina psiholoģisko labklājību.	Warr 2007; Kanji, Chopra 2009	

Pētījuma dizains

Empīriskο datu ieguvei tika izmantotas šādas pētījuma metodes:

1. M. Ārgaila “Oksfordas laimes aptauja”. (Hills, Argyle 2002), adaptēta (Kalvāns, Ignatjeva 2011)
2. K. Rifas “Psiholoģiskās labklājības skalas” (Ryff 1989), adaptēta (Voitkāne, Mieziņa 2001)
3. Sociāli demogrāfiskās stratifikācijas anketa” (Kalvāns 2011)

Pētījumā piedalījās respondenti (n=450) no Balvu, Ludzas, Rēzeknes, Preiļu, Daugavpils un Krāslavas novada. Pētāmās izlases stratifikācija tika veikta pēc šādiem sociāli demogrāfiskajiem parametriem: dzimums, vecums, ģimenes stāvoklis, izglītība, dzīves vieta, nodarbošanās, materiālā nodrošinātība, reliģiskā aktivitāte, sociālā aktivitāte

Pētījuma rezultāti

Tā kā psiholoģiskā labklājība ir cieši saistīta ar laimes izjūtu (Biswas-Diener, Diener 2006; Diener, Seligman 2002), tad pētījumā tika analizēta sociāli demogrāfisko faktoru ietekme uz Latgales iedzīvotāju psiholoģisko labklājību grupās ar atšķirīgu laimes izjūtas struktūru. Izmantojot M. Ārgaila “Oksfordas laimes aptaujas” rezultātus ar divpakāpju klasteranalīzes palīdzību tika iegūtas piecas respondentu grupas ar dažādu laimes izjūtas struktūru (skat. 2. tabulu).

2. tabula

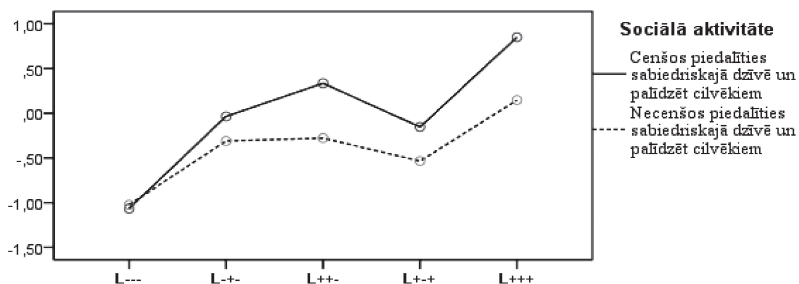
Latgales iedzīvotāju grupas ar dažādu laimes izjūtas struktūru

Respondentu grupas ar noteiktu laimes izjūtas struktūru apzīmējums	Laiimes izjūtas struktūras raksturojums
“L---”	Zema apmierinātība ar dzīvi, pozitīvo emociju trūkums, negatīvs dzīves novērtējums laika perspektīvā
“L-+”	Zema apmierinātība ar dzīvi, pozitīvo emociju dominante, negatīvs dzīves novērtējums laika perspektīvā
“L++-”	Apmierinātība ar dzīvi, pozitīvo emociju dominante, negatīvs dzīves novērtējums laika perspektīvā
“L+++”	Apmierinātība ar dzīvi, pozitīvo emociju trūkums, pozitīvs dzīves novērtējums laika perspektīvā
“L+++”	Apmierinātība ar dzīvi, pozitīvo emociju trūkums, pozitīvs dzīves novērtējums laika perspektīvā

Nākamajā pētījuma etapā tika analizēta šādu sociāli demogrāfisko faktoru ietekme uz Latgales iedzīvotāju psiholoģisko labklājību: dzimums, vecums, ģimenes stāvoklis, izglītība, nodarbošanās, materiālā nodrošinātība, reliģiskā un sociālā aktivitāte. Tika analizēti rezultāti, kas iegūti ar K. Rifas izstrādāto metodiku “Psiholoģiskās labklājības skalas” un “Sociāli demogrāfiskās stratifikācijas anketas” dati.

Tika noteikts, ka Latgales iedzīvotāju psiholoģisko labklājību ietekmē respondentu sociālā aktivitāte, ģimenes stāvoklis un materiālā nodrošinātība. Turpmāk tiek atspoguļota minēto sociāli demogrāfisko faktoru ietekme uz respondentu psiholoģisko labklājību.

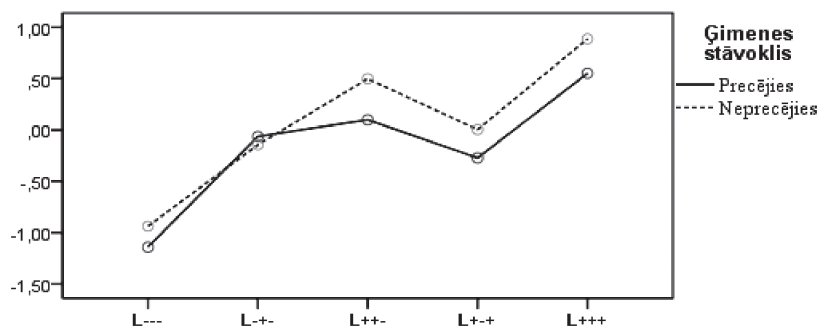
Veiktā divfaktoru dispersijas analīze apliecināja, ka Latgales iedzīvotāju psiholoģiskā labklājība ir atkarīga kā no respondentu sociālās aktivitātes ($F=23,307, p<0,001$), tā arī no laimes izjūtas struktūras ($F=6,382, p<0,001$).

1. attēls. Latgales iedzīvotāju psiholoģiskā labklājība grupās ar dažādu sociālo aktivitāti un laimes izjūtas struktūru (Kalvāns 2013)

Iegūtie rezultāti liecina par to, ka Latgales iedzīvotāju psiholoģisko labklājību ietekmē viņu sociālā aktivitāte, kas izpaužas kā tieksme aktīvi piedalīties daudzveidīgās sociālās aktivitātēs un vēlmē palīdzēt citiem sabiedrības locekļiem. Augstāka psiholoģiskā labklājība konstatēta respondentiem ar augstāku sociālo aktivitāti. Savukārt zemākais psiholoģiskās labklājības līmenis raksturo respondentus ar zemu sociālo aktivitāti un zemu laimes izjūtas līmeni (grupas “L---” un “L-+-”).

Tika noteikts, ka Latgales iedzīvotāju psiholoģiskā labklājība ir atkarīga kā no respondentu ģimenes stāvokļa ($F=4,167, p=0,042$), tā arī no laimes izjūtas struktūras ($F=46,580, p<0,001$).

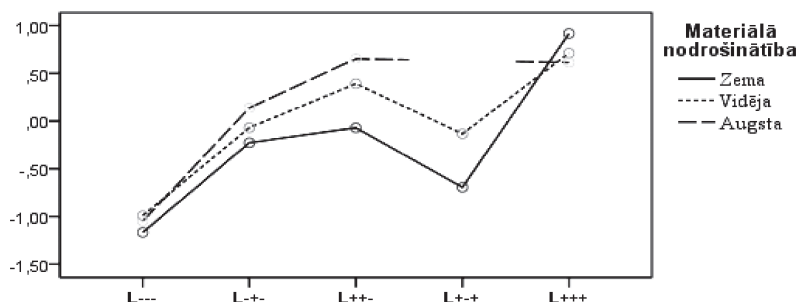
2. attēls. Latgales iedzīvotāju psiholoģiskā labklājība grupās ar dažādu ģimenes stāvokli un laimes izjūtas struktūru (Kalvāns 2013)

Augstāks psiholoģiskās labklājības līmenis raksturo neprecētos respondentus visās grupās, izņemot grupu “L-+-”, kuras tipiskie pārstāvji ir sociāli neaktīvas sievietes. Tādējādi iespējams secināt, ka sociāli neaktīvo Latgales sieviešu psiholoģisko labklājību būtiski ietekmē ģimenes dzīve,

kurā viņas gūst nepieciešamo psiholoģisko atbalstu, kas paaugstina viņu psiholoģisko labklājību un laimes izjūtu.

Pētījuma rezultātu matemātiskā analīze neapstiprināja Latgales iedzīvotāju psiholoģiskās labklājības un viņu materiālās nodrošinātības saikni ($F=1,164, p=0,314$).

3. attēls Latgales iedzīvotāju psiholoģiskā labklājība grupās ar dažādu materiālās nodrošinātības līmeni un laimes izjūtas struktūru (Kalvāns 2013)

Tomēr nepieciešams atzīmēt, ka zemākais psiholoģiskās labklājības līmenis raksturo respondentus ar zemu ienākumu līmeni visās grupās, izņemot grupu “L+++” (skat. 3. attēlu).

Tā kā psiholoģiskā labklājība tiek saistīta ar iespēju realizēt savu potenciālu (Ryff & Keyes 1995), tad iespējams secināt, ka zema materiālā nodrošinātība var būt šķērslis sava potenciāla realizācijai, pazeminot psiholoģisko labklājību. Turklāt ir noteikts, ka cilvēkiem, kuri ir nabadzīgi un cieš trūkumu, ir tendence dziļāk pārdzīvot fizisku un garīgu saslimšanu, lielāku stresu dzīvē, kas rezultātā pazemina psiholoģisko labklājību, nekā tiem, kuri ir sociāli veiksmīgi un pārtikuši (Adler & Newman 2002).

Iegūto rezultātu analīze ļauj secināt, ka pētāmajā Latgales iedzīvotāju izlasē zema materiālā nodrošinātība negatīvi ietekmē viņu psiholoģisko labklājību.

Pētījuma rezultātu analīze grupās ar dažādu laimes izjūtas struktūru apstiprina, ka Latgales iedzīvotāju sociālā aktivitāte, ģimenes stāvoklis un materiālā nodrošinātība ietekmē viņu apmierinātību ar dzīvi, dzīves novērtējumu laika perspektīvā, un, it īpaši, pozitīvo emociju dominanti. Visi minētie komponenti veido laimes izjūtas struktūru (Argyle 2003). Tādējādi iegūtie rezultāti apliecina psiholoģiskās labklājības un laimes izjūtas kā integrāla fenomena traktējuma un izpētes lietderību.

Secinājumi

- Latgales iedzīvotāju psiholoģisko labklājību ietekmē tādi respondentu sociāli demogrāfiskie raksturlielumi kā sociālā aktivitāte un ģimenes stāvoklis.
- Augstāka psiholoģiskā labklājība raksturo sociāli aktīvos un neprecētos Latgales iedzīvotājus.
- Materiālās nodrošinātības ietekme uz psiholoģiskās labklājības līmeni netika matemātiski pamatota, tomēr iespējams konstatēt, ka zema materiālā nodrošinātība ir faktors, kas negatīvi ietekmē Latgales iedzīvotāju psiholoģisko labklājību;
- Psiholoģiskās labklājības fenomena pētījumus lietderīgi veikt kopā ar laimes izjūtas pētījumiem, traktējot tos kā integrālu fenomenu.

Bibliogrāfija

- Adler, N. E., & Newman, K. (2002). Socioeconomic Disparities in Health: Pathways and Policies. *Health Affairs*, 21 (2), 60–76.
- Argyle, M. (2003). Causes and Correlates of Happiness, In D. Kahneman, E. Diener, & N. Schwarz (Eds.). *Well being: The foundations of hedonic psychology*, 353–373.
- Biswas – Diener, R., Diener, E. (2006). The subjective well – being of the homeless, and lessons for happiness. *Accepted Social Indicators Research*, 76, 185–205.
- Clark, A., Oswald, A.J. (1994). Unhappiness and Unemployment. *The Economic Journal*, 104, 648–659.
- Diener, E. (1984). Subjective Well-being. *Psychological Bulletin*, 95 (3), 542–575.
- Diener, E., & Seligman, M. E. P. (2002). Very happy people. *Psychological Science*, 13, 81–84.
- Hills, P., Argyle, M. (2002). The Oxford Happiness Questionnaire: a compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personality and Individual Differences* 33, 1073–1082.
- Kalvāns, Ē. (2013). *Latgales iedzīvotāju ar dažādu laimes izjūtas struktūru psiholoģiskās labklājības saturs*. Promocijas darbs.
- Kasser, T., & Ryan, R. M. (1996). Further examining the American dream: Differential correlates of intrinsic and extrinsic goals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 280–287.
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069–1081.
- Ryff, C. D., & Keyes, C. L. (1995). The Structure of Psychological Well-Being Revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69 (4), 719–27.
- Ryff, C.D., Singer, B.H. (2006). Best news yet on the six-factor model of well-being. *Social Science Research*, 35, 1103–1119.

Stevenson, B., Wolfers, J. (2008). Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox. *Brookings Papers on Economic Activity*, Spring, 1–87.

Социально демографические детерминанты психологического благополучия жителей Латгалии

Резюме

Цель данного исследования анализировать социально-демографические факторы влияющие на психологическое благополучие и ощущение счастья жителей Латгальского региона. Основные понятия данной статьи “психологическое благополучие”, “счастье” и “социально-демографические факторы”. Упомянутые термины рассматриваются с точки зрения позитивной психологии и основываются на исследованиях ученых данного направления психологии.

Научная актуальность и новизна данного исследования связана с трактовкой психологического благополучия и счастья как интегрального феномена и детальным изучением социально-демографических факторов влияющих на данный феномен у жителей Латгальского региона. Актуальность изучения психологического благополучия в данном регионе обусловлена низким уровнем социально-экономического развития Латгалии, так как ряд исследований в позитивной психологии подтверждает влияние социально-экономических условий в стране на психологическое благополучие населения. В исследовании принимали участие респонденты (N = 450) из Резекненского, Прейльского, Даугавпилского и Краславского округов Латгальского региона. Стратификация исследуемой выборки проводилась по следующим социально-демографическим характеристикам: пол, возраст, семейное положение, образование, место жительства, род занятий, материальное обеспечение, религиозная и социальная активность. Для получения эмпирических данных применялись следующие методики: “Шкала психологического благополучия” (Ryff 1989), “Оксфордский опросник счастья” (Hills, Argyle 2002), “Анкета социально демографической стратификации” (Kalvāns 2013). Результаты исследования показали, что психологическое благополучие жителей Латгальского региона зависит от таких социально-демографических характеристик респондентов как социальная активность и семейное положение. Более высокий уровень психологическо благополучия характеризует социально активных жителей и жителей не состоящих в браке. Так – же было установлено, что низкий уровень материального обеспечения является фактором, который негативно влияет на психологическое благополучие жителей Латгалии. Кроме того, была установлена целесообразность изучения психологического благополучия и счастья как целостного феномена.

Ключевые слова: психологическое благополучие, ощущение счастья, социально – демографические факторы.

LĪDERĪBAS STILI UN PERSONĪBAS IEZĪMES VALSTS POLICIJAS STRUKTŪRVIENĪBU VADĪTĀJIEM

Vadītāju līderības stils un personības iezīmes tieši ietekmē darbinieku darba rezultātus un apmierinātību ar darbu. Pētījuma ietvaros tika konstatēts, ka Valsts policijas struktūrvienību vadītājiem (N=127) biežāk atzīmētie līderības stili ir nosacītais atalgojums, individualizēta uzmanību un idealizēta ietekme (uzvedība). Apskatot atšķirīgos rezultātus par vīriešu un sieviešu vadības līderību, tika konstatēts, ka statistiski nozīmīgi sievietēm ir augstāki individualizētās uzmanības rezultāti. Savukārt, Valsts policijas struktūrvienību vadītājiem, kuri ieguvuši bakalaura vai maģistra grādu, ir augstāki transformatīvās līderības, t.sk. arī idealizētās ietekmes (uzvedības) un intelektuālās stimulēšanas rezultāti, nekā vadītājiem ar pirmā līmeņa augstāko izglītību. Pētījuma rezultāti parāda, ka pastāv arī daudz statistiski nozīmīgu sakarību starp līderības stilu un vadītāja personības iezīmēm.

Atslēgas vārdi: līderība, personības iezīmes, vadītājs.

1978. gadā Džons Bernss (Burns 1978) atklāja jaunu līderības teoriju. Viņš klasificēja divus līderības stilus – transaktīvo (mijiedarbības) un transformatīvo (pārveidojošo) līderību. Transformatīvā līderība ir vadības veids, kas pārveido cilvēku un organizācijas vērtību sistēmu, standartus, mērķus, vajadzības un ētiku (Burns 1978; Bass 1985). Transformatīvā līderība ietekmē gan iestādes mikro (individuālo), gan makro (piem., reformas) līmeni, pārveidojot tās darbiniekus no “ikdienišķiem” uz “labākiem”, apelējot pie viņu patiesajām vēlmēm, apejot vīziju par īstermiņa mērķiem, motivējot uz organizācijas mērķiem, nevis personīgajām interesēm (Judge, Piccolo 2004; Yukl 1989). Bleks un Porters (Black, Porter 2000) definē transformatīvo līderību: “... līderība, kas motivē padoto ignorēt savas intereses un strādāt organizācijas labumam, lai sasniegtu nozīmīgus rezultātus ar kvalitatīvu veikumu; uzsvars tiek likts uz skaidri formulētu vīziju, lai pārliecinātu padotos ieviest vairāk pārmaiņu.” Šis vadītājs spēj ietekmēt visu darbinieku pārliecību par organizācijas mērķu saskaņošanu ar personīgajiem mērķiem. Viņš saviem padotajiem labprāt sniedz padomus un ieteikumus, lai tie veiksmīgāk sasniegtu mērķus. Pilna spektra vadības modelis ir pārstrādātā Basa (Bass 1990) versija. Saskaņā ar šo Basa modeli tiek izvirzītas četras transformatīvās līderības dimensijas:

(a) *Idealizētā ietekme* attiecas uz vadītājiem, kuru padotie atzīst savu vadītāja uzskatus. Idealizētā ietekme jeb harisma ir vadītāja personīgā

- pieviltība vai ieinteresētība, kas ietekmē padotos. Vadītājs izmanto savu harismu un sociālās prasmes, lai vērstos pie padotajiem un nostiprinātu viņu lojalitāti. Padotie pakļaujas vadītājam, jo ciena viņu un uzticas. Šie vadītāji ir populāri un iedvesmo darbiniekus, viņi spēj gandarīt darbinieku emocionālās vajadzības, un tādā veidā motivēt.
- (b) *Iedvesmojošā motivācija* attiecas uz vadītājiem, kuri motivē un iedvesmo savus padotos ar spēcīgu iztēli, pārlicinošu runu un optimistisku entuziasmu. Šādam vadītājam piemīt spēja pievērst darbinieku uzmanību viņu problēmām. Šie vadītāji izmanto saukļus un piemērus, lai mudinātu padotos atklāt problēmu citā aspektā, saskatīt jaunas vīzijas.
  - (c) *Intelektuālā stimulēšana* attiecas uz vadītājiem, kuri apstrīd padoto pieņēmumus un veicina viņus domāt radoši un alternatīvi. Intelektuāli motivējoši vadītāji atklāj darbiniekiem jaunu domāšanas veidu un palīdz atrast racionālu risinājumu. Šie vadītāji domājot par esošajām problēmām, palīdz darbiniekiem ieviest novitātes.
  - (d) *Individualizētā uzmanība* attiecas uz vadītājiem, kuri respektē padoto vajadzības. Transformatīvie vadītāji izmanto individuālo pieeju, respektē darbinieku individualitāti un ir padomdevēji tiem, kuriem vajadzīga palīdzība.

Transaktīvā līderība, kā apgalvo Bernss (Burns 1978), ir apmaiņa starp vadītāju un padoto. Padotais saņem noteiktu novērtējumu par rezultātu (algu, cieņu), ja ir darbojies atbilstoši vadītāja prasībām. Transakcionālās līderības koncepcija ir ierobežota, jo, piedāvājot atbildību, tajā netiek ņemta vērā situācija kopumā, darbinieka vai organizācijas nākotne (Crosby 1996). Transakcionālās līderības būtība ir kontrole, nevis pielāgošanās (Tracey, Hinkin 1994). Transakcionālā līderība precizē vajadzības un prasības. Tā norāda, ka padotie saņems apbalvojumus, ja sekos direktīvām. Dažreiz sodi iepriekš netiek minēti, bet tiek uzlikti par neizpildītu uzdevumu vai nokavētu termiņu. Ja uzdevums tiek izpildīts savlaicīgi, tad padotais saņem atbildību. Padotie saņem apbalvojumu un atzīnību arī tad, ja rezultāts pārspēj plānoto. Saskaņā ar Clawson (Clawson 2008) un Judge, un Bono (Judge, Bono 2000), transakcionālajai līderībai ir četras pazīmes:

- a) nosacītais atalgojums – tiek izmantoti stimuli, lai pārliecinātu darbiniekus izpildīt uzdevumu;
- b) izņēmuma vadība (pasīvā) – vadītājs padotos var ietekmēt, piedraudot darbiniekiem, ka sodīs viņus par neizpildītu uzdevumu.

- c) izņēmuma vadība (aktīvā) – vadītājs izvērtē darbinieku veikumu, lai atklātu pārmaiņas izpildījumā. Vadītājs kontrolē darbinieku veikumu, un viņi saņem apbalvojumus par organizācijas mērķu sasniegšanu.
- d) pasīvi izvairīgajai vadībai piemīt “bezvadības” faktors, t.i., vadītājs neveda, bet deleģē darbiniekus, neņemot vērā radušās problēmas. Šāds vadītājs skaidri neatklāj darbiniekiem vīziju un mērķus, bet dod iespēju pašiem pieņemt lēmumu.

Vadītāju personības iezīmes

Līderība ir atkarīga no personības iezīmēm, tādēļ, pārskatot vadības teoriju iezīmes, Bass (Bass, 1990) izvirzīja divus jautājumus: (a) Kādas pazīmes atšķir vadītājus no pārējiem cilvēkiem? un (b) Cik lielas ir šīs atšķirības?

Personības iezīmes tiek definētas kā konsekventi domu, jūtu vai darbības modeļi, kas cilvēkus dara atšķirīgus vienu no otra. Bieži tiek lietots personības modeļa termins “Lielais piecinieks”, kas raksturo piecus personības pamatfaktorus. Tas apvieno cilvēka emocijas, attieksmi un uzvedību. Saskaņā ar Makraju un Kostu (McCrae, Costa 1987) ir pieci faktoru modeļi: 1) ekstraversija (augstākajā līmenī: sabiedrīks, neatlaidīgs, aktīvs, runīgs; zemākajā līmenī: rezervēts, neatkarīgs, līdzsvarots); 2) labvēlīgums (augstākajā līmenī: nesavtīgs, izpalīdzīgs, sirsnīgs, piekāpīgs, pieticīgs; zemākajā līmenī: nelaiņš, naidīgs, skeptisks, kritisks); 3) apzinīgums (augstākajā līmenī: kompetents, apzinīgs, pašdisciplinēts un organizēts; zemākajā līmenī: bezrūpīgs, bezatbildīgs, slinks, impulsīvs, nav tendēts uz sasniegumiem), 4) neirotizms (augstākajā līmenī: norūpējies, naidīgs, nedrošs, nomākts; zemākajā līmenī: emocionāli noturīgs, mierīgs, viegli pacieš stresu), un 5) atvērtība (augstākajā līmenī: dzīva iztēle, pievērš uzmanību iekšējām izjūtām, zinātkārs, neatkarīgs savos spriedumos; zemākajā līmenī: konvencionāls, konservatīvs).

Piecu faktoru modeļa personības iezīmes – ekstraversija un atvērtība ir efektīvas vadības pazīmes (Judge et al. 2002). Ploiharts (Ployhart 2001) veica pētījumu, lai noteiktu, vai ar piecu faktoru personības modeli varētu prognozēt transformatīvo vadības stilu. Pētījuma rezultāti parādīja spēcīgu saiti starp personības modeli un transformatīvo vadības stilu.

Turklāt Džadža un Bono (Judge, Bono 2000) veiktie pētījumi atklāja tiešu saistību starp piecu faktoru modeli un transformatīvo līderību. Ekstraversija un labvēlīgums pozitīvi korelēja ar transformatīvo līderību. Atvērtība un pieredze bija savstarpēji saistīta ar transformatīvo līderību.

Neirotisms un apzinīgums nebija saistīts ar transformatīvo līderību. Bono (2000) uzskata: "... organizācijas varētu gūt labumu vadītāju izvēlē, pamatojoties uz noteiktām personības iezīmēm" (763. lpp.).

Pašvērtējums

Džadžs un viņa kolēģi (Judge, Locke, Durham 1997; Judge, Locke, Durham, Kluger 1998; Judge, Bono 2001) izstrādāja aprakstu, kas tiek saukts par pamata pašvērtējumu (CSE). Tas definēts, kā cilvēka pamatvērtējums, par savu kompetenci, spējām un vērtību (Judge, Bono, Erez, Locke 2005). Pašvērtējuma būtība ir augstākās pakāpes koncepcija, ko veido četras īpašības zemākā pakāpē:

- (1) pašvērtējums – pamata sevis vērtējums un kopējais sevis kā personības pašvērtējums (piemēram, Harter 1990);
- (2) vispārēja pašefektivitāte – vērtē spēju pārvarēt krīzes situācijas, lai veiksmīgi darbotos. Pašefektivitāte "ietver indivīdu spriedumus par motivācijas spēju, izziņas resursiem un rīcības virzienu, kas vajadzīgs, lai īstenotu vispārēju kontroli pār [...] savu dzīvi un veiksmīgi pārvarētu dzīves izaicinājumus" (Judge et al. 1997);
- (3) kontroles lokuss – cik lielā mērā cilvēki tic, ka viņi kontrolē notikumus savā dzīvē. Rotter (1966) iedalīja cilvēkus divās kategorijās, pamatojoties uz viņu kontroles lokusu: indivīdi ar iekšējo kontroles lokusu uzskata, ka viņi kontrolē savu dzīvi, savukārt cilvēki ar ārējo kontroles lokusu uzskata, ka viņus kontrolē veiksmē, gadījums, liktenis vai citi varenie;
- (4) neirotisms – tendence izrādīt negatīvu emocionālo noskaņojumu un piedzīvot negatīvas emocijas, piemēram, bailes, naidīgumu un depresiju (Goldberg 1990; Barrick, Mount 1991; Judge et al. 1998). Lai aprakstītu ceturto pamatiezīmi, dažos pētījumos neirotisma vietā tiek izmantota emocionālā stabilitāte (Judge, Bono 2001), tādējādi tiek uzskatīts, ka cilvēkiem ar zemu neirotismu ir augsta emocionālā stabilitāte.

Cilvēki, kuriem ir augsts pašvērtējums, domā par sevi pozitīvi un uzskata, ka kontrolē situāciju, viņi ir pārliecināti par spēju pārvarēt grūtības un sasniegt mērķi (Erez, Judge 2001). Šie cilvēki nosaka sarežģītu un pārdrošu/riskantu mērķi, viņiem piemīt spējas plānot, kā sasniegt savu mērķi (Judge et al., 2005), un ar viņiem retāk notiek psiholoģiskā izdegšana (Best, Stapleton, Dawney 2005), viņi spēj gūt labumu nejausās dzīves situācijās (Judge, Hurst 2007).

Citi pētījumi liecina, ka pašvērtējuma līmenis un apmierinātība ar darbu ir saistīti (Bono, Judge 2003; Judge, Bono, Locke 2000). Cilvēki,

kuriem pozitīvs pašvērtējums mēdz noliegt vai apspiest frustrāciju, vilšanos un problēmas, bet cilvēki ar negatīvu pašvērtējumu biežāk izjūt vilšanos, un viņu attieksme pret darbu ir nelabvēlīga. Neatkarīgi no darba būtības tika konstatēta saistība starp pašvērtējumu un apmierinātību ar darbu (Judge et al. 1997).

Pētījuma jautājumi

Tika izvirzīti šādi pētījuma jautājumi:

1. Kādi ir biežāk lietotie līderības stili VP struktūrvienību vadītājiem?
2. Vai pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības līderības stilu, personības iezīmju un pašvērtējuma rādītājos vadītājiem – vīriešiem un vadītājām – sievietēm, un respondentiem ar atšķirīgu izglītības līmeni?
3. Kādas ir personības iezīmju, pašvērtējuma un līderības stilu savstarpējās sakarības?

Metode

Dalībnieki

Pētījumā piedalījās (N=127) Valsts policijas struktūrvienību vadītāji, viņu raksturojums:

- vecums no 26 līdz 52 gadiem, vidēji – 37 gadi;
- izdiena VP – no 1 līdz 31 gadiem, vidēji – 16 gadi;
- izdiena vadošā amatā no 0 līdz 24 gadiem, vidēji – 5 gadi;
- pakļautībā esošo darbinieku skaits no 2 līdz 704, vidēji – 46 darbinieki.

Instrumentārijs

Pētījumā tika izmantotas sekojošas metodikas:

- Sociāldemogrāfisko datu anketa (Lipe, Caune 2011);
- Lielais piecinieks (Big Five Inventory, Benet-Martinez, John 1998);
- Pamata pašvērtējuma aptauja (Core Self – Evaluation, Judge 1998);
- Daudzfaktoru līderības aptauja (Multifactor Leadership Questionnaire, Bass, Avolio 2004).

Rezultāti

Līderības stili

Pētījuma ietvaros tika konstatēts, ka biežāk atzīmētie līderības stili Valsts policijas struktūrvienību vadītājiem ir:

- nosacītais atalgojums (t.i., vadītāji ir gatavi sniegt atbalstu, ja darbinieki paši ir pūlējušies, precīzi nosaka atbildību, izskaidro ieguvu-

mus no uzvedumu veikšanas, izrāda gandarījumu par veiksmīgi paveikto);

- individualizētā uzmanība (vadītāji velta laiku, lai apmācītu darbiniekus un sniegtu viņiem palīdzību, izturas pret darbiniekiem kā pret personībām, palīdz attīstīt viņu stiprākās puses u.tml.);
- idealizētā ietekme (uzvedība) (vadītāji skaidro izvirzīto mērķu nozīmīgumu, uzsver kolektīvās misijas apziņu, runā par to, kas darbā ir nozīmīgs un būtisks, apsver savu lēmumu morālās un ētiskās sekas).

Retāk tikušas atzīmētas:

- izņēmuma vadība (pasīvā) (vadītāji neiejaucas, kamēr problēmas nekļūst nopietnas);
- pasīvi izvairīgā liderība jeb liderības trūkums (vadītāji izvairās no lēmumu pieņemšanas, nereaģē uz steidzamiem jautājumiem, neiejaucas, ja radušās nopietnas problēmas).

1. tabula

Atšķirības starp demogrāfiskajām grupām

	Dzimums	Vidējais
Transformatīvā liderība*	vīr.	58,66
	siev.	61,36
Idealizētā ietekme (uzvedība)	vīr.	12,06
	siev.	12,43
Idealizētā ietekme (īpašība)	vīr.	11,47
	siev.	11,73
Iedvesmojošā motivācija	vīr.	11,43
	siev.	11,95
Intelektuālā stimulēšana	vīr.	11,51
	siev.	11,93
Individualizētā uzmanība**	vīr.	12,19
	siev.	13,32
Transkatīvā liderība	vīr.	29,90
	siev.	31,05
Nosacītais atalgojums	vīr.	13,04
	siev.	13,39
Izņēmuma vadība (aktīvā)	vīr.	10,72
	siev.	10,68
Izņēmuma vadība (pasīvā)	vīr.	6,14
	siev.	6,98
Pasīvi izvairīgā vadība**	vīr.	4,89
	siev.	3,75

Apskatot atšķirības vīriešu un sieviešu rādītājos (1. tabula), tika konstatēts, ka sievietēm ir statistiski nozīmīgi augstāki Individualizētās uzmanības rezultāti. Tas saskan ar citu pētījumu rezultātiem (Eagly, Johnson 1990), kuros arī sievietes uzrādījušas augstākus individualizētās uzmanības rādītājus.

Šajā pētījumā neapstiprinājās citos pētījumos konstatētais (Vecchio 2002), ka vīriešiem būtu izteiktāki izņēmuma vadības rādītāji, taču tika konstatēts, ka vīriešiem biežāk nekā sievietēm raksturīga pasīvi izvairīgā vadība (neiejaukšanās, ja ir radušās nopietnas problēmas, izvairīšanās pieņemt lēmumus, neesamība klāt, kad tas ir nepieciešams, kā arī necenšanās uzreiz reaģēt uz steidzamiem jautājumiem). Minētie rezultāti liek secināt, ka, lai gan kopumā atšķirības nav lielas, tomēr atsevišķos līderības aspektos sievietes – vadītājas, retāk izvairādamās no problēmu risināšanas un vairāk sniegdamas darbiniekiem personīgu uzmanību, uzrādījušas augstākus rādītājus šajās prasmīgam vadītājam nepieciešamajās prasmēs. Viņu uzvedības veidi vērtējami kā ļoti nozīmīgi veiksmīgai darbinieku vadīšanai, jo uzlabo darbinieku apmierinātību un motivāciju (Bass 1985), kā arī sniegumu (Emery, Barker 2007).

Tā kā ne personības iezīmju, ne pašvērtējuma rezultātos netika konstatētas atšķirības starp dzimumiem, var secināt, ka gan vīriešiem, gan sievietēm visas minētās iezīmes var piemist vienlīdz izteiktā mērā.

Kā parāda pētījuma rezultāti, VP struktūrvienību vadītājiem, kuri ieguvuši bakalaura vai maģistra grādu, ir augstāki transformatīvās līderības, t.sk. arī idealizētās ietekmes (uzvedības) un intelektuālās stimulēšanas rādītāji nekā vadītājiem ar pirmā līmeņa augstāko izglītību. Tas liecina, ka izglītības līmenis ir saistīts ar minētajiem vadības stiliem, un izglītotāki vadītāji tos pielieto biežāk nekā mazāk izglītotie, tādējādi vairāk sekmē darbinieku apmierinātību, motivāciju un darba sniegumu. Tāpat tika konstatēts, ka vadītāji ar maģistra grādu retāk pielieto pasīvi izvairīgo vadību nekā vadītāji, kuriem ir bakalaura grāds. Tas norāda, ka maģistra līmeņa izglītība vadītājam ir saistīta ar aktīvāku iesaistīšanos vadīšanas procesā, kas, protams, vērtējama kā vērtīga vadītāja īpašība.

Ne pašvērtējuma, ne personības īpašību rādītājos statistiski nozīmīgas atšķirības atkarībā no izglītības līmeņa netika konstatētas.

Kā redzams 2. tabulā, Transformatīvā līderība statistiski nozīmīgi pozitīvi korelē ar atvērtību, apzinīgumu, ekstraversiju, kā arī ar pašvērtējumu. Transformatīvās līderības aspekti idealizētā ietekme (uzvedība) pozitīvi korelē ar apzinīgumu un ekstraversiju, idealizētā ietekme (īpašība) – ar atvērtību, apzinīgumu, ekstraversiju, kā arī pašvērtējumu. Iedvesmojošā

motivācija pozitīvi korelē ar atvērtību, apzinīgumu un ekstraversiju, kā arī ar pašvērtējumu, savukārt negatīvi – ar neirotismu. Intelektuālā stimulēšana pozitīvi korelē ar atvērtību, apzinīgumu, kā arī ar pašvērtējumu, savukārt idealizētajai uzmanībai ir pozitīva sakarība ar apzinīgumu un labvēlīgumu.

2. tabula

Personības iezīmju, pašvērtējuma un liderības stilu savstarpējās sakarības

	Atvērtība	Apzinīgums	Ekstraversija	Labvēlīgums	Neirotisms	Pašvērtējums
Transformatīvā liderība	,231(**)	,361(**)	,325(**)	,151	-,134	,309(**)
Idealizētā ietekme (uzv.)	,010	,218(*)	,183(*)	,157	-,001	,095
Idealizētā ietekme (īp.)	,206(*)	,289(**)	,335(**)	,073	-,025	,254(**)
Iedvesmojošā motivācija	,255(**)	,328(**)	,397(**)	,097	-,239(**)	,351(**)
Intelektuālā stimulēšana	,362(**)	,263(**)	,139	,056	-,086	,264(**)
Individualizētā uzmanība	,030	,231(**)	,113	,181(*)	-,154	,172
Transaktīvā liderība	,052	,242(**)	,144	,137	-,058	,126
Nosacītais atalgojums	,229(**)	,311(**)	,227(*)	,213(*)	-,188(*)	,272(**)
Izņēmuma vadība (aktīvā)	,062	,277(**)	,057	,113	-,037	,112
Izņēmuma vadība (pasīvā)	-,098	-,009	,072	,015	,040	-,037
Pasīvi izvirgā liderība	-,309(**)	-,196(*)	-,087	-,021	,084	-,147

** Korelācija ir statistiski nozīmīga pie $p < 0.01$.

* Korelācija ir statistiski nozīmīga pie $p < 0.05$.

Transaktīvajai liderībai, kā arī tās apakšspektam izņēmuma vadībai (aktīvajai) ir nozīmīga pozitīva sakarība ar apzinīgumu. Nosacītais atalgojums statistiski nozīmīgi pozitīvi korelē ar atvērtību, apzinīgumu, ekstraversiju, labvēlīgumu un pašvērtējumu, kā arī negatīvi korelē ar neirotismu.

Savukārt izņēmuma vadība (pasīvā) ir vienīgais līderības aspekts, kam netika konstatētas statistiski nozīmīgas sakarības ne ar vienu no personības rādītājiem. Pasīvi izvairīgā līderība negatīvi korelē ar atvērtību un apzinīgumu.

Pētījuma rezultāti parāda, ka pastāv daudz statistiski nozīmīgu sakarību starp līderības stiliem un personības iezīmēm. Visvairāk pozitīvu korelāciju ar transformatīvās un transaktīvās līderības aspektiem, kā arī negatīva korelācija ar pasīvi izvairīgo līderību ir apzinīgumam. Tas apstiprina citos pētījumos konstatēto, ka apzinīgums ir būtiskākā no personības iezīmēm darba izpildes kontekstā (John, Srivastava 1999). Arī personības iezīmes atvērtība un ekstraversija pozitīvi korelē ar lielāko daļu no transformatīvās un transkatīvās līderības aspektiem. Labvēlīgums ir saistīts tikai ar individualizēto uzmanību un nosacīto atalgojumu, savukārt neotismam ir negatīvas sakarības ar iedvesmojošo motivāciju un nosacīto atalgojumu. Savukārt pašvērtējumam ir pozitīva sakarība ar vairākiem transformatīvās līderības aspektiem, kā arī ar nosacīto atalgojumu.

Personības iezīmes ir relatīvi noturīgas un maz mainās dzīves gaitā, tāpēc organizācijas kontekstā tās ir svarīgi noskaidrot pirms cilvēka iecelšanas vadošā amatā un iegūtos rezultātus ņemt vērā, lemjot par darbinieka karjeras virzību. Tas nodrošinātu, ka vadītāji pielieto prasmiģus līderības paņēmienu, kas savukārt veicinātu darba rezultātus un darbinieku apmierinātību ar darbu.

Ieteikumi

- Ņemot vērā, ka sievietes uzrāda augstākus rezultātus vairākos būtiskos līderības rādītājos, ieteicams biežāk dot iespēju sievietēm pierādīt sevi vadošos VP struktūrvienību amatos (protams, ņemot vērā viņu profesionālo pieredzi un kvalifikāciju).
- Izvēloties pretendētus vadošiem amatiem, pēc iespējas dot priekšroku pretendentiem ar augstāko izglītību, īpaši – ar maģistra grādu, jo izglītības līmenis ir nozīmīgi saistīts ar stratēģiski pareizu vadības stilu izvēli.
- Vadošu darbinieku atlasē īpašu uzmanību pievērst pretendentu apzinīguma līmenim, jo tas ir cieši saistīts ar efektīvu vadības paņēmienu lietošanu. Svarīgi ņemt vērā arī ekstraversijas un atvērtības līmeni. Līdz ar to ir jāturpina darbs pie metodiku izvēles / izstrādes, kas ļautu ar pietiekamu ticamību veikt minēto īpašību pārbaudi atlases kontekstā.

Pētījuma ierobežojumi

Par būtiskāko pētījuma ierobežojumu var uzskatīt apstākli, ka visi dati parāda vadītāju pašnovērtējumu, t.i., cilvēku subjektīvo skatījumu uz savu līderības stilu un personības iezīmēm. Kaut arī tas sniedz pietiekami daudz informācijas, būtu nozīmīgi validizēt iegūtos datus ar objektīvākiem rādītājiem, piemēram, padoto darbinieku vai augstākstāvošu vadītāju novērtējumu.

Bibliogrāfija

- Barrick, M. R., & Mount, M. K. (1991). The big five personality dimensions and job performance: A meta-analysis. *Personnel Psychology*, 44, 1–26.
- Bass, B. M. (1990). From transactional to transformational leadership: Learning to share the vision. *Organizational Dynamics*, (Winter): 19–31.
- Bass, B. M. (1985). *Leadership and performance beyond expectations*. New York: Free Press.
- Best, R. G., Stapleton, L. M., & Downey, R. G. (2005). Core self-evaluations and job burnout: The test of alternative models. *Journal of Occupational Health Psychology*, 10, 441–451.
- Black, J. S., Porter, L. W. (2000). *Management: Meeting New Challenges*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Bono, J.E., & Judge, T.A. (2003). Core self-evaluations: A review of the trait and its role in job satisfaction and job performance. *European Journal of Personality*, 17, 5–18.
- Burns, J. M. (1978). *Leadership*. New York: Harper & Row.
- Clawson, J. G. (1999). *Level three leadership: Getting below the surface*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall, Inc.
- Crosby, P. B. (1996). *The absolutes of leadership*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Eagly, A. H., Johnson, B. T. (1990). Gender and leadership style: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 108, 233–256.
- Eagly, A. H., & Johnson, B. (1990). Gender and leadership style: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 108, 233–256.
- Emery, C. R., Barker, K. J. (2007). The effect of transactional and transformational leadership styles on the organizational commitment and job satisfaction of customer contact personnel. *Journal of Organizational Culture, Communication & Conflict*, Vol. 11, No. 1, pp. 77–90.
- Erez, A., Judge, T. A. (2001). Relationship of core self-evaluations to goal setting, motivation, and performance. *Journal of Applied Psychology*, 86, 1270–1279.
- Harter, S. (1990). Causes, correlates, and the functional role of global self-worth: A life span perspective. In RJ Sternberg & J Kolligan Jr (Eds.), *Competence considered* (pp. 67–97). New Haven: Yale University Press.

- John, O. P., Srivastava, S. (1999). "The Big Trait Taxonomy: History, measurement, and theoretical perspective", in Pervin, L.A. & John, O.P. (Eds), *Handbook of personality: Theory and research*, Guilford, New York, pp. 102–138.
- Judge, T. A., Locke, E. A., Durham, C. C. (1997). The dispositional causes of job satisfaction: A core evaluations approach. *Research in Organizational Behavior*, 19, 151–188.
- Judge, T. A., Locke, E. A., Durham, C. C., Kluger, A. N. (1998). Dispositional effects on job and life satisfaction: The role of core evaluations. *Journal of Applied Psychology*, 83, 17–34.
- Judge, T. A., Bono, J. E. (2000). Five factor model of personality and transformational leadership. *Journal of Applied Psychology*, 85, 751–765.
- Judge, T. A., Bono, J. E., Locke, E. A. (2000). Personality and job satisfaction: The mediating role of job characteristics. *Journal of Applied Psychology*, 85, 237–249.
- Judge, T. A., Bono, J. E. (2001). Relationship of core self-evaluations traits–self-esteem, generalized self-efficacy, locus of control, and emotional stability – with job satisfaction and job performance: A metaanalysis. *Journal of Applied Psychology*, 86, 80–92.
- Judge, T. A., Piccolo, R. F. (2004). Transformational and transactional leadership: A meta-analytic test of their relative validity. *Journal of Applied Psychology*, 89, 755–768.
- Judge, T. A., Piccolo, R. F., Ilies, R. (2004). The forgotten ones? The validity of consideration and initiating structure in leadership research. *Journal of Applied Psychology*, 89, 36–51.
- Judge, T. A., Bono, J. E., Erez, A., Locke, E. A. (2005). Core self-evaluations and job and life satisfaction: The role of self-concordance and goal attainment. *Journal of Applied Psychology*, 90, 257–268.
- Judge, T. A., Hurst, C. (2007). Capitalizing on one's advantages: Role of core self-evaluations. *Journal of Applied Psychology*, 92, 1212–1227.
- Judge, T. A., Ilies, R., Bono, J. E., Gerhardt, M. W. (2002). Personality and leadership: A qualitative and quantitative review. *Journal of Applied Psychology*, 87, 765–780.
- Judge, T. A., Locke, E. A., Durham, C. C. (1997). The dispositional causes of job satisfaction: A core evaluations approach. *Research in Organizational Behavior*, 19, 151–188.
- Judge, T. A., Locke, E. A., Durham, C. C., Kluger, A. N. (1998). Dispositional effects on job and life satisfaction: The role of core evaluations. *Journal of Applied Psychology*, 83, 17–34.
- Judge, T. A., Bono, J. E. (2001a). Relationship of core self-evaluations traits–self-esteem, generalized self-efficacy, locus of control, and emotional stability–with job satisfaction and performance: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 86, 80–92.

- Judge, T. A., Bono, J. E. (2001b). A rose by any other name: Are self-esteem, generalized self-efficacy, neuroticism, and locus of control indicators of a common construct? In B. Roberts & R. Hogan (Eds.), *Personality psychology in the workplace*, (pp. 93–118). Washington, D.C.: American Psychological Association.
- Goldberg, L. R. (1990). An alternative “description of personality”: The big-five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1216–1229.
- McCrae, R. R., Costa, P. T. Jr. (1987). Validation of the five-factor model across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 81–90.
- Lashbrook, W. (1997). Business performance, employee satisfaction, and leadership practices. *Performance Improvement*, Vol. 36, No. 5, pp. 29–33.
- Lowe, K. B., Kroeck, K. G., Sivasubramaniam, N. (1996). Effectiveness correlates of transformational and transactional leadership: a meta-analytic review of the literature. *The Leadership Quarterly*, 7, 385–425.
- Ployhart, R. E., Lim, B. C., Chan, K. Y. (2001). Exploring relations between typical and maximum performance ratings and the five-factor model of personality. *Personnel Psychology*, 54, 809–843.
- Reņģe, V. u.c. (2008). *Liderības fenomens Latvijā*. SIA O.D.A.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, 80 (1, Whole No. 609).
- Tracey, J. B., & Hinkin, T. R. (1994). Transformational leaders in the hospitality industry. *Cornell Hotel & Restaurant Administration Quarterly*, 35(2), 18–24.
- Vecchio, R. P. (2002). Leadership and gender advantage. *The Leadership Quarterly*, 13(6), 643–671.
- Yukl, G. (1989). Managerial leadership: A review of theory and research. *Journal of Management*, 15, 251–289.

Leadership Styles and Personality Traits of Heads of the State Police Units

Summary

Heads' leadership style and personality traits directly affect employees' work performance and job satisfaction. The study found that the often marked leadership styles of the State Police department heads (N = 127) are definite salary, personalized attention and idealized influence (behaviour). Looking at the differences between male and female indices, it was found that women have statistically significantly higher results of personalized attention. Meanwhile, the State Police department heads, who got a bachelor's or master's degree, have higher transformational leadership, including idealized influence (behaviour), and intellectual stimulation rates than heads with the first level higher education. The study results also show that there are many statistically significant interconnections between leadership styles and personality traits.

Key words: leadership, personality traits, a head.

Kristīne Mārtinsons, Ivans Jānis Mihailovs (Latvija)

SUPERVĪZIJA PSIHOLOĢIJAS IZGLĪTĪBAS UN PRAKSES SISTĒMĀ LATVIJĀ

Psiholoģijā gan studiju procesā, gan vēlāk – praktizējot –, ir paredzētas un notiek supervīzijas. To nozīmi šajā profesijā papildus ir jāaplūko saistībā ar psihologa darba tiesiskā regulējuma – Psihologu likumprojekta – izstrādi.

Atbilstoši likumprojekta 3. pantā noteiktajam par psihologu-pārtraugu (supervizoru) var kļūt sertificēts psihologs, kuram ir dokumentāli apliecināta profesionālās darbības pieredze noteiktā psihologa darbības jomā ne mazāka par trīs gadiem un kurš pēc iesnieguma iesniegšanas Psihologu Sertifikācijas padomei sekmīgi nokārtojis pārbaudījumu psihologa-pārtrauga (supervizora) sertifikāta iegūšanai.

Šie jautājumi nav viennozīmīgi, jo pasaulē pastāv dažādas supervīzijas tradīcijas, pieejas, izpratnes. Tādējādi viens no izaicinājumiem ir samērot šīs pieejas, attīstot nacionālo supervīzijas sistēmu (kura atbilst Eiropas nacionālo supervīzoru organizāciju asociācijas (Association of National Organisations for Supervision in Europe – ANSE) un Latvijas Supervīzoru apvienības, kur uzsākta supervīzoru sertifikācija, prasībām).

Vienā pieejā (bieži anglosakšu) – supervīzors ir vecākais, vairāk pieredzējušais kolēģis (ar vismaz piecu gadu darba pieredzi), kurš tostarp uzņemas arī daļu atbildības par praksi. Otrās pieejas pārstāvji (bieži ģermāņu) uzskata, ka supervīzija ir patstāvīga profesija (šo viedokli aizstāv arī ANSE un LSA), kura iegūstama divu gadu izglītības ceļā, ne ātrāk kā četrus gadus pēc veiksmīgas pieredzes noteiktā profesionālās darbības jomā. Pirmajā gadījumā vairāk tiek uzsvērtā supervīzijas izglītojošā un administratīvā (kontrolējošā) funkcija, otrajā – atbalstošā.

Līdz ar situācijā, kad top Psihologu likumprojekts, notiek diskusijas par psihologu sertifikācijas nosacījumiem, kad Latvijā vienlaikus pastāv gan supervīzijas izglītības iespējas (profesionālā maģistra studiju programma Rīgas Stradiņa universitātē), gan praksē notiek supervīzijas vecāko (pieredzejušāko) kolēģu uzraudzībā, izgaismojas vairāki jautājumi: kas var kļūt par supervīzoru, cik bieži jānotiek supervīzijām, vai pašiem supervīzoriem ir nepieciešamas supervīzijas (t.s. supervīzoru supervīzijas), vai pēc sertifikācijas ir jāveic supervīzijas, kādas ir supervīzora tiesības, pienākumi, atbildība, LSA sertificēto supervīzoru un Psiholoģijas apvienību atzīto supervīzoru psihologu attiecības u.c.

Raksta mērķis ir aktualizēt jautājumus par supervīzora profesionālās darbības izpratnes atšķirībām, tostarp Psihologu likuma izstrādes kontekstā.

Atslēgas vārdi: supervīzija, supervīzijas modeļi, supervīzijas funkcijas, supervīzijas regulējums, supervīzija psiholoģijas izglītībā un praksē.

Ievads

Mūsdienās supervīzija ir daudzu profesiju, īpaši palīdzošo, kā arī profesionālo studiju un prakses sastāvdaļa (tomēr prasības supervīzijas saturam un formai Latvijas normatīvajos aktos vēl nav noteiktas). Lai arī supervīzija Latvijas Republikā ir pazīstama jau kopš valsts neatkarības atjaunošanas, tātad vairāk nekā divas dekādes, tikai 2013. gadā Latvijas Terminoloģijas komisija apstiprināja terminus supervīzija un supervizors (konsultants / pārraug), tā paša gada rudenī Izglītības un zinātnes ministrijā tika saskaņots supervizora profesijas standarts, kas 2014. gada sākumā tika ietverts Profesiju klasifikatorā (Ministru kabineta 2010. gada 18. maija noteikumi Nr. 461 “Noteikumi par Profesiju klasifikatoru, profesijai atbilstošiem pamatuzdevumiem un kvalifikācijas pamatprasībām un Profesiju klasifikatora lietošanas un aktualizēšanas kārtību”).

Supervizors ir kādas noteiktas profesionālās nozares speciālists, kurš papildus ir ieguvis supervizora kvalifikāciju un sniedz supervīzijas pakalpojumu – organizē un vada supervīzijas procesu; īsteno pētniecisko darbību un veicina profesijas attīstību; atbildīgi un sistemātiski pilnveido savu kvalifikāciju un profesionālo izaugsmi. Supervizors strādā valsts, pašvaldību institūcijās, nevalstiskajās organizācijās un uzņēmumos, kā pašnodarbināta persona vai individuālais komersants. Lai praktizētu šajā profesijā, ir jāiegūst maģistra grāds un supervizora profesionālā kvalifikācija. T.i., supervizora izglītība ir iepriekšējās izglītības un profesionālās pieredzes konceptuāls, sistēmisks paplašinājums un padziļinājums (plašāk sk. Mārtinsone, Lasa, Stankus-Viša, Mihailovs, Ābolčiņa 2012).

Supervizoru sertifikāciju mūsu valstī veic Latvijas Supervizoru apvienība (LSA), savukārt supervizora izglītību un profesionālo kvalifikāciju ir iespējams iegūt, studējot Rīgas Stradiņa universitātes profesionālā maģistra studiju programmā “Supervīzija”. Izglītību supervīzijā, ievērojot dažādas vēsturiskās tradīcijas, nodrošina arī vairākas profesionālās, piemēram, psihoterapeitu, apvienības. Savukārt pirmie supervīzijas izpētei veltītie promocijas darbi Latvijā ir aizstāvēti pedagoģijā (Āboliņa 2012; Truskovska 2013).

Psihologs ir viena no profesijām, kur supervīzija ir īpaši nozīmīga – gan studiju procesā, gan vēlāk – praktizējot (piemēram, sk. Informatīvais ziņojums “Par psihologu profesionālās darbības regulējuma nepieciešamību”). Supervīzijas aktualitāti un nozīmi šajā profesijā ir jāaplūko saistībā ar psihologa darba tiesiskā regulējuma – Psihologu likuma –

izstrādi, kuru veica starpinstitūciju darba grupa (izveidota ar Ministru prezidenta 2013. gada 4. aprīļa rīkojumu Nr. 117 “Par darba grupu”) Pārresoru koordinācijas centra vadībā, līdzdarbojoties pārstāvjiem no Labklājības ministrijas, Tieslietu ministrijas, Veselības ministrijas, Izglītības un zinātnes ministrijas, Valsts kancelejas, Bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas un Valsts policijas. Viens no šā likuma mērķiem ir veicināt apstākļus, lai psihologu sniegtie pakalpojumi būtu pēc iespējas kvalitatīvi un droši, lai speciālisti, kuriem ir atbilstošas zināšanas un pieredze, varētu iegūt psihologa sertifikātu, kas nosaka skaidrus kritērijus psihologa profesionālajai kompetencei noteiktā profesionālās darbības jomā. Likumprojektā ir noteikts, ka psihologs-pārraug (supervizors) ir sertificēts psihologs, kuram Psihologu sertifikācijas padome piešķirusi tiesības veikt psihologa pārraudzību (supervīziju) kādā no darbības jomām. Šīs tiesības tiek piešķirtas, pamatojoties uz darba pieredzi, un neietver prasību pēc papildus izglītības supervīzijā (Psihologu likums).

Kā redzams, Latvijā, līdzīgi kā citviet pasaulē, iezīmējas divas supervīzijas pamata izpratnes perspektīvas. Vienā – supervīzoram ir noteikta kompetence, t.i., profesija, kura iegūstama (parasti) divu gadu izglītības ceļā, ne ātrāk kā četrus gadus pēc veiksmīgas pieredzes noteiktā profesionālās darbības jomā. Šo pieeju atbalsta LSA, kura ir Eiropas Nacionālo supervīzijas organizāciju asociācijas (*ANSE, Association of National Organisation for Supervision in Europe*) biedre. Otrā – supervīzors ir pārraug, vairāk pieredzējušais kolēģis (ar noteiktu darba pieredzi, parasti ne mazāku par pieciem gadiem), kurš cita starpā uzņemas arī daļu atbildības par supervīzējamā praksi, lai nodrošinātu pēc iespējas augstvērtīgāku profesionālo darbību. Šo pieeju atbalsta topošais Psihologu likums.

Lai apzinātu supervīzora kompetences un profesionālās darbības raksturojumus Latvijā, ir veikts pilotpētījums, kur pēc intervijām ar ekspertiem – vadošajiem savas jomas speciālistiem (psihoterapeitiem, psihologiem, sociālajiem darbiniekiem, mākslas terapeitiem, valsts pārvaldes darbiniekiem, juristiem) tika secināts, ka speciālisti apzinās supervīzijas (iespējamo) nozīmi labas prakses nodrošināšanā, tomēr atšķiras izpratne par supervīzijas procesu un rezultātu, supervīzora darbam nepieciešamo kompetenci (izglītību) (Mārtinsone, Mihailova, Mihailovs 2014).

Raksta mērķis ir aktualizēt jautājumus par supervīzora profesionālās darbības izpratnes atšķirībām, tostarp Psihologu likuma izstrādes kontekstā.

1. Supervīzijas jēdziens un funkcijas

Jēdzienam supervīzija (no latīņu *super* – virs, *videre* – skatīties; no angl. *super-vision* – uzraudzība, novērošana, kontrole) latviešu valodā nav tieša tulkojuma, tā nozīmē ir “skats no augšas” (un vienlaikus arī “dziļumā”). Plašākā izpratnē supervīzija nozīmē ar profesiju / profesionālo darbību saistītu konsultēšanu un tālākizglītību (Supervīzija sociālajā darbā. Supervīzora rokasgrāmata, 2007). Profesionālās standartā ir noteikts, ka supervīzija ir mērķtiecīgi organizēts konsultatīvais un izglītojošais atbalsts, ko profesionālā kontekstā saņem supervīzējamais – indivīds, grupa vai organizācija – ar mērķi pilnveidot profesionālo kompetenci un profesionālās darbības kvalitāti (Ministru kabineta 2010. gada 18. maija noteikumi Nr. 461 “Noteikumi par Profesionālo klasifikatoru, profesionāli atbilstošiem pamatuzdevumiem un kvalifikācijas pamatprasībām un Profesionālo klasifikatora lietošanas un aktualizēšanas kārtību”). Tas ir veids kā speciālistiem un topošajiem speciālistiem – studentiem – analizēt un novērtēt dažādus savas profesionālās darbības aspektus. Supervīzijas procesā tiek sekmēta pieredzes un zināšanu apmaiņa, profesionālās kompetences pilnveide, tiek meklēti risinājumi problēmsituācijām, kā arī sniegta emocionālais atbalsts.

Lai detalizētāk raksturotu raksta ievadā minētās divas supervīzora darbības perspektīvas – supervīzors kā pārraugis un supervīzors kā noteiktas profesijas pārstāvis, un ņemot vērā supervīziju kā profesionālās izglītības un darbības sastāvdaļu, var izdalīt trīs supervīzijas funkcijas – izglītojošā, administratīvā (kontrolējošā), atbalstošā (vairāk sk. Mārtinsonē, Majore-Dūšele, Paipare 2009).

Profesionālās izglītības procesā (mācību supervīzijā) un pārraudzībā viena no galvenajām ir izglītojošā funkcija, kas ietver analīzi, izskaidrošanu un refleksiju par profesionālo darbu. Mācību supervīzija ir vērsta uz to, lai sekmētu iedziļināšanos un “ieiešanu” profesijā, un supervīzora pienākums šajā gadījumā ir strukturēt un attīstīt supervīzējamā profesionālās zināšanas un izaugsmi. Supervīzoram ir jāveido droša vide, kurā supervīzējamais var iegūt nepieciešamās zināšanas, prasmes un pieredzi. Supervīzējamā mācīšanās tiek veicināta, rosinot reflektēt par savu profesionālo darbību (Driscoll 2007), un šāda veida mācīšanās nodrošina personīgo un profesionālo izaugsmi (Carroll 2001).

Supervīzijas administratīvā / vadības funkcija ir saistīta ar supervīzējamā darba kvalitātes un efektivitātes nodrošināšanu (Driscoll 2007; Carroll 2001). Tā iekļauj pārraudzību (angl. monitoring) un darba novēr-

tēšanu, lai nodrošinātu kvalitatīvu un efektīvu praksi (angl. normalising best practice) (Driscoll, 2007).

Vēl viens supervīzijas uzdevums ir paplašināt speciālista uztveres spējas, pilnveidot viņa izpratni par profesionālajām attiecībām un nodrošināt profesionālo izaugsmi. Te vadošā ir atbalstošā / konsultatīvā funkcija, kas ir saistīta ar atbalstu, rūpēm un plānošanu (Driscoll 2007). Šī funkcija iekļauj tādu nozīmīgu darba aspektu kā supervīzējamā iedrošināšanu pašam meklēt palīdzību diskutablu jautājumu risināšanā (Carroll 2001).

Jebkurās supervīzijas attiecībās supervīzoram un supervīzējamajam svarīgi ir izprast supervīzijas funkcijas un izvēlēties tās, kuras tiks izvirzītas priekšplānā. Vienlaikus jāuzsver, ka supervīzijas funkcijas bieži pārklājas vai tiek apvienotas. Vienā gadījumā (supervīzors kā pārraugis) vairāk tiek uzsvērta supervīzijas izglītojošā un administratīvā (kontrolējošā) funkcija, otrajā (supervīzors kā profesija) – atbalstošā.

2. Supervīzija un tās regulējums Eiropā

Pasaulē pastāv vairākas (dažādas) supervīzijas tradīcijas, pieejas, izpratnes. Tā ANSE apvieno vairāk nekā 10 000 tūkstošus supervīzoru, kuri praktizē dažādās profesionālajās vidēs, tās biedri ir Vācijas, Austrijas, Šveices, Nīderlandes nacionālās supervīzoru apvienības, kā arī LSA, kurā ir uzsākta supervīzoru sertifikācija.

Galvenais kritērijs, kas apvieno ANSE biedrus – supervīzora profesionālā sagatavotība, t.sk. izglītība (divi gadi), kas uzsākta ne ātrāk kā pēc četrus gadus darba pieredzes. Saskaņā ar ANSE nostādņām supervīzors var praktizēt gan savā sākotnējā profesionālās darbības, gan arī plašākā laukā, jo supervīzija tiek izprasta kā refleksija par profesionālo funkcionēšanu kompleksās situācijās (ECVision. A European Glossary of Supervision and Coaching).

Līdzīgu pieeju paredz arī Latvijas supervīzora profesijas standarts, kā arī tā tiek ievērota Rīgas Stradiņa universitātes profesionālās maģistra studiju programmas “Supervīzija” īstenošanā (plašāk sk. Supervīzija).

Viena no kontinenta psihologu profesionālajām apvienībām ir Eiropas Psihologu asociāciju federācija (EFPA, *European Federation of Psychologists' Associations*), iepriekš – Eiropas Profesionālo psihologu asociāciju federācija (EFPPA, *European Federation of Professional Psychologists' Associations*), kura jau 1990. gadā akceptēja Profesionālās izglītības psiholoģijā optimālos standartus, un piedāvāja vispārējus norādījumus psihologu izglītības līmenim, nosakot sešu gadu mācību (studiju) periodu. Patei-

coties šīs apvienības aktivitātēm 2005. gadā tika izveidots Eiropas sertifikāts psiholoģijā (*EuroPsy*), – psihologu izglītības standarts, kas nosaka kvalitātes līmeni un normas, par ko vienojušās *EFPA* biedru nacionālās apvienības. Tā mērķis ir veicināt psihologu izglītības kvalitāti visā Eiropā, kā arī veicināt klientu aizsardzību, nodrošinot augstas kvalitātes profesionālos pakalpojumus, tostarp informējot klientus, darba devējus un kolēģus, ka psihologs ir ieguvis nepieciešamo kvalifikāciju, lai sniegtu psihologa pakalpojumus.

Psihologi var saņemt *EuroPsy*, ja viņi atbilst šādām prasībām: (a) ir veiksmīgi pabeiguši valsts akreditētu izglītības programmu psiholoģijā, kas valstī piešķir psihologa nosaukumu vai kvalifikāciju, ar nosacījumu, ka izglītības programmai ir vismaz piecu gadu pilna laika studiju apjoms (300 ECTS), un tās saturs atbilst noteiktai struktūrai; (b) ir veikuši vismaz viena gada pilna darba laika (vai tam līdzvērtīgu) praksi praktiskajā psiholoģijā profesionāla sertificēta psihologa vadībā / uzraudzībā, kas, pēc uzraudzītāja novērtējuma, ir bijusi sekmīga un tam ir dokumentāli pierādījumi – t.i., uzraudzītā (supervizētā) prakse, ar uzrādītām profesionālām kompetencēm un kontekstiem, kuros pretendents strādājis, atrodoties pārraudzībā, lai kvalificētos neatkarīgai praksei; (c) ir iesnieguši rakstisku apņemšanos savas valsts nacionālajai sertifikācijas komitejai pieņemt profesionālās uzvedības principus, kas noteikti *EFPA* Profesionālās ētikas kodeksā, un veikt savu profesionālo darbību atbilstoši prakses valsts psiholoģijas asociācijas noteiktajam ētikas kodeksam (*What is EuroPsy?*; *EuroPsy* Sertifikācija).

Tātad supervīzija (supervizētā prakse) ir viens no nepieciešamajiem priekšnoteikumiem, lai iegūtu *EuroPsy* sertifikātu.

3. Prasības psiholoģijas supervīzijai un supervizoriem Latvijas Republikā

Kā ir redzams, pastāv dažādas pieejas supervīzijai, arī Latvijā. Supervizora profesijas standarts un profesionālā maģistra studiju programma “Supervīzija” balstās uz *ANSE* akceptēto pieeju. Divu gadu studijas ir pietiekami intensīvas, paredzot apgūt supervīzijas teorijas, saturu un procesu individuālā, grupu, komandu un organizāciju līmenī (supervīzijas teorijas, konsultēšanas un problēmu risināšanas metodes supervīzijā, supervīzija grupā, komandas un organizācijas supervīzija, supervizora personības kvalitātes), pieaugušo pedagoģiju, akcentējot mūsdienu transformatīvo pieeju (pieaugušo pedagoģijas teorijas un metodes, mūsdienu

tehnoloģijas pieaugušo pedagoģijā) u.c. Studiju programma ir orientēta ne tikai uz zināšanu apguvi un supervizora izaugsmi, bet arī uz gatavību strādāt dažādās darba vidēs.

Savukārt Psihologu likumā (kas raksta izstrādes laikā ir tapšanas procesā) ir paredzēts pamatā lietot terminu pārraudzība, definējot, ka pārraudzība (supervīzija) – ir psihologa un psihologa-pārrauga (supervizora) sistemātiska sadarbība, kas balstīta uz savstarpēji noslēgtu līgumu un kuras mērķis ir pārraudzīt psihologa profesionālo darbību un pilnveidot profesionālo izpratni un kompetenci, lai nodrošinātu iespējami augstvērtīgāku psiholoģiskās palīdzības sniegšanu un psihologa gatavību patstāvīgi veikt profesionālo darbību. Izglītības un darba pieredzes prasībās cita starpā noteikts, ka izglītība ietver praksi psihologa-pārrauga (supervizora) pārraudzībā, t.i., pēc izglītības ieguves, lai iegūtu sertifikātu, jābūt vismaz vienu gadu ilgai psihologa profesionālajai darbībai psihologa-pārrauga (supervizora) pārraudzībā. Plānots veidot arī Psihologu reģistru, kurā tiks iekļauta informācija par visiem psihologiem, tai skaitā sertificētiem psihologiem, kas ir tiesīgi veikt psihologa profesionālo darbību, un psihologiem-pārraugiem (supervizoriem). Psihologa profesionālo darbību līdz psihologa sertifikāta saņemšanai psihologs ir tiesīgs veikt tikai psihologa-pārrauga (supervizora) pārraudzībā (Psihologu likums).

Tādējādi šobrīd ir paredzēts, ka psihologa supervīzijas – pārraudzību veic vairāk pieredzējuši psihologi (supervizora izglītība nav nepieciešama). Tas nozīmē, ka psihologu supervizoriem izvirzītās prasības atšķiras no ANSE un LSA prasībām.

Vienlaikus, vērtējot norises plašākā kontekstā, ir vērojama potenciāla psihologu supervīzijas izglītības sistēmas attīstība Eiropā (sk., piemēram, EPFA formulēto supervīzētās prakses modeli, ko aprakstījuši Ļubļanas universitātes, kurā tiek īstenota profesionālā maģistra studiju programma Supervīzija, profesori (Zabukovec, Podlesek, 2010)).

Nobeigums

Psihologu likums rosina meklēt atbildes uz vairākiem jautājumiem psihologa profesionālās izglītības un prakses ietvarā – kā organizēt supervīzijas, kā izvēlēties supervizorus, kāds ir supervīziju saturs un forma, kā fiksēt supervīzijas.

Līdz ar to varam secināt, ka situācijā, kad top Psihologu likums un notiek diskusijas par psihologu sertifikācijas nosacījumiem, kad Latvijā vienlaikus pastāv gan supervīzijas izglītības iespējas (profesionālā maģistra

studiju programma Rīgas Stradiņa universitātē), gan praksē notiek supervīzijas vecāko (pieredzejušāko) kolēģu uzraudzībā, izgaismojas vairāki problēmjautājumi, kas jārisina, veidojot supervīzijas sistēmu mūsu valstī: kas var kļūt par supervīzoru, vai pašiem supervīzoriem ir nepieciešamas supervīzijas (t.s. supervīzoru supervīzijas), vai pēc sertifikācijas profesionāļiem ir jāveic supervīzijas, kādas ir supervīzora tiesības, pienākumi, atbildība, arī – kādas ir LSA sertificēto supervīzoru un Psiholoģijas apvienību atzīto (psihologu) pārraugu (supervīzoru) attiecības u.c.

Tādēļ viens no izaicinājumiem gan Latvijas psihologiem, gan supervīzoriem ir samērot atšķirīgās prasības, iekļaujoties vēl tapšanas stadijā esošajā nacionālajā supervīzijas sistēmā, respektējot arī atbilstošu Eiropas profesionālo apvienību prasības / standartus.

Bibliogrāfija

Association of National Organisation for Supervision in Europe (ANSE).

Pieejams: <http://www.anse.eu/> (skat. 22.10.2014).

Āboliņa, L. (2012). *Reflektīvā darbība sociālo darbinieku supervīzijā*. Promocijas darbs. Rīga: LU. (In Latvian) Pieejams: https://luis.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=1&fn=F-2061191006/Liga_Abolina_2012.pdf (skat. 22.10.2014).

Carroll M. (2001). The spirituality of supervision. *Integrative Approaches to Supervision*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Driscoll J. (2004). *Practising Clinical Supervision: A Reflective Approach*. London: Elsevier Health Sciences.

ECVision. A European Glossary of Supervision and Coaching. Pieejams: http://www.anse.eu/tl_files/ecvision/dokuments/ECVision_Glossary.pdf (skat. 22.10.2014).

EuroPsy Sertifikācija. In Latvian Pieejams: <http://www.lppapsihologi.lv/lv/cert/europsy> (skat. 22.10.2014).

Informatīvais ziņojums "Par psihologu profesionālās darbības regulējuma nepieciešamību". (In Latvian) Pieejams: http://www.pkc.gov.lv/images/petijumi/PKCZin_20140211_psi.pdf (skat. 22.10.2014).

Mārtinsone K., Lasa I., Stankus-Viša I., Mihailovs I.J., Āboliņa, L. (2012) Supervīzija, koučings un mentoringi kā mūžizglītības sastāvdaļa. *Pieaugušo izglītība*. Rīga: RaKa, 129.–137. lpp. (In Latvian)

Mārtinsone K., Majore-Dūše I., Paipare M. (2009). Supervīziju nozīme mākslas terapijas speciālistu profesionālajā attīstībā. *RSU Zinātniskie raksti. Ekonomika. Komunikācija. Politika. Socioloģija*. Rīga: RSU, 222.–226. lpp. (In Latvian)

Mārtinsone K., Mihailova S., Mihailovs I.J. (2014). Supervīzora kompetence un profesionālā darbība: pilotpētījuma rezultāti. *Sabiedrība, integrācija, izglītība. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. 1. daļa. Rēzekne: RA izdevniecība, 192.–199. lpp. (In Latvian)

- Ministru kabineta 2010. gada 18. maija noteikumi Nr. 461 “Noteikumi par Profesiju klasifikatoru, profesijai atbilstošiem pamatuzdevumiem un kvalifikācijas pamatprasībām un Profesiju klasifikatora lietošanas un aktualizēšanas kārtību”. (In Latvian) Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=210806> (skat. 22.10.2014).
- Psihologu likums*. (In Latvian) Pieejams: http://www.pkc.gov.lv/images/PKC_faili/PKC_normativie_akti_un_likumprojekti/PKCLik_190614_Psihologu_lik.pdf (skat. 22.10.2014).
- Truskovska, Ž. (2013). *Sociālā pedagoga profesionālās kompetences veidošanās supervīzijā*. Promocijas darbs. Rīga: LU. (In Latvian) Pieejams: [https://luis.lu.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=1&fn=F974594792/Zenija Truskovska 2013.pdf](https://luis.lu.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=1&fn=F974594792/Zenija%20Truskovska%202013.pdf) (skat. 22.10.2014).
- Supervīzija*. (In Latvian) Pieejams: <http://www.rsu.lv/studiju-iespejas/magistra-studijas/studiju-programmas/supervizija> (skat. 22.10.2014).
- Supervīzija sociālajā darbā. Supervizora rokasgrāmata*. (2007). Rīga: Latvijas Universitāte. (In Latvian)
- What is EuroPsy?* Pieejams: <http://www.europsy-efpa.eu/> (skat. 22.10.2014).
- Zabukovec V., Podlesek A. (2010). *A model of the supervised practice of psychologist*. Ljubljana: Pontes Academic Book Series.

Supervision in Psychology Education and Practice System in Latvia

Summary

Supervision is an important part of the study process, and later – in practice psychology. The importance of supervision must be seen in connection with the psychologist’s regulation development – Psychologists Law project.

According to Article 3 of the Psychologists Law project a psychologist-supervisor may become certified psychologist who is documenting professional experience of a psychologist within the scope of not less than three years of age and after the submission of the application Psychologists Certification Board successfully passed an examination.

There are different traditions of supervision, it’s access, awareness. Thus, one of the challenges is to align this approach, developing a national system of supervision (which corresponds to the organization of national supervisors association (Association of National Organisations for Supervision in Europe – ANSE) and the Latvian Association of Supervisors, which has started the supervisor certification, requirements).

In one approach (often Anglo-Saxon) – Supervisor is a senior, more experienced colleague (with a minimum of five years of work experience), who also take some responsibility for the professional practice. Representatives of the other approach (often Germanic) believes that supervision is an independent profession (also defends this view ANSE and LSA), obtaining a two-year educational path, not earlier than four years after the successful experience of a parti-

cular professional field. In the first case, more important is the educational and administrative (controlling) supervision function, in the second – supportive.

Thus, a situation where Psychologists Law project is being developed and both supervision's approaches are represented – supervision education (professional master's program at the Riga Stradiņš University) supervision practice of senior (more experienced) peer supervision, illuminates a number of issues (questions): who can become a supervisor, how often must be supervision or supervisors or after the certification is carried out supervision, which are supervisor rights, duties, responsibilities, relationship between LSA certified supervisors and psychologists associations recognized supervisors, etc.

The aim of the article is to raise questions about the differences of understanding of supervisor professional, including the context of the development Psychologists Law.

Key words: supervision, supervision models, supervision functions, supervision regulation, supervision in psychology professional practice and education.

Марина Солобутина (Россия), *Маргарита Нестерова* (Латвия)

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ СКЛОННОСТЬ МОЛОДЫХ ЛЮДЕЙ К ДЕВИАНТНОМУ ПОВЕДЕНИЮ

В статье обсуждаются результаты изучения психологических особенностей лиц с девиантными формами поведения. Актуальность исследования обусловлена данными о постоянном росте проявления агрессивности молодых людей и, соответственно, необходимостью всестороннего анализа факторов формирования отклоняющегося поведения. Исследование направлено на проверку гипотезы о том, что девиантное поведение молодых людей обусловлено взаимным влиянием индивидуально-психологических особенностей, социальной среды, а также возрастными нарушениями. Результаты исследования показали, что для молодых людей группы риска характерна неоформленность, нечеткость социальной роли, неадекватность эмоциональных реакций на социальные контакты, не формируется адаптивное представление о социально желательном поведении. Агрессивное поведение вызвано не объективными обстоятельствами и необходимостью враждебно реагировать на высказывания и поступки окружающих людей, а склонностью к разрушению и неспровоцированным агрессивным действиям. У испытуемых с девиантным поведением отмечается склонность к конфликтам, к перенесению на окружающих вины за собственные поступки и неудачи, реакции протеста, сопротивление и увлечение сверхценными идеями.

Ключевые слова: девиантное поведение, делинквентное поведение, психологическая склонность к делинквентности, подростковый и юношеский возраст.

Девиантные формы нарушения поведения молодых людей или отклонения от общепринятых норм обнаруживают за последние десятилетия тенденцию стремительного увеличения и представляют собой проекцию всех тех проблем, которые накопились в обществе, требуют своего безотлагательного решения. При этом характер нарушений поведения может быть самым разнообразным. Чаще всего они проявляются в противоположных действиях, игнорировании существующих требований и порядков, пьянстве и алкоголизме, бродяжничестве, употреблении наркотических и токсических веществ, суицидальных тенденциях. По статистике резко возросли цифры преступности среди несовершеннолетних, что переводит проблему криминализации в разряд самых острых и катастрофических (Бер-

ковиц 2002). Мате-риалы статистики последних лет также обнаруживают факт стремительного роста алкоголизации, наркомании и токсикомании в молодежной среде (DuBois, Silverthorn 2004).

Учитывая серьезность проблемы, ее широкое распространение, — необходимо установить и выявить самые действенные механизмы снятия степени напряженности создавшейся ситуации (Степанов 2004; Melkman 2015). Проблема преодоления девиантного развития личности требует, как известно, комплексации деятельности многих социальных и профессиональных структур: властных и законодательных органов, института семьи, учебных заведений, психологических служб, реабилитационных центров, правоохранительных органов, попечительских советов (Клейбер 1998, Кокорева 1998, Dishion, McMahon 1998). В каждом из названных секторов решаются определенные задачи коррекции личностного становления молодых людей с различными видами и степенями отклоняющегося поведения (Романова 1996).

В последние годы в области изучения девиантного поведения наблюдаются некоторые тенденции (Собкин 2004; Patterson, Dishion, Yoerger 2000). С одной стороны, все исследования направлены на изучение конкретных факторов девиантного поведения, с другой стороны, множество исследований девиантного поведения подростков принимают во внимание только личностные особенности (Salmivalli 1998; Бандура 2000). Многие придерживаются мнения, что девиантное поведение зависит от социальной среды молодого человека или от его возрастных (пубертатных) нарушений (Райс 2000).

Однако для адекватного понимания расстройств поведения необходимо учитывать множество различных процессов, вовлеченных в их развитие, поскольку нарушение поведения — это всегда результат взаимодействия многих факторов: нарушение социальной экологии, факторов психопатологии, психологических особенностей (Шипунова 2004, Chung, Steinberg 2006). Психологические особенности лиц с девиантным поведением широко изучаются в психологической науке, но постоянный рост проявления агрессивности молодых людей свидетельствует о необходимости всестороннего анализа факторов формирования отклоняющегося поведения (Менделевич 2001).

В связи с этой проблемой было проведено исследование, направленное на проверку гипотезы о том, что девиантное поведение молодых людей обусловлено взаимным влиянием индивидуально-пси-

хологических особенностей, социальной среды, а также возрастными нарушениями.

Цель исследования: изучить взаимосвязь между психологической склонностью к девиантному поведению и личностными особенностями молодых людей. **Объект исследования:** психологическая склонность к девиантному поведению молодых людей. **Предмет исследования:** взаимосвязь между психологической склонностью к девиантному поведению и личностными особенностями молодых людей. В качестве гипотезы исследования было выдвинуто предположение о том, что существует взаимосвязь между психологической склонностью к девиантному поведению и личностными особенностями молодых людей.

Методы исследования: Тест СМОЛ (Сокращенный многопрофильный опросник личности) (Собчик 2009), Патохарактерологический диагностический опросник (А.Е. Личко), Методика «Агрессивность» (модификация теста Розенцвейга), Статистические методы исследования (t-критерий Стьюдента, коэффициент корреляции Пирсона).

Эмпирическую выборку составили испытуемые в количестве 360 человек. В экспериментальную группу вошли 180 молодых людей, совершавшие противоправные действия. Контрольная группа была сформирована из 180 испытуемых, не проявляющих девиантных форм поведения.

Изучение личностных особенностей молодых людей, склонных к девиантным формам поведения

В результате диагностики особенностей развития личности молодых людей с отклоняющимся поведением были получены следующие данные. Выявлены различия по индивидуально-психологическим особенностям испытуемых двух групп. В экспериментальной группе наиболее выражено проявление таких личностных свойств как паранойяльность (83,3% испытуемых) и психопатия (10% испытуемых). У подростков контрольной группы превышения границы, равной 70 баллам, не наблюдаются, по всем показателям эмпирические данные находятся в рамках нормативного интервала. Но можно выделить некоторые пики в усреднённом профиле контрольной группы – депрессивные проявления (53,33% испытуемых) и истерия (26,67% испытуемых).

Анализируя данные можно отметить, что у подростков экспериментальной группы отмечается пик шестой шкалы, что указывает на возможность формирования на базе аффективной ригидности сверхценных образований. Выраженный пик профиля на шестой шкале может отражать также сверхценные увлечения. Значительный подъем профиля молодых людей с отклоняющимся поведением на второй, четвертой, седьмой шкалах сопровождается пиком на шестой шкале, что указывает на высокую вероятность хронифицирования психопатологических явлений, характер которых определяется этим сочетанием.

Следует отметить, что высокими являются показатели четвертой шкалы. Выраженность пика профиля на четвертой шкале характеризуется отрицанием общепринятого уклада жизни, представлений о ценностях. С пиком на четвертой шкале связано также повышение вероятности включения личности в обособленные от общества группы сверстников. Следует также иметь в виду того, что в подобные группы могут включаться лица, у которых пик профиля на четвертой шкал изначально отсутствовал, а субкультура группы может стать причиной появления пика на четвертой шкале за счет усвоения ценностей соответствующей девиантной группы. В этих случаях правильнее говорить не об антисоциальном, а о диссоциальном поведении.

У испытуемых контрольной группы отмечается пик на второй шкале, что имеет двоякое значение. Он может отражать легко возникающее ощущение внутренней напряженности или тревожные реакции на психогенные ситуации, не достигающие, степени, нарушающей поведенческие стереотипы. Их неактивность и нередко медлительность затрудняет учебную или профессиональную деятельность, что в значительной мере компенсируется повышенной серьезностью, вызывающей, как правило, расположенность руководителей.

Так же выражен профиль по третьей шкале, указывающий на такие черты как жажда признания, стремление выдвинуться, лабильность настроения. Часто встречается тенденции к неосознаваемому использованию симптоматики в качестве защиты от фрустрации, от реагирования тревоги в демонстративных и соматических реакциях. Повышение профиля на седьмой шкале соответствует личностным особенностям, в основе которых лежат тревожность, нерешительность, склонность к сомнениям. В то же время их отличает тщательность, чувство ответственности, высокий уровень внутреннего

стандарта, социальная ориентированность. Так повышение профиля на седьмой шкале умеренно эти последние черты могут выступать на первый план и способствовать успешности таких молодых людей, особенно в стабильных условиях, при благожелательном отношении окружающих и достойной оценке их добросовестности.

Анализ усредненных профилей позволил заключить, что молодые люди с девиантным поведением обладают специфическими личностными особенностями, отличающими их от испытуемых нормативной выборки.

Таблица 1

Анализ средних значений по шкалам СМОЛ

Шкалы СМОЛ	Hs	D	Hу	Pd	Pa	Pt	Se	Ma
Эксперимент. группа (ср. знач.)	52,07	67,03	61,00	72,47	79,57	63,87	29,90	29,90
Контрольная группа (ср. знач.)	46,63	62,67	55,93	44,80	39,07	50,97	31,23	29,13
t эмп.	2,46**	1,75	3,26***	18,7***	21,3***	3,17***	0,97	0,755

Примечание: Hs – ипохондрия, D – депрессия, Hу – истерия, Pd – психопатия, Pa – паранойяльность, Pt – психастения, Se – шизоидность, Ma – гипомания.

Средние значения таких шкал как Pd (психопатия) и Pa (паранойяльность) в экспериментальной и контрольной группах отличаются друг от друга на статистически значимую величину. Паранойяльность наиболее четко проявляется в сверхценном отношении к неблагоприятным обстоятельствам, к нарушенным отношениям со сверстниками и преподавателями или родителями, принимающим форму неоправданно значимого конфликта. В такой ситуации может иметь место также сверхценная оценка значимости действий окружающих (иногда с приписыванием им злого умысла), настороженность и подозрительность.

Психопатия характеризуется у испытуемых игнорированием или отвержением ими существующих общественных социальных норм и ценностей, может варьироваться от усиления свойственных подросткам нонконформизма, реакций оппозиции и протеста до явно асо-

циального повеления, сопровождающегося повторным нарушением правовых норм, что нередко расценивается как проявление асоциальной психопатии. Такие лица зачастую попадают в поле зрения психологов и правоохранительных органов.

Причины формирования такого рода форм поведения разнообразны. К ним в частности, относятся неоформленность, нечеткость социальной роли, вызванные тем, что от личности в период пубертата требуют выполнения многих обязанностей взрослого и в то же время мотивируют ограничения его прав несовершеннолетием. Такое сочетание способствует усилению реакций оппозиции и протеста. В дальнейшем благополучное освоение новой для него роли взрослого может быть, в частности, затруднено отсутствием или неприятием в детстве образца для положительной идентификации, перенесением на общественные структуры власти протеста против авторитарной атмосферы в семье. Все это ведет к фиксации инфантильных стереотипов поведения, варьирующих от умеренного, чисто внешнего неконформизма до явной асоциальности.

Отвержение морально-этических норм, неспособность обучаться на собственном негативном опыте, импульсивность, тенденция к объединению в асоциальные группы могут способствовать развитию наркомании, алкоголизма, делинквентности поведения.

Определение психологической склонности к делинквентности, алкоголизации и агрессивности молодых людей

В обеих группах большинство испытуемых (1 – 60%, 2 – 77%) психологически не склонны к употреблению алкогольных напитков. Но в экспериментальной группе 23% испытуемых проявляют склонность к алкоголизации.

Анализ средних значений с использованием t-критерия Стьюдента показала, что эмпирическое значение $t=1,58$ указывает на отсутствие достоверных различий в средних значениях, а именно мы не можем заключить, что молодые люди группы риска являются более склонными к алкоголизации в сравнении с испытуемыми группы нормы ($pd \leq 0,1$). Но в экспериментальной группе есть испытуемые, у которых наблюдается интерес или потребность к изменению своего состояния посредством алкогольных напитков.

Под психологической склонностью к делинквентности понимаются патохарактерологические реакции у молодых людей, проявля-

ющихся в совершении мелких правонарушений и проступков, не достигающих степени преступления (криминала), наказуемого в судебном порядке. Результаты изучения данного показателя свидетельствовали о том, что контрольная группа испытуемых не склонна к делинквентности в поведении (60%).

Анализ средних значений показал, что эмпирическое значение $t=6,36$ указывает на достоверность различий в проявлении данного показателя у испытуемых группы риска и группы контроля ($pd \leq 0,001$). Таким образом, уровень психологической склонности к делинквентности у молодых людей экспериментальной группы достоверно отличается от уровня психологической склонности к делинквентности у молодых людей контрольной группы. У лиц с девиантным поведением наблюдаются такие поступки, как вызывающее поведение в общественных местах, мелкое хулиганство и мошенничество, издевательство над младшими и слабыми, отнимание у них мелких карманных денег.

В результате проведения теста на определение уровня агрессивности личности испытуемых было выявлено, что из 30 испытуемых экспериментальной группы: 13% набрали до 10 баллов по агрессивным реакциям, что означает – испытуемые неагрессивны; для 30% молодых людей (10–14 баллов) определенного вывода об их агрессивности сделать нельзя. Выявлено, что 57% испытуемых группы риска имеют более 14 баллов, что свидетельствует об их патоагрессивности.

По результатам проведения этого же теста в контрольной группе не были выражены агрессивные реакции (80%). Средний уровень агрессивности встречается у 17% молодых людей группы контроля, и лишь 3% имеют выраженную агрессивность.

Результаты t – теста ($t_{\text{эмп}} = 8,95$) позволили сделать вывод о наличии достоверных различий в средних значениях уровня агрессивности испытуемых двух групп ($pd \leq 0,001$). Молодые люди с девиантным поведением являются более агрессивными. У них развита такая черта личности как «агрессивность», понимаемая как не вызванная объективными обстоятельствами и необходимостью враждебно реагировать на большинство высказываний, действий и поступков окружающих людей, чем у испытуемых контрольной группы. Так лица из контрольной группы стремятся объективно разобраться в различных ситуациях и принять спокойное, взвешенное решение. Поведение

ние молодых людей экспериментальной группы более враждебно по отношению к другим людям, животным и предметам природы и материальной культуры, они более склонны к их разрушению и неспровоцированным агрессивным действиям. Так же агрессивность выступает средством поднятия престижа, демонстрация своей самостоятельности, взрослости.

**Выявление характера и степени взаимосвязи
психологической склонности к девиантному поведению
с личностными особенностями молодых людей**

В связи с целью исследования необходимо провести корреляционный анализ исследуемых показателей. В экспериментальной группе наблюдается наиболее выраженная связь между личностными особенностями и склонностью к девиантным формам поведения. Агрессивное поведение достоверно чаще встречается у молодых людей с эпилептоидной и паранойяльной акцентуациями характера. Эпилептоидная акцентуация является почвой для острых аффективных реакций, ситуативно обусловленных нарушений поведения делинквентного и даже криминального типа, ранней алкоголизации, а также психопатического развития. Соответственно, у молодых людей эпилептоидного типа в обыденной жизни проявляется гневливость, взрывчатость, придирчивость, мстительность. При проявлении паранойяльности у них отмечается сверхценное отношение к неблагоприятным обстоятельствам, к нарушенным отношениям с окружающими людьми, принимающее форму неоправданного значимого конфликта, появляется настороженность, подозрительность и агрессивность. У молодых людей, склонных к девиантным формам поведения, отмечается склонность к алкоголизации при депрессивном и истеричном состояниях, как одного из способов привлечения к себе внимания (демонстративное поведение) и понижения раздражительности, агрессии.

Становление личности на каждом из этапов имеет свои специфические особенности. Главное содержание юношеского возраста составляет его переход от детства к взрослой жизни. Все стороны развития молодых людей подвергаются качественной перестройке, возникают и формируются новые психологические новообразования, закладываются основы сознательного поведения, формируются социальные установки. Этот процесс преобразования и определяет все основные особенности личности. В периоде становления характера

его типологические особенности, не будучи еще сглажены и затушеваны жизненным опытом, выявляются настолько ярко, что иногда напоминают психопатии, т. е. патологические аномалии характера (но с повзрослением черты акцентуаций обычно сглаживаются). Однако акцентуации характера в условиях неблагополучной социальной среды могут спровоцировать появление деструктивного поведения (делинквентность, алкоголизация), что отражается и на процессе взросления человека.

Результаты исследования

1. Выявлено, что для молодых людей, склонных к девиантным формам поведения, характерно игнорирование или отвержение существующих общественных социальных норм и ценностей, которые могут варьироваться от усиления свойственных подросткам нонконформизма, реакций оппозиции и протеста до явно асоциального поведения. Отвержение морально-этических норм, неспособность обучаться на собственном негативном опыте, импульсивность, тенденция к объединению в асоциальные группы могут способствовать развитию наркомании, алкоголизма, делинквентного поведения.
2. Полученные данные свидетельствуют о том, что для молодых людей группы риска, по сравнению с испытуемыми контрольной группы характерна неформленность, нечеткость социальной роли, неадекватность эмоциональных реакций на социальные контакты. Для молодых людей с девиантным поведением характерна недостаточная обратная связь с социумом, что часто приводит к искаженным взаимоотношениям с окружающими ввиду невозможности правильно оценить их отношение к себе и последствия своих поступков. Не формируется адаптивное представление о социально желательном поведении.
3. Обнаружено, что молодые люди с девиантным поведением обладают специфическими характерологическими особенностями, отличающие их от испытуемых контрольной группы, а именно эпилептоидной и гипертимной акцентуациями характера. Это свидетельствует о преобладании у молодых людей экспериментальной группы склонности впадать в злобно-тоскливое состояние с постепенным возрастанием раздражения. Гипертимная тенденция проявляется в повышении активности и расширении круга

- социальных контактов, снижении уровня тревоги, преувеличении своих возможностей, легкости вхождения в новую среду и новую ситуацию.
4. Поведение молодых людей группы риска отличается большей выраженностью ряда черт, вообще характерных для данного возраста, по сравнению с испытуемыми контрольной группы: стремление к самореализации и независимости. Поведение молодых людей обеих групп характеризуются повышенной впечатлительностью и обостренным чувством собственной неполноценности.
  5. Для молодых людей экспериментальной группы характерно патологически агрессивное поведение, вызванное не объективными обстоятельствами и необходимостью враждебно реагировать на большинство высказываний и поступков окружающих людей, а склонностью к разрушению и неспровоцированным агрессивным действиям. У испытуемых экспериментальной группы отмечается склонность к конфликтам, к перенесению на окружающих вины за собственные поступки и неудачи, затаенные реакции протеста, упорное оппозиционное поведение, увлечение сверхценными идеями.
  6. В экспериментальной группе исследуемых молодых людей наблюдается наиболее выраженная связь между личностными особенностями и склонностью к девиантным формам поведения. Агрессивное поведение достоверно чаще встречается у молодых людей с эпилептоидной и паранойяльной акцентуациями характера. Эпилептоидная акцентуация является почвой для острых аффективных реакций, ситуативно обусловленных нарушений поведения делинквентного типа и ранней алкоголизации. У молодых людей экспериментальной группы отмечается сверхценное отношение к неблагоприятным обстоятельствам, принимающее форму неоправданного значимого конфликта, появляется настороженность, подозрительность и агрессивность.

Таким образом, выдвинутая нами гипотеза получила эмпирическое подтверждение. Нами были выявлены определенные личностные особенности и акцентуации характера, влияющие на формирование девиантных форм поведения, а также мы попытались показать, как данные особенности молодых людей с девиантным поведением влияют на их адаптацию к социальной среде.

Библиография

- Chung, H. L., Steinberg, L. (2006). Relations between neighborhood factors, parenting behaviors, peer deviance, and delinquency among serious juvenile offenders *Developmental Psychology*, 42 (2), pp. 319–331.
- Dishion, T. J., McMahon, R. J. (1998). Parental monitoring and the prevention of child and adolescent problem behavior: A conceptual and empirical formulation. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 1 (1), pp. 61–75.
- DuBois, D. L., Silverthorn, N. (2004). Do deviant peer associations mediate the contributions of self-esteem to problem behavior during early adolescence? A 2-year longitudinal study. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 33 (2), pp. 382–388.
- Melkman, E. (2015). Risk and protective factors for problem behaviors among youth in residential care. *Children and Youth Services Review*, 51, pp. 117–124.
- Patterson, G. R., Dishion, T. J., Yoerger, K. (2000). Adolescent growth in new forms of problem behavior: Macro- And Micro-Peer dynamics Prevention Science, 1 (1), pp. 3–13.
- Salmivalli, C. (1998). Intelligent, attractive, well-behaving, unhappy: The structure of adolescents' self-concept and its relations to their social behavior. *Journal of Research on Adolescence*, 8 (3), pp. 333–354.
- Бандура, Л. (2000). *Подростковая агрессия: Изучение влияния воспитания и семейных отношений*. М.: Апрель ЭКСМО-Пресс – 509 с.
- Берковиц, Л. (2002). *Агрессия: причины, последствия*. СПб.; М.: Прайм-ЕВ-РОЗНАК: Олма-Пресс – 510 с.
- Клейбер, Ю. Л. (1998). Психология девиантного поведения. *Вопросы психологии*, № 5. – С. 141–145.
- Кокорева, Л. А. (1998). Проблемы девиантного поведения подростков. *Вопросы психологии*, № 6. – С. 100–104.
- Менделевич, В. Д. (2001). Психология девиантного поведения: Учеб. пособие. – М: МЕД пресс, – 432 с.
- Райс Ф. (2000). Психология подросткового и юношеского возраста. – СПб., – 656 с.
- Романова, О. Л. (1996). Опыт применения программы профилактики отклоняющегося поведения для психологической коррекции «трудного» класса. *Вопросы психологии*, № 6. – С. 45–48.
- Собкин, В. С. (2004). Проявления девиации в подростковом субкультуре. *Вопросы психологии*, № 3. – С. 2–18.
- Собчик, Л. Н. (2009). *Стандартизированный многофакторный метод исследования личности*. М.: Речь, – 218 с.
- Степанов, В. Г. (2004). *Психология трудных школьников: учебное пособие для студентов высших учебных заведений*. – 7-е изд., перераб. и доп. М.: Академический Проект; Трикта, – 560 с.
- Шипунова Т. В. (2004). Проблема синтеза теории девиантности. *Социологические исследования*, № 5. – С. 102–105.

Young People's Psychological Inclination to Deviant Behaviour

Summary

The results of the research on psychological peculiarities of persons with deviant forms of behaviour are discussed in this article. The topicality of the research is determined by the data about a constant growth in display of aggression among young people and, respectively, the necessity for a comprehensive analysis of the factors of deviant behaviour formation. The research is tended to test the hypothesis that deviant behaviour of young people is determined by the mutual influence of individual psychological peculiarities, social environment, as well as age disorders. The results of the research showed that young people within the risk group are characterised by unfulfillment, unclear social role, inadequate emotional reaction to social contacts, unformed adaptive representations on socially desirable behaviour. Aggressive behaviour is caused not by objective conditions and the necessity of a hostile reaction towards statements or actions of people around, but an inclination to destruction and uninstigated aggressive actions. Individuals with deviant behaviour are inclined to conflicts, to transfer guilt for their own deeds and failures to others, to protest reactions, resistance and dedication to over worthy ideas.

Key words: deviant behaviour, delinquent behaviour, psychological inclination to delinquency, adolescence and youth.

**ВО ВРЕМЯ ВОЙНЫ ЗДЕСЬ ЧТО-ТО ПРОИСХОДИЛО:
СОЦИАЛЬНАЯ ПАМЯТЬ И ПАМЯТЬ МЕСТА У ЖИТЕЛЕЙ
ИСТОРИЧЕСКИ НАГРУЖЕННЫХ МЕСТ НА ПРИМЕРЕ
РАЙОНА ПОГУЛЯНКА (ДАУГАВПИЛС)**

Социальная память — важнейший компонент процессов формирования государства и нации. В настоящее время Латвийское государство пытается построить, в соответствии с европейскими тенденциями, общее пространство исторической памяти для всех жителей страны, интегрируя все части населения. В фокусе нашего исследования — коллективная память и представления об историческом прошлом у жителей районов со сложной историей — района Погулянка в Даугавпилсе, где в 1941–42 гг. было расстреляно еврейское население города и Московского форштадта г. Риги, когда-то района русского купечества и промышленников, а в годы Второй Мировой войны — еврейского гетто. Основным вопросом исследования является следующий «Как историческое прошлое влияет на представления жителей об истории, на отношение к месту жительства и межэтнические отношения». В исследовании принимали участие 30 жителей Погулянки и 49 жителей Московского форштадта. В исследовании описаны следующие аспекты социальной памяти: отношение к собственному району проживания, значение района для его обитателей; отношение к историческому прошлому города (Риги и Даугавпилса); отношение к ключевым историческим событиям, происходившим в ареале проживания.

Ключевые слова: Социальная память, коллективная память, холокост.

Историческая и социальная память — важнейший компонент процессов формирования государства и нации. Существует значительный корпус литературы о значимости исторического нарратива для построения идентичности и достижения социального согласия. (Alexander 2004, Eley and Suny 1996, Jedlicki 1999, Rorlich 1999, Spillman 1997). Существует множество исследований, утверждающих, что коллективная память о рабстве сформировала сегодняшние межрасовые отношения в США (Hoetink 1973, Woessner, and Kelly-Woessner 2006).

Недавние события проявляются в коллективной памяти значительно чаще, чем те, что произошли в древние времена. В большом исследовании Лиу и коллег (Liu et al. 2007), проведенном в 12 странах Европы, Азии и Южной Америки говорится, что самым важным

событием в мировой истории считается Вторая Мировая война, самой значимой личностью — Гитлер, а подавляющее большинство упомянутых людей и событий относится к периоду в сто лет, то есть принадлежат к современному времени и их могут помнить родители и прародители испытуемых студентов.

Морис Хальвбакс вводит понятие «коллективная память». По его мнению, она не имеет ничего общего с историческими фактами и зачастую стоит к ним в оппозиции. Для понимания исторической правды необходимо увидеть весь комплекс событий, посмотреть с разных точек зрения и принять противоречия. Коллективная же память имеет тенденцию упрощать события, принимать во внимание одну точку зрения и не признавать другие. Коллективная память не принимает в расчёт хронологию и время, она интерполирует события и оправдывает существование групп и их различный статус. По Хальвбаксу (Halbwachs 1992), коллективная память — это реконструкция событий прошлого при помощи данных и фактов настоящего, основанная на свидетельствах и историях очевидцев. Хальвбакс делает различие между исторической и социальной памятью. Социальная память — это память о лично увиденных событиях, форма группового опыта. В случае Холокоста, коллективная память имеет отношение только к поколению переживших. С другой стороны, историческая память — это искусственно созданное образование, представленное в книгах, фильмах и образовательной системе. Историческая память о Холокосте имеет отношение к подавляющему большинству ныне живущих, родившихся после Холокоста.

Память — это средства, согласующее отношения между событием и его реконструкцией. Устные истории, или нарративы, всегда основаны на двойном процессе воспоминания и презентации. Память — это длительный процесс ретрансляции, так как невозможно восстановить прошлое таким, каким оно было в действительности. Природа этих сложных отношений между прошлым и будущим, а также значимости памяти — вопрос сложный и спорный, находящийся в сфере внимания как психоаналитиков и социальных психологов, так и историков и исторических географов. Психоаналитики уделяют много внимания исследованию роли забывания, фантазий и ложных воспоминаний в идентичности. Дальнейшие исследования основываются на идее, что память, оперируя в настоящем, использует знания о событиях и их интерпретации, неизвестные во времена тех событий (Connerton 1989).

Человеческие воспоминания, в основном, социальные воспоминания (Paez, Besabe, Gonzalez 1997). То, что мы помним, в меньшей степени продукт нашего личного опыта и в большей – нашей встроенности в социальные группы (семья, нация, этнос и др.). Хальвбакс (Halbwachs 1925) говорит об социальных рамках автобиографических воспоминаний и Зерубавель (Zerubavel 2003) о социально-биографических воспоминаниях. Несмотря на то, что цель основной массы исследований – история наций или мировая история (Liu et al. 2007), в данной работе мы сфокусируемся на памяти определенных мест: города, района, улицы, дома. Несомненно, история места зависима от истории более крупных единиц, например, наций, государств, мира. Тем не менее, у мест есть своя собственная идентичность, независимая для каждой группы жителей. Разные люди, разные этнические или религиозные группы, кто живет или жил на одном месте, вносят свой вклад в существование места. Таким образом, становится возможным говорить об идентичности места и памяти места как феномене, отличном от идентичности и памяти национальной, этнической или любой другой.

Разные исследователи находят следы памяти о Холокосте в современной мировой политике (Maier 1988, Schrafstetter 2003). Недавние исследования на Ближнем Востоке показали, что разные взгляды на историю региона могут вызвать политическое насилие и помешать разрешению конфликтов (Telhami, Barnett 2002). Воспроизведение коллективных воспоминаний очень важно и, в то же время, очень чувствительно к несогласию в обществе. Общее понимание прошлого дает членам общества ощущение осмысленности настоящего и предсказуемости будущего. Устойчивость социальной памяти, в свою очередь, зависит от процесса передачи информации от одного поколения к другому. Драматические события могут прервать передачу исторических нарративов и мифов от родителей к детям.

В настоящее время Латвийское государство пытается построить, в соответствии с европейскими тенденциями, общее пространство исторической памяти для всех жителей страны, интегрируя, таким образом, все части населения.

Накануне войны евреи Латвии составляли важную и довольно значимую часть населения (около 93500 человек по переписи 1935 года) (Dribins 2002). Евреи жили во всех регионах Латвии, были интегрированы в социальную, экономическую и политическую жизнь

страны. Поэтому тем или иным образом Холокост затронул практически каждого жителя Латвии: самих евреев, их нееврейских соседей или коллег, коллаборационистов, спасателей, тех, кто оказывал евреям разовую помощь, тех, кто воспользовался ситуацией и завладел еврейским имуществом и т.д. Холокост стал значимой культурной травмой для населения Латвии.

Как пишет выдающийся социолог З. Бауман (Bauman 1989), в общественном сознании Холокост слишком часто представляется трагедией, которая произошла с евреями, и только с евреями, — поэтому всех прочих призывают к сочувствию, состраданию, быть может, к покаянию, но не более того. Снова и снова евреи и неевреи рассказывают о Холокосте как коллективной собственности евреев, как о чем-то, что остается в ведении тех или ревниво охраняется теми, кто избежал расстрелов и газовых камер, — а также потомками тех, кто не миновал этой участи.

Очевидно, что сосредоточенность на “немецкости” преступления как на той его стороне, где должно находиться объяснение этому преступлению, — это одновременно способ оправдания всех остальных, и в частности всего остального. Мысль о том, что преступники, повинные в Холокосте, были своего рода язвой или болезнью цивилизации — а не ее ужасающим и, тем не менее, законным порождением, — ведет не только к морально комфортному самооправданию, но и к страшной угрозе морального и политического разоружения. Все это случилось “там” — в другое время и в другой стране. Чем больше “виноваты они”, тем в большей безопасности “мы” — остальные, тем меньше нам приходится защищать свою безопасность. Когда распределение вины приравнивается к выяснению причин, чистота и здравомыслие образа жизни, которым мы так гордимся, не вызывают никаких сомнений.

В конечном итоге, как это ни парадоксально, память о Холокосте ослабевает. О нем спорят специалисты, о нем продолжают говорить на конференциях, но нигде больше о нем не услышишь, оно остается загадкой для посторонних. Холокост еще не вошел в современное сознание.

Невыразимый ужас, пронизывающий нашу коллективную память о Холокосте, является следствием гнетущего подозрения, что Холокост может оказаться не просто аномалией, не просто отклонением от прямого пути прогресса и не просто раковой опухолью на здоро-

вом теле цивилизованного общества. Есть опасение, что Холокост не был антитезой современной цивилизации и всему тому, что она (как нам нравится думать) олицетворяет. Мы подозреваем (даже если мы отказываемся согласиться с этим), что Холокост мог предъявить нам еще одно “лицо” все того же современного общества, хотя нам намного больше нравится видеть другое, привычное его лицо. Мы подозреваем, что эти два лица совершенно подходят к одному и тому же телу. Но сильнее всего мы боимся, что эти два лица больше не могут существовать друг без друга, как две стороны одной медали (Bauman 1989).

В фокусе нашего исследования — коллективная память и представления об историческом прошлом у жителей районов со сложной историей — Московского форштадта г. Риги, когда-то района русского купечества и промышленников, а в годы Второй Мировой войны — еврейского гетто, и района Межциемс (Погулянка) в г. Даугавпилсе, где в 1941—1942 гг. было расстреляно еврейское население города.

Немецкие войска заняли Даугавпилс 26 июня 1941 года после сильной бомбардировки. Большинство евреев остались в городе. 15 июля была сожжена Большая синагога и ряд молитвенных домов. В этот же день вышло постановление о создании еврейского гетто в мостовом укреплении Даугавпилсской крепости на левой стороне Двины. Массовые акции уничтожения проводились уже с августа 1941 г. в районе Межциемс (Погулянка). К 5 декабря 1941 г. в гетто осталось 956 человек из, по разным данным, 15—20 тысяч человек. Все они были расстреляны и похоронены в Межциемсе.

Место массового уничтожения находилось достаточно далеко от города и других населённых пунктов, поэтому точное место гибели евреев Даугавпилса долгое время оставалось неизвестным. Оно было обнаружено случайно лишь в июне 1989 года. 9 июля 1989 года на территории созданного в 1960 году мемориала памяти жертв фашизма в одной из символических могил был перезахоронен прах убитых евреев. 10 ноября 1991 года на месте расстрелов был торжественно открыт единственный в Латвии мемориал памяти жертв геноцида еврейского народа и евреев Даугавпилсского гетто.

Исследование направлено на анализ того, в какой степени еврейская история места представлена в разделенных коллективных воспоминаниях и представлениях жителей районов или она заменена латышской историей и им приписываются латышские смыслы. Мы

задавали вопросы о еврейском vs. латышском характере района, ориентации на прошлое vs. будущее, о значимых исторических фигурах, связанных с местом (еврейских vs. латышских) и важных местах в районах проживания (относящихся или нет к еврейской истории места).

Методы исследования

1. Специально сконструированный опросник, основанный на методе свободных ассоциаций
2. Специально для исследования сконструированный опросник о коллективной памяти и памяти места (Wójsik et.al. 2009)
3. Контент-анализ данных
4. Математические методы анализа данных

Цель исследования: изучение влияния исторического прошлого урбанистической среды на коллективную память и представления жителей.

Предмет исследования: коллективная память и представления жителей районов с богатым историческим прошлым, а также демографические (возраст, длительность проживания, наличие корней в среде проживания), психологические (привязанность к месту жительства, географическая идентичность, предрассудки) и урбанистические (среда старого города, улицы, дома, памятники, мемориалы и другие городские напоминания) характеристики, влияющие на коллективную память и представления.

Вопросы исследования

1. Как влияет историческое прошлое урбанистической среды проживания на коллективную память его жителей?
2. Как исторические события, произошедшие в районе, формируют среду, влияющую на сознание жителей?
3. Какие характеристики среды (памятники, мемориалы, старые постройки, название улиц и другие городские напоминатели) влияют на коллективную память и представления жителей?
4. Какие демографические и психологические характеристики влияют на отношение жителей к своим районам проживания?
5. Существуют ли различия в коллективной памяти и представлениях жителей районов с богатым историческим прошлым и жителей новостроек?

Участники исследования

В исследовании принимали участие 49 жителей Московского форштадта г. Риги, где в годы Второй Мировой войны находилось еврейское гетто, 30 жителей района Межциемс (Погулянка) г. Даугавпилса, где проводились массовые расстрелы еврейского населения в годы нацистской оккупации и 74 жителя района Пурвциемс г. Риги, где отсутствует опыт исторических событий. Средний возраст участников 42.5 года, 86 женщин, 67 мужчин.

Респондентам были заданы вопросы об их месте рождения и месте рождения их родителей и прародителей. Формирование групповой памяти зависит, в большой степени, от того, переживали ли члены группы данное событие непосредственно. Социальные психологи подчеркивают роль семьи в передаче исторических представлений между поколениями и в формировании коллективной памяти (Hirsch 2002). Эта функция особенно важна в тоталитарных режимах, так как она способна уравновесить официальную версию истории, продвигаемую государством.

Используя непараметрический Ч2 – критерий Кроскала-Волисса, сравним характеристики выборок в трех исследуемых районах: Форштадт, Пурвциемс, Даугавпилс. Выборки однородны по критериям «Продолжительность жизни в районе» ($p=0.058$) и «Наличие корней в районе» ($p=0.354$).

Подавляющее большинство респондентов проживает в своем районе более 11 лет: 61.2% респондентов из Московского форштадта, 66.2% респондентов из Пурвциемса и 86.7% – из Погулянки. Это объясняется сравнительно высоким возрастом респондентов, но также может являться фактором, влияющим на отношение к району.

Вторая важная характеристика респондентов – наличие родителей и прародителей, живших в районе, иными словами, насколько коренными жителями района являются наши опрашиваемые. Более, чем у половины опрашиваемых прародители и родители жили в районе их теперешнего проживания.

Результаты исследования Жители районов и характеристики мест обитания

В первую очередь, мы задали себе вопрос, воспринимают ли жители трех районов характеристики своих мест обитания, связанных с историческим прошлым. Для этого мы выделили 6 критериев отличий мест с историческим прошлым от остальных: улицы с историческими названиями, памятники, старые дома, постройки различных религиозных конфессий (церкви, кладбища), исторические личности, проживавшие в районе, и события, происходившие там. Опросник содержал группу вопросов о том, замечают ли жители вышеупомянутые объекты.

Результаты оказались следующими. Существуют статистически значимые различия в оценках всех характеристик связанных с историческими объектами в трех исследуемых районах, т.к. уровень значимости χ^2 – критерия $p < 0.01$. как и предполагалось, жители форштадта по всем шести критериям оценивают свой район выше, чем жители Пурвциемса и Даугавпилса.

Такие критерии как «связанные с историей названия улиц» (средний ранг 55,8 и 54 соответственно), «наличие старых домов» (57,1 и 53,58) «наличие памятников, связанных с историческими событиями» (55,60 и 56,48) жители Пурвциемса и Даугавпилса оценивают почти одинаково. В то же время, жители Московского форштадта оценивают свой район по этим трем критериям значительно выше (средний ранг 123,1, 121,39 и 121,88 соответственно).

По критерию «проживающие исторические личности» жители Погулянки (средний ранг 78,85) оценивают свое место проживания между оценками жителей форштадта (108,74) и Пурвциемса (55,23). Это связано с тем, что на территории Погулянки до 90ых годов 20го века находился санаторий, основанный графом Плятером-Зибертом в конце 19го века, который и положил начало поселку. Несмотря на полное отсутствие мнемических средств, граф Плятер-Зиберт – известная в Даугавпилсе историческая фигура, он упоминается в 80% ответов респондентов.

По критериям «происшедшие в районе исторические события» и «объекты, связанные с конфессиями (храмы, кладбища)» жители Погулянки (89,12 и 94,37) и форштадта (113,35 и 115, 11) дают схожие оценки, более высокие, чем жители Пурвциемса (48,02 и 44,72). Тем самым, мы можем сказать, что жители Погулянки мемориал погибшим евреям воспринимают не как памятник историческим со-

бытиям, а как кладбище, что, безусловно, отражает более человеческое и внимательное отношение к этому объекту – мы уже цитировали Р. Коннертона: «нет ничего более невидимого, чем мемориал». Также мы можем сделать вывод, что историческое событие Холокост (а других на Погулянке не происходило) представлено в сознании ее жителей.

Влияние места жительства на сознание его жителей

Мы выделили десять факторов, или характеристик, подверженных влиянию места жительства и его исторического прошлого: привязанность к району, планы на будущее, связанные с районом проживания, желание активно участвовать в жизни района, интерес к истории района, интерес к истории вообще, представленность Холокоста в представлениях об истории, наличие межэтнических связей в семье респондентов, поляризованность мнений об истории, представленность евреев в представлениях об истории, выраженность географической идентичности.

Для определения, какие характеристики сознания отличают представителей разных районов друг от друга, был использован метод дискриминантного анализа. Этот метод позволяет определить решающие правила, позволяющие по значениям дискриминантных переменных отнести каждый объект к одному из известных классов. В нашем случае, в качестве дискриминантных переменных выступали оценки характеристик сознания. В качестве независимой переменной выступала принадлежность респондента к одному из районов проживания.

Пошаговый анализ для каждой переменной показывает, что представители разных районов друг от друга отличаются по таким характеристикам сознания как «привязанность к району», «планы на будущее, связанные с районом», «активное участие в жизни района», «интерес к истории района», «интерес к истории вообще», «наличие евреев в представлениях об истории», «выраженность географической идентичности».

В результате дискриминантного анализа выделяются две канонические функции, определяющие различия в выраженности изучаемых характеристик сознания у представителей изучаемых районов.

Первая каноническая функция предсказывает 89,7% отличий между группами и в ее основе лежат характеристики сознания: «при-

вязанность к району» ($r=0,713$), «выраженность географической идентичности» ($r=0,625$), «интерес к истории района» ($r=0,569$), «активное участие в жизни района» ($r=0,347$), «наличие евреев в представлениях об истории» ($r=0,346$), «интерес к истории вообще» ($r=0,332$). Наличие межэтнических связей не включается в анализ, т.к. на предыдущем этапе было показано, что по этой характеристике нет статистически значимых различий между изучаемыми группами.

Вторая каноническая функция предсказывает 10,3% отличий между группами и в ее основе лежат характеристики: «планы на будущее, связанные с районом» ($r=0,534$), «поляризованность мнений о межэтнических отношениях» ($r=-0,31$), «наличие Холокоста в представлениях об истории» ($r=0,124$).

Первая каноническая функция описывает отличие оценок характеристик сознания у представителей всех трех районов форштадт, Пурвциемс и Погулянка.

Вторая каноническая функция описывает отличие оценок характеристик сознания у представителей района форштадт от оценок Погулянка и Пурвциемс. Как видно на рисунке, эти различия выражены менее, чем в первой функции.

Центроид канонических функций для оценок характеристик сознания представителей района Пурвциемс расположен на отрицательном полюсе ($-0,830$; $-0,128$) пространства канонических функций. Т.е. они оценивают такие характеристики сознания, как «привязанность к району», «выраженность географической идентичности», «интерес к истории района», «активное участие в жизни района», «наличие евреев в представлениях об истории», «интерес к истории вообще» ниже чем представители других районов. Представители района Пурвциемс оценивают характеристики «планы на будущее, связанные с районом», «наличие Холокоста в представлениях» об истории выше, чем представители района Погулянка, но ниже чем представители района форштадт.

Представители района Пурвциемс по характеристике «поляризованность мнений о межэтнических отношениях» находятся ниже, чем представители района Погулянка, но выше, чем представители района форштадт.

Центроид канонических функций для оценок характеристик сознания представителей района форштадт расположен на положительном полюсе ($0,379$; $0,417$) пространства канонических функций, т.е.

они оценивают такие характеристики сознания, как «привязанность к району», «выраженность географической идентичности», «интерес к истории района», «активное участие в жизни района», «наличие евреев в представлениях об истории», «интерес к истории вообще», выше, чем представители района Пурвциемс, но ниже, чем представители района Погулянка. Представители района форштадт оценивают «планы на будущее, связанные с районом», «наличие Холокоста в представлениях об истории» выше, чем представители других исследуемых районов. Представители района форштадт оценивают «поляризованность мнений о межэтнических отношениях» ниже, чем представители других исследуемых районов.

Центроид канонических функций для оценок характеристик сознания представителей района Погулянка расположен в пространстве канонических функций (1,427; -0,365), т.е. они оценивают такие характеристики сознания, как «привязанность к району», «выраженность географической идентичности», «интерес к истории района», «активное участие в жизни района», «наличие евреев в представлениях об истории», «интерес к истории вообще» выше, чем представители других исследуемых районов. Представители района Погулянка оценивают «планы на будущее, связанные с районом», «наличие Холокоста в представлениях об истории» ниже, чем представители других исследуемых районов. Представители района Погулянка оценивают «поляризованность мнений о межэтнических отношениях» выше, чем представители других исследуемых районов.

Теперь рассмотрим характеристики, связанные с отношением к месту своего жительства. По всем четырем характеристикам респонденты демонстрируют выраженные различия: привязанность к району ($p=0,000$), планы на будущее, связанные с районом ($p=0,002$), желание активно участвовать в его жизни ($p=0,001$), выраженность географической идентичности ($p=0,000$).

Все четыре критерия у жителей района Пурвциемс выражены слабее, чем у жителей районов с историческим прошлым. Привязанность к району и географическая идентичность наиболее выражена у жителей Погулянки, они же готовы активно участвовать в жизни своего района. Планы на будущее со своим местом жительства связывают более активно жители форштадта (средний ранг 90,39), но показатели жителей Погулянки незначительно ниже (средний ранг 84,28).

Таким образом, мы можем заключить, что историческое прошлое действительно вызывает большую привязанность к месту жительства,

но это не вызвано наличием городских напоминателей, старых улиц, домов и мемориальных табличек.

Следующая группа характеристик касается межэтнических отношений у респондентов, так как мы предполагали, что проживание в районах с выраженной полиэтнической историей может стимулировать широту взглядов, интерес к представителям других национальностей и наличие различных межэтнических контактов. Мы анализировали различия по трем характеристикам: «наличие межэтнических связей», «поляризованность мнений о межэтнических отношениях», «представленность евреев в представлениях об истории».

По первым двум характеристикам нами не было выделено статистически значимых различий ($p=0,197$ и $p=0,343$ соответственно). Жители всех трех районов имеют сравнительно мало контактов с представителями других национальностей как сами, так и в пределах родительской и прародительской семьи. Они также не имеют ярко выраженной националистической позиции по поводу исторических событий. Иными словами, можно утверждать, что межэтнические вопросы не являются для них жизнеобразующими.

Статистически значимые различия были обнаружены по характеристике «наличие евреев в представлениях об истории» ($p=0,002$). Выраженность этой характеристики у жителей Погулянки наиболее высока (средний ранг 98,47) по сравнению с жителями форштадта (средний ранг 76,82) и особенно Пурвциемса (средний ранг 68,42). Мы предполагаем, что такое различие вызвано, в первую очередь, сложной еврейской историей Даугавпилса. Евреи жили в Даугавпилсе со второй половины 18 в. Тогда же была образована община. Евреи составляли значительный процент населения города. Так, в 1772 г. в Даугавпилсе проживали 136 евреев (31,3% от всего населения), в 1787 г. — 783 еврея, в 1815 г. — 1559 евреев (57%). В 1847 г. в Даугавпилсе жили 2918 евреев. В 1921 г. в Даугавпилсе было 11 838 евреев (40% всего населения), в 1935 г. — 11 106 евреев (25%). (КЕЭ, том 2, кол. 286–287).

Следующим объектом нашего интереса являются характеристики, описывающие интерес к истории, так как мы предполагаем, что проживание в районах с богатым историческим прошлым стимулирует интерес к этому прошлому, а также к истории вообще. Сравнив данные по характеристикам: «интерес к истории района», «интерес к истории вообще» и «представленность Холокоста в представлениях об истории», можно утверждать, что жители районов форштадт и Погулянка демонстрируют значительно более высокий интерес к исто-

рии, чем жители района Пурвциемс, причем как к истории своего района ($p=0,000$), так и к истории вообще ($p=0,000$).

В то же время по критерию «представленность Холокоста в представлениях об истории» значимых отличий не обнаружено ($p=0,625$), Холокост достаточно слабо интересует наших респондентов из всех трех районов и это противоречит их интересу к истории района, где Холокост играл значительную роль, а также к истории вообще, где Холокост также является важным событием в рамках 20го века. Есть несколько возможных объяснений этого явления. Во-первых, вероятно, концентрация Холокоста так велика в местах его происхождения, что мы наблюдаем действие психологического защитного механизма вытеснения. Во-вторых, в современной социальной науке в Латвии возникает объяснение того, почему латышей не интересует Холокост: идентичность латышей построена на виктимности, которую нарушает их позиция во время Холокоста (пассивных наблюдателей, коллаборантов и спасателей), а также живучесть в современном сознании нацистских мифов из-за не произошедшей в советские и пост-советские годы денацификации и дефашизации.

По нашему мнению, Холокост не представлен в исторической памяти жителей Московского форштадта и Погулянки, причина этого лежит в отсутствии активной мемориализации в Риге и Даугавпилсе (Feldman 2002, Feldman 2008, Gruber 2002). На форштадте и в Погулянке не ведется активных мероприятий, за исключением, возможно, разовых официальных акций в дни памяти Холокоста, а также память жертв не увековечена ничем, кроме официальных же мемориалов, невидимых для жителей (см. выше раздел о восприятии района жителями). Тем не менее, потенциал для городских и государственных властей высок и почва подготовлена, так как интерес к прошлому и к истории у жителей высок.

Выводы

Полученные данные позволяют сделать следующие выводы:

1. Социальные представления о Холокосте у жителей Латвии имеют трехкомпонентную структуру: когнитивный, эмоциональный и поведенческий компоненты. Ядро представлений составляют общие когнитивные единицы, не имеющие выраженной эмоциональной окраски. Эмоциональный компонент имеет негативную сострадательную направленность, принятую в цивилизованном обществе.

2. Можно говорить о низкой осведомленности, об отсутствии развернутого понятия «Холокост» в исторической памяти. Ни разу не упоминается тема Сопrotивления. Крайне ограниченное количество географических названий, имен спасателей, выживших, источников информации говорит нам о низком уровне знаний респондентов, что, на наш взгляд, является препятствием для работы с психологической травмой и создания общего пространства памяти.
3. Представления о Холокосте не связаны с Латвией ни у латышей, ни у русских. Среди источников ни разу не указываются латвийские. Социальные представления о Холокосте не имеют статистически значимых различий в латышской и русской части населения Латвии.
4. Из всех выделенных нами демографических характеристик только возраст респондентов влияет на отношение к району проживания, причем, чем моложе респонденты, тем внимательнее они относятся к среде своего обитания. Продолжительность жизни в данном районе как в личной перспективе, так и в перспективе семьи не влияет на оценку своего района.
5. Историческое прошлое района формирует у его жителей большую привязанность, стимулирует к активному участию в его жизни. Также у жителей районов с историческим прошлым более выражена географическая идентичность, связанная с районом. Такое влияние вызвано не городскими напоминателями в урбанистической среде, а знанием жителей о прошлом как таковом. Эти данные могут быть чрезвычайно полезны в планировании развития городской среды и управления.
6. Несмотря на полиэтническую историю районов проживания наших респондентов и этнический характер ключевого исторического события, респонденты демонстрируют слабо выраженный интерес к национальному вопросу, а также отсутствие полиэтнических связей.
7. Насыщенность среды историческими событиями стимулирует интерес к истории как района, так и города вообще. Эти данные совпадают с данными польских исследователей. Тем не менее, ключевое событие в истории районов – Холокост – так же не представлен в коллективной памяти жителей этих районов, как и у жителей остальной части Латвии.

Заключение

Подводя итог, можно утверждать, что историческое прошлое урбанистической среды проживания действительно воздействует на сознание жителей, на отношение их к своему району, на интерес к его истории и архитектуре, на готовность активно участвовать в его жизни, строить планы, с ним связанные и идентифицировать себя с этим районом, несмотря на то, что оба рассматриваемые нами района с историческим прошлым не являются социально благополучными и социально одобряемыми объектами идентификации.

Агентами подобные отношения к месту жительства являются не официальные объекты городской среды как памятники, мемориальные таблички и мемориалы, а сама урбанистическая среда, старые постройки, улицы, булыжные мостовые и важные персоны, проживавшие в этом районе, как граф Пляттер-Зиберт на Погулянке в Даугавпилсе.

Тем не менее, влияния исторически насыщенной среды, а также официальных публичных напоминателей — памятников, мемориалов, табличек — при выраженном интересе жителей к истории недостаточно, чтобы сформировать коллективную память о ключевом историческом событии в этой среде, в нашем случае, о Холокосте. Как показывает опыт польских исследователей, необходимы активные действия со стороны государственных и негосударственных структур, при этом действия масштабные и неформализованные, а также интерес определенных групп общества к этой теме. Для реализации этих действий почва подготовлена — жители исследуемых нами районов проявляют большой интерес и привязанность как к истории, так и к среде своего обитания.

Данное исследование не подтвердило нашей главной гипотезы и, не побоюсь этого слова, внутреннего убеждения, что жизнь на пепле, по выражению Марии Левицкой (Wójcik et.al., 2010), формирует особое отношение к Холокосту и к латвийско-еврейской истории. Вероятно, объяснение этому лежит вне сферы социальной психологии — клиническая психология имеет множество объяснений стратегиям избегания негативных эмоций. В отсутствии этих стратегий невозможна была бы жизнь людей в городах Освенцим, Равенсбрюк, Дахау, в подавляющем большинстве городов Европы и Латвии в частности, где происходили массовые издевательства и убийства мирных жителей и военнопленных. В некотором роде, вся послевоенная Европа живет на пепле.

Тем не менее, мы выделили значимые различия в отношениях и представлениях жителей районов с богатым прошлым и новостроек. Эти различия, как нам кажется, могут задать вектор процессам мемориализации жертв и, главное, объединения латвийского общества.

Кроме того, отношения, представления и идентичность жителей старых районов может стать важным фактором в планировании развития города.

Данное исследование ставит перед нами ряд вопросов:

1. Действительно ли, как показывает опыт Варшавы, активные действия в городской среде могут фасилитировать создание общей коллективной памяти?
2. Каким образом можно использовать в развитии города особое отношение и идентичность жителей старых и, признаться, не самых социально благоприятных районов?
3. Как сформировать такое же отношение к среде своего обитания у жителей новостроек – преобладающей группы населения больших городов? На чем может основываться их общность и коллективная память?

Библиография

- Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J., Sztompka, P. (Eds.), (2004). *Cultural trauma and collective identity*, University of California Press, Berkeley, CA.
- Bauman Z. (1989). *Modernity and the Holocaust*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Dribins, L. (2002) *Ebreji Latvijā*. Rīga: Elpa-2.
- Eley, G., Suny, R. G. (1996). (Eds.). *Becoming National: a Reader*, Oxford University Press, New York.
- Feldman, J. (2002). Marking the boundaries of the enclave: defining the Israeli collective through the Poland 'Experience' *Israel Studies*, 7 (2002), pp. 84–114.
- Feldman, J. (2008). *Above the Death Pits, Beneath the Flag – Youth Voyages to Poland and the Performance of Israeli National Identity*. Berghahn Books, Oxford, New York.
- Gruber, R. E. (2002). *Virtually Jewish: Reinventing Jewish Culture in Europe*. University of California Press, Berkeley.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. The University of Chicago Press Books, Chicago, USA.
- Hirsch, M. (2002). *Projected Memory: Holocaust Photographs in Personal and Public Fantasy*, in *Acts of Memory*, ed. Mieke Bal, Jonathan Crewe, Leo Spitzer. Hanover: University Press of New England, 1999.

- Jedlicki, J. (1999). Historical memory as a source of conflicts in Eastern Europe. *Communist and Post-Communist Studies*, 32 (3), pp. 225–232.
- Liu, J.H., Ward, C., Bernardo, A., Karasawa, M., & Fischer, R. (2007). (Eds.). *Progress in Asian Social Psychology: Casting the Individual in Societal and Cultural Contexts*, Volume 6. Seoul: Kyoyook Kwahaksa.
- Maier, C.S. (1988). *The Unmasterable Past: History, Holocaust, and German National Identity*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Páez, D., Basabe, N. & González, J.L. (1997). Social processes and collective memory: a cross-cultural approach to remembering political events. In J. W. Pennebaker, D. Páez & B. Rimé (eds.), *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspectives* (pp. 147–174). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Rorlich, A.-A. (1999). History, collective memory, and identity: the Tatars of sovereign Tatarstan. *Communist and Post-Communist Studies*, 32 (4), pp. 379–396.
- Schrafstetter, S. (2003). Memory, the Cold War, and the Western European victims of Nazism, 1956–1964. *Holocaust and Genocide Studies*, 17 (3), pp. 459–479.
- Spillman, L. P. (1997). *Nation and Commemoration: Creating National Identities in the United States and Australia*. Cambridge University Press, New York, 1997.
- Telhami, S., Barnett, M. (2002). *Identity and Foreign Policy in the Middle East*, Cornell University Press, Ithaca, NY.
- Wójcik, A., Bilewicz, M., & Lewicka, M. (2010). Living on the ashes. Collective representations of Polish-Jewish history among people living in the former Warsaw Ghetto area. *Cities*, 27, 195–203.
- Zerubavel, E. (2003). *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*. University of Chicago Press, USA.

Something Happened Here During the War: Social Memory and Memory of Place of the Residents of Historically Loaded Areas by the Example of the Residential Area Pogulyanka (Daugavpils)

Summary

Collective memory is a significant component of formation of nation and state. At the present time according to European tendencies Latvia is establishing integrated space of collective memory. Our research is focused on collective memory and representations of people, who live in areas with complicated historical heritage, i.e. Pogulyanka (Mezhciems) in Daugavpils, where Jewish population of the town was exterminated in 1941–42, and Moscow forstadt of Riga, which used to be a Russian suburb before WWII and Jewish ghetto during WWII. The general question of the research was as follows: “How does historical past influence upon residents’ representations about history, attitudes to place of

residence and inter-ethnic relations?” Participants: 30 residents of Pogulyanka and 49 residents of Moscow forstadt as well as 74 residents of a new Riga area Purvciems without any historical past. The research describes following aspects of collective memory: attitudes to residential area, value and meaning of the residential area to residents, attitudes to the historical past of the town and historical events, which took part there. As a result we can see how strong is influence of the past to the present attitudes, representations and memory of people.

Key words: social memory, collective memory, the Holocaust.

Indra Tretjakova, Sandra Mihailova (Latvija)

BĒRNĪBAS EMOCIONĀLĀS PIEREDZES ĢIMENĒ SAISTĪBA AR PAŠREIZĒJĀM PARTNERATTIECĪBĀM UN VĒLMI RADĪT PĒCNĀCĒJUS

Statistika ļauj konstatēt interesantu demogrāfiski ekonomisku paradoksu – dzimstības samazinājums galvenokārt vērojams ekonomiski attīstītajās pasaules valstīs. Tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka dzimstības mazināšanās problēmas pamatā nav tikai ekonomiski apsvērumi, bet arī dažādi sociālpсихолоģiski faktori, piemēram, pilnas ģimenes kā vērtības mazināšanās, ģimenes locekļu savstarpējo attiecību problēmas, vecāku kompetences un izpratnes trūkums par bērnu audzināšanu. Tādēļ rakstā tiek pētītas sakarības starp bērnībā piedzīvoto emocionālo pieredzi vecāku ģimenē un pašreizējo partnerattiecību kvalitāti un vēlmi radīt pēcnācējus. Tiek izvirzītas vairākas hipotēzes: 1) labvēlīga emocionālā pieredze bērnībā palīdz veidot emocionāli labvēlīgu vidi laulībā (tostarp neregistrētā jeb civillaulībā) un rosina vēlmi radīt pēcnācējus, un pretēji, emocionāli nelabvēlīga pieredze bērnībā (emocionālā vardarbība) traucē veidot emocionāli labvēlīgu vidi laulībā un mazina vēlmi radīt pēcnācējus; 2) oficiāla laulība ir veicinošs faktors, lai sievietē vēlētos radīt pēcnācējus. Lai pierādītu hipotēzes ar I. Tretjakovas īpaši veidotu anketu, tiek aptaujāti 221 respondenti vecumā 20–40 gadi. Pētījuma rezultātā tiek secināts, ka labvēlīga emocionālā pieredze bērnībā palīdz veidot emocionāli labvēlīgu vidi laulībā (t.sk. neregistrētā jeb civillaulībā) un rada vēlmi radīt pēcnācējus un otrādi, emocionāli nelabvēlīga pieredze bērnībā traucē veidot emocionāli labvēlīgu vidi laulībā, attiecības padara konfliktējošākas, provocē vēlmi šķīties, taču nevar apgalvot, ka pie vairāk savstarpējo attiecību problēmām dzimst mazāk bērnu kā pie mazāk problēmām. Pētījums apstiprina, ka stabila laulība var būt svarīgs faktors saistībā ar sievietes izvēli radīt pēcnācējus. Tādējādi var pieņemt, ka emociju regulācijas prasmju, attīstība varētu būt veiksmīgu partnerattiecību veidošanas un bērnu dzimstību veicinošs faktors ģimenes kontekstā.

Atslēgas vārdi: dzimstība, bērnu dzimstību ietekmējošie faktori, partnerattiecību kvalitāte, bērnības emocionālā pieredze, emocionālais intelekts.

Ievads

Jaunie sociāli ekonomiskās attīstības apstākļi un pāreja uz tirgus ekonomiku ir radījuši pārmaiņas gan sociālajā politikā, gan cilvēku dzīves kvalitātē un ietekmējuši arī emocionālo gaisotni un attiecību kvalitāti ģimenēs (Pykova 1993), kas savukārt ir ietekmējis gan laulību stabilitāti, gan vēlmi radīt pēcnācējus.

Dzimstības samazināšanās, mākslīgo abortu skaita pieaugums un arvien vairāk ārlaulībā dzimušu bērnu, kā arī laulības un ģimenes attiecību liberalizēšana ir tās demogrāfiskās modernizācijas galvenās iezīmes, kas radās 20. gadsimta otrajā pusē, izplatījās un joprojām turpina izplatīties lielākajā daļā attīstīto valstu (Goltsova, Leshchenko 2011). Demogrāfiskās modernizācijas attīstība ir aktuāla arī Latvijā, jo mēs jau vairākus pēdējos gadus vērojam zemu dzimstības tendenci, dzimušo skaitam pārsniedzot mirušo skaitu (Zamotkina, Žarkovs 2011). Kā liecina statistikas dati, 2014. gadā piedzima 21 746 cilvēki, bet mira 28 466. (<http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/metodologija/iedzivotaju-dzimstiba-un-mirstiba-36823.html>)

Demogrāfi dzimstības samazināšanos skaidro ar ekonomikas lejupslīdi. Tomēr statistika ļauj konstatēt interesantu demogrāfiski ekonomisku paradoksu – dzimstības samazinājums galvenokārt vērojams ekonomiski attīstītājās pasaules valstīs. Tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka dzimstības mazināšanās problēmas pamatā nav tikai ekonomiski apsvērumi, bet arī dažādi sociālpsiholoģiski faktori, piemēram, pilnas ģimenes kā vērtības mazināšanās, ģimenes locekļu savstarpējo attiecību problēmas, vecāku kompetences un izpratnes trūkums par bērnu audzināšanu, agrīnas seksuālās attiecības jauniešu vidū, kas var kavēt psihoseksuālo attīstību, alkohola lietošana u. c. Tiek uzskatīts, ka dzimstību mazina sieviešu arvien augstāks izglītības līmenis, sieviešu līdzdalības darba tirgū pieaugums (Molnar, Kapitany 2002), kā arī dzīvesveida izmaiņas (Sanocka, Kurpisz 2003) un individualizācija (Kotowska et al. 2008).

Ilglaicīga un noturīga laulība ir sarežģīta sabiedriska multifaktorālā parādība. Kā sociāli ekonomisku problēmu laulības ilglaicīgumu ietekmē specifiskā vēsturiskā situācija, valsts un ģimenes kā sociālā institūta un likumu normu attīstība. Mainoties sabiedrībai, mainās arī uzskati par laulības ilglaicīgumu un noturību, kā arī laulības sociāli psiholoģisko vērtību (Pykova 1993). Turklāt mūsdienās vērojama arī tradicionālo vērtību, uzskatu un uzvedības modeļu transformācija: cilvēki neregistrē laulību, veidojas netradicionālas partnerattiecības vai nepilnas ģimenes.

Mūdienās cilvēki bieži priekšroku dod izglītībai un karjerai, otrā plānā atstājot ģimeni un bērnus. Taču pētījums (Mills, Rindfuss, McDonald, Velde 2011) liecina, ka pirmā bērna dzemdēšanas atlikšana ietekmē abu vecāku vēlmi turpmāk radīt pēcnācējus un samazina sievietes reproduktivitāti, turklāt pirmās grūtniecības atlikšana var veicināt bezbērnu situāciju (Te Velde, Habbema, Leridon, Eijkemans 2012).

Veselīgai bērnu attīstībai ir vajadzīgi abi vecāki – gan tēvs, gan māte –, lai bērns gūtu priekšstatu par divu pretēja dzimuma cilvēku atzišanu un

visdziļākās garīgās tuvības esību – savstarpēju uzticēšanos, dalīšanos visdziļākajās domās un jūtās, iejūtībā, rūpēs un maigumā. Ja bērns piedzīvo veselīgas vīrieša un sievietes – tēva un mātes – attiecības, piedzīvo pilnu un pilnvērtīgu ģimeni, bērns spēj izprast pretējā dzimuma atzišanas un kopā dzīvošanas mākslu, kas nākotnē sekmē personas stabilitāti attiecībās. Bērnam pieaugot, pienāk laiks dibināt savu ģimeni, radīt pēcnācējus un kļūt par vecāku. Šī pozitīvā dzimumu dualitātes pieredze vecāku ģimenē veicina bērnam seksuālā atšķirīguma pieņemšanu, izpratni par pēcnācēju radīšanu un pēcteci, tēva un mātes lomu un funkcijām bērna audzināšanā. Tas veicina ģimenes vērtības apzināšanos un iekļaušanos ģimenes vēsturē, kam ir būtiska nozīme paaudžu pēctecībā – bērnu radīšanā, paaudžu maiņā un arī nācijas pastāvēšanā.

Ja bērnu audzina tikai māte, bērnam veidojas relatīvi noturīga izpratne un priekšstats par bērna un viena vecāka attiecībām. Bērnam tiek liegta iespēja iepazīt attiecību duālo formu (Besson, Brault 1995) – gūt priekšstatu par vīrieša un sievietes attiecībām. Šāda bērības pieredze nepilnas ģimenes modelī, kur tiek piedzīvotas mātes un bērna attiecības bez pilnvērtīgas dzimumsocializācijas pieredzes, nākotnē var radīt grūtības saskarsmē ar pretējo dzimumu. Pieaugušā vecumā var tikt veidotas nevis sievietes un vīrieša, bet “mātes / bērna” attiecības, kā rezultātā var rasties emocionālas dabas un uzvedības problēmas. Tiek apdraudēta veselīga dzimumsocializācija, kas var būt par iemeslu nopietnām novirzēm uzvedībā un savstarpējā saskarsmē. Vecāku uzvedība un attieksme ir socializācijas paraugs, lai bērns veidotu veselīgas savstarpējās attiecības pieaugušā vecumā, kļūtu par labu tēvu un māti nākotnē un pilnvērtīgu sabiedrības locekli. Ja bērna attīstības procesā trūkst dzimumsocializācijas parauga, šo trūkumu pamazām var aizstāt dažādi desocializējoši faktori – alkoholisms, smēķēšana, narkomānija, interese par pornogrāfiju, vardarbība, abortu skaita pieaugums, nepilnu ģimeņu veidošanās, savstarpēju attiecību problēmas, bērnu dzimstības samazināšanās u. c.

Negatīva bērības pieredze vecāku ģimenē – emocionāla un fiziska vardarbība, vecāku šķiršanās, konflikti, alkohols, narkotikas u. c. veida atkarības – arī var būt cēlonis zemai dzimstībai. Turpretī emocionāli pozitīva bērības pieredze – ģimenes vienotība un savstarpēja palīdzība, psiholoģiskais komforts, mīlestība pret bērnu un pašizpratne par tā audzināšanu, kā arī veselīgs dzīvesveids – ir svarīgi aspekti dzimtas turpināšanai (Goltsova, Leshchenko 2011).

Kā norāda pētnieki (Neff, Broady 2011), emocionāli labvēlīga vide starp laulātajiem var veicināt ģimenes noturību un vienotību, vēlmi radīt

pēcnācējus, kā arī uzņemties atbildību par viņu audzināšanu. Atšķirībā no sākotnējiem uzskatiem, kuri akcentē ekonomisko aspektu dzimstības regulācijā, viņi uzsver emociju nozīmi pieaugušo cilvēku attiecībās arī kā dzimstību ietekmējošu faktoru.

No iepriekš minētā redzam, cik nozīmīga ir bērības pieredzes ietekme uz visu turpmāko cilvēka dzīvi, tostarp nākamās paaudzes radīšanu. Taču nav izdevies atrast pētījumu, kas atspoguļotu saistību starp pagātnes emocionālo pieredzi un vēlmi radīt pēcnācējus, tādēļ šajā pētījumā tika izvirzīts mērķis – noskaidrot, kāda ir saistība starp bērībā piedzīvoto emocionālo pieredzi, pašreizējo attiecību kvalitāti un vēlmi radīt pēcnācējus.

Lai sasniegtu izraudzīto mērķi, tika noteikti šādi pētījuma uzdevumi: noskaidrot, kā pagātnes emocionālā pieredze vecāku ģimenē ir saistīta ar partnerattiecību emocionālo kvalitāti pašreizējā ģimenē, kā emocionālā pieredze vecāku ģimenē ir saistīta ar vēlmi radīt pēcnācējus un vai laulība ir viens no izvēles radīt pēcnācējus veicinošiem faktoriem. Tika izvirzītas vairākas hipotēzes: 1) labvēlīga emocionālā pieredze bērībā palīdz veidot emocionāli labvēlīgu vidi laulībā (tostarp neregistrētā jeb civillaulībā) un rosina vēlmi radīt pēcnācējus, un pretēji, emocionāli nelabvēlīga pieredze bērībā (emocionālā vardarbība) traucē veidot emocionāli labvēlīgu vidi laulībā un mazina vēlmi radīt pēcnācējus; 2) oficiāla laulība ir veicinošs faktors, lai sieviete vēlētos radīt pēcnācējus.

Lai sasniegtu izraudzīto pētījuma mērķi un apstiprinātu izvirzītās hipotēzes, tika izmantota speciāli izstrādāta I. Tretjakovas anketa 20–40 gadu vecu sieviešu un vīriešu aptaujāšanai.

Laikā no 2012. gada līdz 2013. gadam veiktais pilotpētījums par zemu dzimstību ietekmējošiem faktoriem ir daļa no plašāka pētījuma, kura mērķis ir apzināt zemā dzimstības līmeņa iespējamus iemeslus Latvijā, aplūkojot ne tikai finansiālos aspektus, bet pievēršot uzmanību arī psiholoģiskas dabas iezīmēm. Šajā rakstā tiek analizēta tikai daļa no pilotpētījumā iegūtajiem rezultātiem par dzimstību veicinošajiem faktoriem Latvijā.

Teorētiskais pamatojums

Pozitīvu emocionālo pieredzi bērni iegūst ģimenēs, kurās laulātie ciena viens otru, runā par savām domām, jūtām, dalās pārdomās un pārdzīvojumos. Ja vecāki spēj identificēt, novērtēt un kontrolēt savas emocijas, bērnam ģimenē tiek nodrošināta emocionālās saskarsmes iemaņu apgūšana, tādējādi viņam veidojas uzvedības un saskarsmes prasmes, un viņš

spēj iekļauties un darboties sociālajā vidē. Bērniem tiek nodrošināts emocionālais siltums un drošības izjūta. Šādā vidē vecāki sadarbojas, meklē kompromisu un ir vienoti audzināšanas pamatjautājumos. Ģimenē ir izstrādāta vērtību sistēma, un pastāv noteikti likumi, kas mainās līdz ar dzīves cikliem. Laiku ģimene pavada gan kopā, gan atsevišķi, ņemot vērā dažādas intereses. Bērniem, atstājot šo ģimeni, ir prasmes gan veidot emocionālu kontaktu, gan aizstāvēt savu viedokli, cienot otra atšķirīgos uzskatus (Field 1988). Šīs prasmes veicina spējas veidot partnerattiecības / laulību, radīt pēcnācējus un prasmes viņus audzināt.

Emocionāli labvēlīga vide ir viens no būtiskiem aspektiem partnerattiecību / laulības veidošanā, noturībā un ilgtspējībā, jo tā veicina ģimenes vienotību, sekmē vēlmi radīt pēcnācējus, uzņemties atbildību par viņu audzināšanu, radīt emocionāli drošu vidi saviem bērniem, tādējādi veicinot savu bērnu labvēlīgu psihisko, fizisko un sociālo attīstību. (Neff, Broady 2011). Emocionāli labvēlīgā vidē dominē pozitīvas emocijas, kuras aktivizē fizioloģiskos procesus, veicinot atveseļošanos un paaugstinot imunitāti, paplašina individa izziņas procesus – uzmanību, radošo domāšanu –, sekmē rīcības alternatīvas sarežģītās situācijās, veido noturīgus personības resursus, veicinot ilglaicīgu adaptāciju vidē un psiholoģisku izaugsmi, dod pieaugošu laimes sajūtu, toleranci, veicina zemākas stresa reakcijas, samazina insulta risku, tādējādi dodot dzīvesspēku un pagarinot dzīves ilgumu. (Voitkāne 2011). Savukārt dzīvesspēks palīdz izkopt un vairot pozitīvas emocijas, interesējoties par daudzām dzīves jomām. Cilvēki ar lielāku dzīvesspēku spēj izmantot efektīvas stresa pārvarēšanas stratēģijas, saglabā cerības un optimismu, spēj izmantot humoru, ir zinātkāri, radoši, aizrautīgi, ieinteresēti jaunā pieredzē, enerģiski, salīdzinot ar individiem, kuriem ir zems dzīvesspēks (Voitkāne 2011).

Prasme tolerēt savu stresu un izmantot dažādas stresa pārvarēšanas stratēģijas ir būtisks nosacījums spējai ne tikai risināt daudzus partnerattiecību konfliktus, bet arī spējai būt par vecākiem. Pētījums (Neff, Broady 2011) liecina, ka jaunlaulātie, kuri attiecību sākumā piedzīvojuši mērenu stresu, vieglāk var tikt galā ar stresu, kad dzimst bērni, un līdz ar to vieglāk pieņem vecāku statusu. Izpētot 57 laimīgus ilgstošā laulībā esošus pārus, tika konstatēts, ka tos var iedalīt 3 pāru grupās pēc tā, kā tie risina problēmas: 1. grupa – abus laulātos raksturo gan augstāks pozitīvisms, gan negatīvisms problēmu risināšanā; 2. grupa – abus laulātos raksturo augstāks pozitīvisms un atbalsts; 3. grupa – sievu raksturo augstāks pozitīvisms. Lai gan visās grupās laulātie bija apmierināti ar laulību, otrās grupas laulātie savā sniegtajā informācijā norādīja uz lielāku sav-

starpēju intimitāti un retākiem konfliktiem un pretrunām, salīdzinot ar citām grupām. (Rauer 2013) Citi pētnieki (Fredriksons, Losada 2005), balstoties uz saviem pētījumiem, atzīst, ka laulība uzplaukst tad, ja pozitīvo un negatīvo emociju attiecību koeficients ir vismaz 2,9. Tas nozīmē, ka iepretim vienai negatīvai emocijai jābūt 2,9 pozitīvām emocijām.

Tādām pozitīvām izjūtām kā mīlestībai, labsajūtai un baudai attiecībās ir relaksējoša un bailes mazinoša iedarbība, ietekmējot tās smadzeņu struktūras, kas piedalās kognitīvo, emocionālo, autonomo un endokrīno funkciju regulēšanā. Īpaši amigdalā un hipokampā ir daudz endogēnā morfīna un endokanabinoīdu receptoru. Šis endogēnais morfīns aktivizē baudas ceļus, mazina amigdalas aktivitāti, līdz ar to mazinot bailes. Pateicoties seksuālam uzbudinājumam vai mīlestības mediatoru (īpašu endogēno opiātu) iedarbībai uz smadzenēm, tiek inaktivētas pieres daivas un daļēji – deniņu un paura daivas garozas zonas, kas atbild par kritisku otra cilvēka izvērtējumu (Pilēna 2011). Līdz ar to emocionāli labvēlīgā gaisotnē samazinās kritiskums pret partneri.

Pēdējo gadu pētījumi (Shiota, Levenson 2007; Султанова 2008; Rosowsky, King, Coolidge, Rhoades, Camille, Segal 2012) liecina, ka emocionāli labvēlīgu vidi laulībā lielā mērā nosaka laulāto personiskās īpašības: piemēram, konsekvence uzvedībā, noteikta raksturu saderība, partneru psiholoģiskais briedums, iecietība, sevis un citu pieņemšana, prasme piedot un konstruktīvi risināt konfliktus (McCullough 1998); Hill 2001; Fincham 2004; Kachadourian et al. 2004; Allemand et al. 2007), prasme sazināties, sniegt savstarpēju palīdzību un emocionālu atbalstu (Litzinger & Gordon 2005; Cramer 2003), emocionālais mierīgums, stabilitāte (Donnellan, Conger, Bryant 2004), spēja savstarpēji pielāgoties (Belanger, Sabourin, El-Baalbaki 2012), radīt otram psiholoģisku komfortu, gatavība sadarboties, labsirdīgums, sirsnīgums un atvērtība pieredzei (Donnellan, Conger, Bryant 2004).

Visas šīs īpašības partneri apgūst savu vecāku ģimenē un pēc tam pārnes uz savu laulību / attiecībām. Psiholoģiskais mantojums no iepriekšējām paaudzēm atrodas cilvēka “kolektīvajā bezapziņā”, kas zināmā mērā arī nosaka to, kā cilvēks rīkosies nākotnē (Юнг 1996). Tieši reālo attiecību pieredze ar vecākiem bērnībā ietekmēs bērna izvēles nākotnē (Dolto 1997).

Angela Reinharta (Reinhart 2015) izvirza vairākas prasmes, kas ir būtiskas, lai laulība būtu laimīga un ilgstoša. Partneriem jāprot atklāti un godīgi komunicēt, daloties ar partneri savos sapņos, bailēs, priekos un cerībās, jūtās, esot aktīviem klausītājiem ikdienā un pievēršot uzmanību

gan savai balsij, tās intonācijai, žestiem, gan vārdiem. Partneriem ir jāapzinās savu lēmumu ietekme uz ģimeni. Ilgstošai savienībai svarīgs ir arī labs humors un tā sekmīga izmantošana. Būtiska ir veselīga un efektīva konfliktu un problēmu risināšana – kad partneri var nepiekrīst viens otram, bet tajā pašā laikā palikt draugi –, kā arī atvērtība dzīves iespējām.

Par partnerattiecību kvalitāti liecina laulāto subjektīvā apmierinātība ar savstarpējām attiecībām, ar partneri un laulību kopumā. Šo apmierinātību raksturo tas, cik lielā mērā reālais sakrīt ar vēlamu vai kāda ir subjektīva apmierinātība/neapmierinātība ar partneri dažādos laulības aspektos (Смирнова 2005). Apmierināti indivīdi ar ilgtermiņa laulību norāda augstāku laulības un seksuālo apmierinājumu. Turklāt cilvēkiem, kuri ir laimīgi precējušies, raksturīga mazāka sociālā vientulība un labāka psiholoģiskā un fiziskā veselība.

Ar laulību apmierinātus pārus vieno tas, ka attiecībās ir mazāk akcentētas ikdienas sadzīves problēmas, bet vairāk uzsvērta spēja izprast vienam otru, paust rūpes un mīlestība pret partneri (Hill, Rubin, Peplau 1976); Султанова 2008) un uzticību (Knox, Gibson, Zusman, Gallmeier 1997).

Partneru apmierinātību pāra attiecībās veido arī savstarpējā sadarbība bērnu audzināšanā un konsekventa rīcība / attieksme pret bērniem, bet partneru savstarpējie konflikti bērnu audzināšanas jautājumos spēcīgi samazina apmierinātību ar attiecībām pāri (Pedro, Ribeiro, Shelton 2012). Neatkarīgi no laulības ilguma labvēlīgas laulības vieno tas, ka laulātajiem vērtības un savstarpējā sapratne, rūpes un mīlestība ir svarīgākas par saimnieciskām un sadzīviskām problēmām. Nelabvēlīgā laulībā laulāto uzmanības centrā ir saimnieciski un sadzīviskie jautājumi, bet mazāk svarīgi – morāli psiholoģiskie un intīmi personiskie aspekti (Султанова 2008).

Savukārt neapmierinātība ar partnerattiecībām rodas tad, kad ir milzīga pretruna starp reālo dzīvi partnerībā un gaidām, kādām šīm attiecībām vajadzētu būt, kā rezultātā rodas frustrēts emocionālais stāvoklis (Эйдемиллер, Юстицкис 2008) un uzkrāti aizvainojumi, kas ar laiku var novest arī pie šķiršanās (Coleman 1998, kā minēts Hill 2001). Emocionālā komforta trūkums partnerībā rada izolētību, kas veicina emocionālas ciešanas un var sekmēt sociālas, uzvedības un veselības problēmas (piemēram, atkarības, tādas kā smēķēšana, alkoholisms, narkomānija, datoratkarība u. c., vai grūtības saskarsmē – grūtības veidot attiecības, audzināt bērnus). Tas var veicināt laulības šķiršanu, kā rezultātā bērns(-i) dzīvo ar vienu no vecākiem (vientuļās mātes) vai arī bērnus audzina vecvecāki.

Viens no faktoriem, kas ietekmē partnerattiecību kvalitāti, ir prasme pārvaldīt savas emocijas un risināt radušos konfliktus (Neff, Broady 2011). Savukārt prasme apzināties savas emocijas, vadīt un pārvaldīt tās sociālā mijiedarbībā liecina par attīstītu emocionālo intelektu – spēju noteikt, novērtēt un kontrolēt savas un citu cilvēku emocijas (Čukurs 2015). Tam ir būtiska nozīme savstarpējo attiecību veidošanā un saglabāšanā (Goulmens 2001). Partneri, kuri katrs izprot savas emocijas, saskata otra emocijas, kā arī var par tām ļoti tuvā un personīgā veidā runāt, veido un attīsta smalku savstarpējo attiecību kvalitāti – intimitāti, ko var definēt kā dalīšanos visdziļākajās domās un jūtās, kā atklātības un tuvības procesu starp diviem cilvēkiem (Celeste 2002, minēts pēc Berga, Tiltiņa, Buša, Dūšelis 2005). Pāru attiecībās piedzīvotā intimitāte būtiski ietekmē cilvēku psihisko un fizisko labsajūtu. Zems intimitātes līmenis ir saistīts ar neveiksmīgām un neapmierinošām attiecībām, seksuālo disfunkciju, vientulības sajūtu un depresiju. Nespēja pietiekamā līmenī apmierināt savas vēlmes pēc intimitātes ir viens no galvenajiem laulības šķiršanas iemesliem (Moss, Schvebel 1993, minēts pēc Berga, Tiltiņa, Buša, Dūšelis 2005). Intimitāte tiek uzskatīta par veiksmīgu laulības un ģimenes attiecību raksturotāju, turklāt tā pozitīvi korelē ar laulības ilgumu, savukārt kaislība pozitīvi korelē ar laulības ilgumu tikai vīriešiem, bet negatīvi – sievietēm (Silberman 1995).

Kā liecina Ļidovskajas disertācijas pētījums (Лидовская 2009), intimitātes un autonomijas līdzsvars laulāto attiecībās ir galvenais sociāli psiholoģiskais kritērijs, kas atšķir laulību no civillaulības. Oficiālā laulībā partnerattiecību regulācijā dominē intimitāte, bet cilillaulībā – autonomija.

Ja pieņemam, ka emocionālais intelekts veido intimitāti savstarpējās partnerattiecībās, kas ir svarīgs faktors veiksmīgai laulībai, tad emocionālais intelekts ietekmē partnerattiecību kvalitāti, noturību un netiešā veidā arī bērnu dzimstību: jo jaunāki partneri apprecas un jo ilgāka ir viņu laulība, jo vairāk iespēju viņiem ir radīt bērnus. Tādējādi laulības ilgums ietekmē bērnu dzimstību, savukārt sievietes vecums, kad viņa rada pirmo bērnu, ietekmē ģimenes lielumu nākotnē (Vinokor-Kaplan 1973). Tas, iespējams, nozīmē, ka emociju regulācijas prasmju attīstība ir bērnu dzimstību veicinošs faktors.

Pētījums (Lauer, Lauer 1985) par 351 pāri, kas laulībā nodzīvojuši vismaz 15 gadu, parādīja, ka galvenie kritēriji stabilai, ilgstošai laulībai neatkarīgi no dzimuma ir šādi: dzīvesbiedra kā labākā drauga uztvere, patika pret partneri kā personu, laulības kā svētu ilgtermiņa saistību uztvere, līdzīga humora izjūta un smiekli ikdienā. Pētījums parādīja, ka

galvenais nosacījums ilgstošai laulībai ir draudzība un partneru savstarpēja saistība.

Attiecībā uz izveidoto partnerattiecību juridisko pusi – reģistrētām attiecībām (oficiāla laulība) un neregistrētām attiecībām (civillaulība) un to nozīmi – pētījumi (Лидовская 2009) liecina, ka vērojamas šo formu atšķirības dažādos kritērijos.

Oficiālā laulībā laulātajiem dominē virzība uz augstākām vērtībām (taisnīgums, atbildība, dzīves jēga, skaistums), kas palīdz laulībā apmierināt vajadzību pēc pašrealizācijas. Oficiālā laulībā sievietes atšķirībā no vīriešiem ir orientētas uz mīlestību. Šī laulība veicina abu partneru stabilu nostāju un noteiktību, pārliecību un savstarpēju pienākuma izjūtu par finansēm, attiecībām, vecāku ģimenēm, kas nostiprina ģimeni dzimtā un rada uzticību no sociāla skatījuma (Лидовская 2009).

Neregistrētā laulībā laulātajiem ir līdzīgas vērtības orientācijas ģimenē: abi partneri ir orientēti uz autentiskumu un noliedz attiecību reģistrāciju. Šādā laulībā partneri ir autonomi, nepauž pietiekamu savstarpējo cieņu, tieksmi uz psiholoģisku tuvību un psihoemocionālo atbalstu. Neregistrētā laulībā partneri ir orientēti uz neatkarību, vīriešiem tas bieži saistīts ar frustrētu deficitāru vajadzību pēc pieņemšanas un cieņas un emocionālu nestabilitāti, kas veicina izvairīšanos no atbildības par ģimeni (Лидовская 2009).

Parasti ir divu veidu neregistrēta laulība: “izmēģinājuma laulība” vai “alternatīvā laulība”. Civillaulībā partneri ir orientēti uz neatkarību un seksuālo ekspresiju, apmierinot partnerībā savas deficitārās vajadzības. Nelielā vajadzība vienam pēc otra un ambivalence izpaustajās jūtās mazina partneru saderību un apmierinātību ar attiecībām, padarot šo partnerību nestabilu. Šīs laulības pievilcība slēpjas apstākļi, ka jaunām meitenēm tā rada ilūziju par precētas sievas statusu, bet vīriešiem “dod” reālu brīva vīrieša stāvokli un izvairīšanos no atbildības par otru cilvēku. Šīs laulības veids patīk arī jau nobriedušiem partneriem, kuriem ir iepriekšēja laulības un tās šķiršanas pieredze (Лидовская 2009).

Neregistrētā laulībā ir lielāka neapmierinātība ar attiecībām nekā oficiālā laulībā. Tas varētu nozīmēt, ka laulības reģistrācija uzlabo partneru savstarpējo attiecību kvalitāti.

Apkopojoš minēto, var teikt, ka laulības / partnerattiecību kvalitāte ir atkarīga no pagātnes faktoriem – piedzīvotās pieredzes ģimenē bērnībā, vecāku spējas tolerēt, novērtēt un kontrolēt emocijas, kā arī no tagadnes faktoriem, partneru personiskajām īpašībām, emocionālā intelekta, prasmes piedot, risināt problēmas un veidot intimitātes kvalitāti attiecībās.

Par partnerattiecību kvalitāti liecina laulāto subjektīvā apmierinātība ar savstarpējām attiecībām un ar partneri un laulību kopumā. Pētījumos iegūti pretrunīgi dati par līdzīgo un atšķirīgo reģistrētās un neregistrētās laulībās.

Pētījums

Pētījumā tika izmantota speciāli izstrādāta I. Tretjakovas “Aptauja par dzimstību ietekmējošiem faktoriem Latvijā”, kura sastāvēja no demogrāfisko datu daļas un saturiskās daļas. Aptaujas jautājumi tika veidoti, balstoties uz izanalizētajiem pētījumiem par zemo dzimstību Eiropā un pasaulē. Aptaujas sociāli demogrāfisko rādītāju daļa deva iespēju noskaidrot tādus indikatorus kā respondenta dzimums, vecums, tautība, ģimenes stāvoklis, dzīves vide, izglītība, darba vide, kā arī iegūt informāciju par pašreizējo un plānoto bērnu skaitu ģimenē. Saturiskajā daļā tika iekļauti jautājumi (kopā 8 bloki) par partnerattiecībām, bērnu audzināšanu, personisko bērības pieredzi, veselību un grūtniecību, vecāku attiecībām ar bērniem, vērtībām un faktoriem, kas ietekmē vēlēšanos vai nevēlēšanos radīt pēcnācējus. Kopumā aptaujā bija iekļauti 28 jautājumi, un tā deva iespēju iegūt gan kvantitatīva, gan kvalitatīva rakstura datus. Šajā rakstā tiks analizēta tikai daļa no pētījumā iegūtajiem rezultātiem, kas saistās ar šī raksta tematu, t. i., jautājumu bloki par attiecībām ar partneri, personisko bērības pieredzi un vēlmi radīt bērnus.

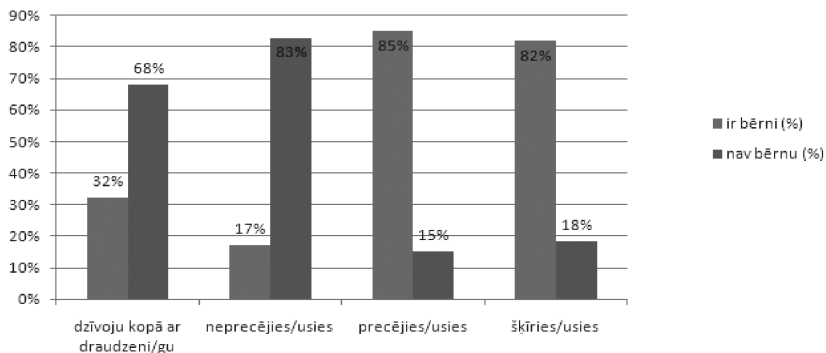
Šis bija pilotpētījums, kas notika e-anketēšanas veidā 2012.–2013. gadā, jo bija nepieciešams iegūt tikai ieskatu noteiktās sakarībās. Respondenti atbildēja uz jautājumiem, neesot tiešā kontaktā ar pētnieku. Kopā ar aptauju elektroniskā veidā tika nosūtīta pavadvēstule par aptaujas mērķi un pētniecisko ētiku – anonimitātes un konfidencialitātes nodrošināšanu.

Visi pētījuma dati tika ievadīti statistiskā datu analīzes programmā SPSS. Dati tika matemātiski apkopoti un statistiski salīdzināti, izmantojot Pīrsona korelācijas analīzes, dispersiju analīzes un T-kritērija analīzes.

Kopumā pētījumā piedalījās 221 respondents: 185 sievietes (vidējais vecums 30,6 gadi) un 36 vīrieši (vidējais vecums 32,0 gadi) vecumposmā no 20 līdz 40 gadiem (N=221), no kuriem 59% bija bērni (42% – 1 bērns, 40% – 2 bērni, 18% – 3 bērni), bet 41% bērnu nebija. Katrs respondents pārstāvēja savu ģimeni. No tiem, kuri dzīvo neprecējušies, 17% ir bērni, 83% – nav, bet no tiem, kuri ir precējušies, – 85% ir bērni, 15% – bērnu nav; no tiem, kuri ir šķīrušies, – 82% ir bērni, 18% – bērnu nav.

Rezultāti

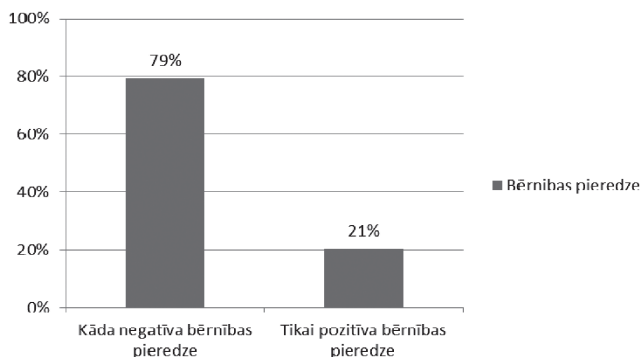
Iegūtie rezultāti apkopoti turpmākajās diagrammās.

1. attēls. Ģimenes stāvokļa un bērnu skaita procentuāls sadalījums (N=221)

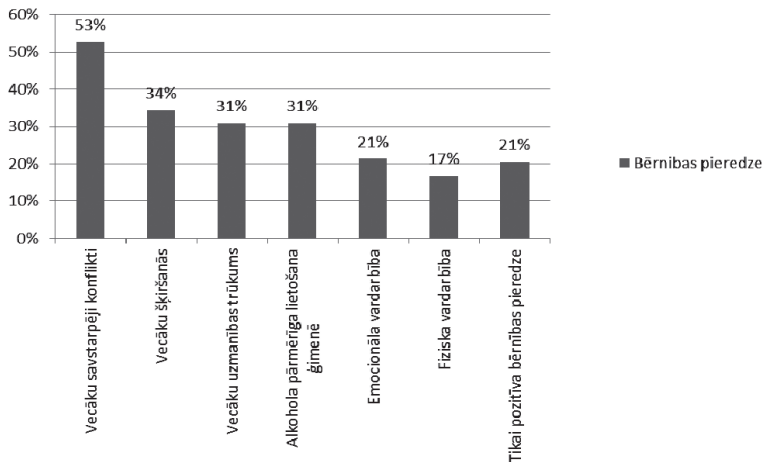
Diagrammā redzams, ka cilvēkiem, kuri dzīvo laulībā, bērnu ir vairāk – 85% gadījumos šiem cilvēkiem ir bērni, savukārt tiem, kuri dzīvo civil-laulībā, – tikai 17% cilvēku ir bērni. Tādējādi laulība, iespējams, ir būtisks faktors, kas saistīts ar pēcnācēju radīšanu.

Analizējot bērnības pieredzes polaritāti (skat. 2. attēlu), redzams, ka lielākā daļa aptaujāto respondentu (79%) ir saskārušies ar negatīvu bērnības pieredzi. Tikai 21% no respondentiem atzīmē, ka bērnībā ir sasta-pušies vienīgi ar pozitīvu pieredzi (iespējams, negatīvā pieredze ir noliegta).

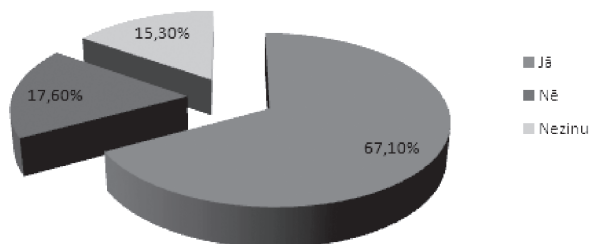
2. attēls. Pozitīvās un negatīvās bērnības emocionālās pieredzes procentuālais sadalījums respondentu grupā

Aplūkojot sešus būtiskākos faktorus, kas saistās ar personisko negatīvo bērības pieredzi: vecāku šķiršanās / savstarpēji konflikti, vecāku uzmanības trūkums, pārmērīga alkohola lietošana, emocionāla / fiziska vardarbība ģimenē (skat. 3. attēlu), tika konstatēts, ka visbiežāk respondenti sastapušies ar vecāku konfliktiem (53%), šķiršanos (34%) un uzmanības trūkumu, kā arī alkohola lietošanu (31%).

3. attēls. Personiskā bērības pieredzes ģimenē (% , N=221)

Uz jautājumu, vai personiskā bērības pieredze ietekmē attiecību veidošanu un to kvalitāti ar partneri šobrīd, tika iegūtas 67,1% apstiprinošu atbilžu un 17,6% noliedzošu atbilžu (skat. 4. attēlu).

4. attēls. Respondentu viedoklis par personiskās bērības pieredzes ietekmi uz pašreizējām partnerattiecībām

Ņemot vērā iepriekš minēto, var izteikt pieņēmumu, ka kopumā emocionālai bērības pieredzei var būt saistība ar attiecību veidošanu un to

kvalitāti pieaugušā vecumā. Taču analizējot, vai pozitīva un negatīva pieredze dažādi ietekmē pašreizējās attiecības (skat. 1. tabulu), statistiski nozīmīga atšķirība ir tikai starp bērnībā pieredzēto negatīvo pieredzi un konfliktiem partnerattiecībās ($F=3,797$; $sig.=0,049$). Anovas analīze liecina, ka nepastāv statistiski nozīmīgu atšķirību starp grupām ar pozitīvo un negatīvo bērnības pieredzi attiecībā uz pārējiem apgalvojumiem, kas raksturo viņu partnerattiecības šobrīd.

1. tabula

Partnerattiecību raksturojuma saistība ar bērnības pieredzi

Apgalvojumi par partnerattiecībām	Kāda negatīva bērnības pieredze	Tikai pozitīva bērnības pieredze	Signific.
Attiecībās ar partneri jūtas droši	3.18	3.17	.987
Savam partnerim var uzticēties	3.34	3.37	.846
Ciena viens otru	3.34	3.30	.761
Dalās savos pārdzīvojumos, domās, uzskatos, priekos	3.21	3.17	.793
Spēj mierīgi pārrunāt kopdzīves jautājumus	2.93	3.00	.652
Attiecības raksturo konflikti	1.45	1.21	.049
Attiecībās izjūt emocionālu komfortu	2.80	2.89	.572
Attiecībās izjūt emocionālo nošķirtību un vientulību	1.07	.95	.453
Ir apmierināts ar savām attiecībām ar partneri	2.99	2.98	.988

Tas nozīmē, ka partneriem ar negatīvu bērnības pieredzi ir konfliktētīgākas attiecības nekā tiem partneriem, kuriem ir pozitīva bērnības pieredze, taču nevar apgalvot, ka partneri ar pozitīvāku bērnības pieredzi šobrīd ir apmierinātāki ar savām attiecībām nekā partneri ar negatīvāku pieredzi, ka respondenti ar pozitīvo bērnības pieredzi savās pašreizējās attiecībās jūtas drošāki, emocionāli komfortāk, izjūt lielāku cieņu un uzticību, spēj mierīgāk pārrunāt sadzīves jautājumus un dalīties savos pārdzīvojumos vairāk nekā partneri ar negatīvāku bērnības pieredzi.

Lai noskaidrotu partneru savstarpējo attiecību kvalitāti, aptaujā īpaši tika izceltas piecas attiecību problēmas: emocionālā / fiziskā vardarbība, alkohola / narkotiku lietošana un datoratkarība. (skat 2. tabulu)

2. tabula

Attiecību problēmas pāru attiecībās (%)

Mūsu attiecībās problēmas rada:	Visu laiku	Bieži	Dažkārt	Reti	Nekad
Emocionāla vardarbība	1,4%	5,4%	16,7%	22,5%	54,1%
Fiziska vardarbība		0,5%	1,4%	5,0%	93,2%
Alkohola pārmērīga lietošana	1,4%	4,1%	5,9%	15,8%	72,9%
Narkotiku lietošana		0,9%	0,5%	2,7%	95,9%
Datoratkarība	1,8%	5,0%	14,1%	23,6%	55,5%

Tabulā redzams, ka visbiežāk respondentu ģimenēs vērojama emocionālā vardarbība un visbiežāk minētās problēmas ir datoratkarība un alkohola pārmērīga lietošana. Tomēr šajā respondentu grupā dominē ģimenes, kur minētās attiecību problēmas ir reta parādība, tādēļ statistiski ticamas saistības starp bērnības pieredzi un deviantās uzvedības veidiem netika konstatētas.

Aplūkojot, kāda ir sakarība starp attiecību problēmām un bērnu dzimstību, redzams, ka narkotiku lietošana ir statistiski nozīmīgi saistīta ar bērnu skaitu ģimenē. Šī saistība ir vāja un negatīva ($r=-0,16$; $p=0,025$). Nevienā citā partnerattiecību problēmā nav vērojama statistiski nozīmīga saistība ar bērnu dzimstību. No tā secināms – nevar apgalvot, ka savstarpējās attiecību problēmas ir saistītas ar bērnu dzimšanu.

Iegūtie interviju rezultāti

Lai pārbaudītu aptaujā iegūtos rezultātus, tika veikta strukturētā intervija 4 laulātajiem pāriem, kuru laulības ilgums ir 10–20 gadu un kuriem ir bērni. 2 laulātie pāri uzskatīja, ka viņu vecāku ģimenēs ir bijusi emocionāli labvēlīga gaisotne, bet 2 laulātie pāri atzina, ka viņu vecāku ģimenēs ir bijusi emocionāli nelabvēlīga gaisotne. Intervija tika veikta individuāli ar katru no laulātajiem. Intervija iekļāva jautājumus par personisko bērnības pieredzi, attiecībām laulībā un izvēli radīt bērnus. Visi pāri atzina, ka viņu bērnības pieredze ir ietekmējusi viņu laulību, īpaši laulības sākumā, un ka problēmu risināšanas modelis no vecāku ģimenes automātiski ticis pārņemts uz laulību. Tikai pēc tam, kad pāri apzinājušies šo modeli, izdevies arī kontrolēt rīcību un neatkārtot to pašu, ko darīja vecāki. Vecāku ģimenes pieredze ietekmējusi vērtības un noteikumus laulībā, rīcības modeļus un gaidas no otra partnera. Sākumā radušās problēmas, ja part-

neris nav rīkojies, kā otrs gaidījis. Pagājis laiks, līdz izdevies pieņemt, ka partneris var rīkoties citādi, nekā vecāku ģimenē bija pieņemts.

Visi pāri atzina, ka viņu labvēlīga emocionālā pieredze bērnībā vecāku ģimenē palīdzējusi veidot emocionāli labvēlīgu vidi laulībā un ka no vecākiem apgūtie problēmu risināšanas modeļi noderējuši arī savas laulības konfliktu risināšanā. Savukārt pāri ar emocionāli nelabvēlīgu pieredzi vecāku ģimenēs atzina, ka emocionāli nelabvēlīga pieredze bērnībā, piedzīvotā emocionālā vardarbība, traucējusi izveidot emocionāli labvēlīgu vidi laulībā un provocējusi laulības pārtraukšanu. Tikai pateicoties ģimenes terapijas apmeklējumiem, izdevies laulību saglabāt, nevis izšķirties.

Tādējādi arī intervijās var saskatīt sakarības starp bērnībā piedzīvoto pieredzi un pašreizējām grūtībām partnerattiecībās. Respondenti, kuri norāda uz emocionāli labvēlīgu bērnības vidi vecāku ģimenē, norāda arī uz pozitīvāku laulības pieredzi nekā tie, kuriem bija emocionāli nelabvēlīga vide.

Uzdodot laulātajiem jautājumu par laulības ietekmi uz izšķiršanos par bērnu radīšanu, visas intervētās sievietas atzina, ka precētas sievietes statuss uzreiz dod lielāku drošību par nākotni un līdz ar to vēlmi radīt pēcnācējus. Savukārt vīriem laulības fakts nav bijis svarīgs faktors, lai akceptētu sievas vēlmi pēc bērna. No minētā izriet, ka stabila laulība sievietei ir svarīgs faktors, lai rastos vēlme radīt bērnus.

Diskusija

Analizējot iegūtos rezultātus, var konstatēt, ka bērnības pieredzei vecāku ģimenē ir būtiska nozīme saistībā ar pieauguša cilvēka spēju risināt konfliktus savstarpējās partnerattiecībās. Ja vecāki nespēj identificēt, novērtēt un kontrolēt savas emocijas, bērnam tiek traucēta emocionālās saskarsmes iemaņu apgūšana ģimenē – tiek aizkavēta bērna emociju regulācijas attīstība, kas var radīt uzvedības traucējumus nākotnē. Daniels Goulmens uzsver, ka emocionālās saskarsmes iemaņas nav iedzimtas, bet gan iemantotas dzīves laikā, un tās labākā vai sliktākā līmenī var apgūt līdzīgi kā lasītprasmi (Goulmens 2001).

Aptauja liecina, ka lielākā daļa respondentu ir saskārušies ar negatīvu bērnības pieredzi, un lielākā daļa norāda, ka viņu bērnības pieredze ietekmē šī brīža partnerattiecības.

Bērnu dzimstība – pieaugušu cilvēku izvēle radīt bērnus, uzņemties atbildību par viņu audzināšanu – ir saistīta ar iekšēji sakārtota cilvēka – vīrieša un sievietes – emocionālo stabilitāti, kas veicina spējas veidot sav-

starpējās partnerattiecības, lai radītu stabilu un noturīgu vidi, kurā var dzimt bērni.

Salīdzinot ar citu autoru veiktajiem pētījumiem par zemās dzimstības ietekmējošiem faktoriem, var minēt, ka šī pētījuma rezultāti kopumā apstiprina tādus būtiskus dzimstību veicinošus aspektus kā emocionālā labklājība savstarpējās attiecībās, par ko savos pētījumos runā vairāki pētnieki (Goltsova, Leshchenko 2011); (Neff, Broady 2011), uzsverot to nozīmi dzimstības veicināšanā. Turpinot domu par emociju nozīmi partnerattiecībās, jāpiebilst, ka emocijas tiek uzskatītas par veiksmīgu laulības un ģimenes attiecību raksturotāju. Pētījumā varam konstatēt, ka laulība ir viens no veicinošiem faktoriem izvēlei radīt pēcnācējus, kas savukārt atbilst atzīnai, ka laulībai un tās ilgumam ir ietekme uz bērnu dzimstību (Vinokor-Kaplan 1973). Ja partneru attiecības ir reģistrētas laulībā, tad bērni dzimst sakārtotā, drošā vidē, kur vecāki uzņemas atbildību viens par otru un līdz ar to par bērnu audzināšanu.

Latvijā jāsāk apzināties psiholoģiskās dabas problēmas, kas ietekmē zemo bērnu dzimstību. Pētot zemās dzimstības iemeslus, svarīgi uzmanību pievērst partnerattiecību emocionālai kvalitātei, ko būtiski ietekmē partneru emocionālais intelekts – cilvēka emociju izpratne un pārvaldīšana –, kas ir veiksmīgas sociālās saskarsmes priekšnoteikums. Lai dzimtu un augtu veselīgi bērni, ir nepieciešama labvēlīga emocionālā vide ģimenē, kas rada bērnam emocionālu drošību un apziņu, ka bērns ir gaidīts, mīlēts, pieņemts un augstu vērtēts. Šāda vide rada drošu un stipru pamatu bērnam turpmākajā dzīvē. Kad bērns pieaugs, šī bērnības pieredze palīdzēs viņam ieiet pieaugušo pasaulē un veidot veselīgas partnerattiecības ar pretējo dzimumu, radot pēcnācējus, lai dzimta/cilvēce turpinātos.

Secinājumi

- Emocionālai bērnības pieredzei varētu būt saistība ar attiecību veidošanu un to kvalitāti pieaugušā vecumā, īpaši prasmēm veidot savstarpējās partnerattiecības bez asiem konfliktiem.
- Partneri ar negatīvu bērnības pieredzi ir konfliktējošākās attiecībās nekā tie partneri, kuriem ir pozitīva bērnības pieredze, taču nevar apgalvot, ka partneri ar pozitīvāku bērnības pieredzi šobrīd ir vairāk apmierināti ar savām attiecībām nekā partneri ar negatīvāku pieredzi un ka viņu attiecībās ir mazāk deviantas tendences nekā partneriem ar negatīvāku pieredzi.

- Labvēlīga emocionālā pieredze bērnībā palīdz veidot emocionāli labvēlīgu vidi laulībā (tostarp neregistrētā jeb civillaulībā), jo no vecākiem apgūtie problēmu risināšanas modeļi tiek izmantoti savas laulības konfliktu risināšanā un rada vēlmi radīt pēcnācējus, un pretēji, emocionāli nelabvēlīga pieredze bērnībā traucē veidot emocionāli labvēlīgu vidi laulībā, attiecības padara konfliktējošākas, provocē vēlmi šķirties, taču nevar apgalvot, ka gadījumā, ja savstarpējo attiecību problēmu ir vairāk, dzimst mazāk bērnu nekā tad, ja problēmu ir mazāk.
- Pētījums apstiprina, ka stabila laulība varētu būt svarīgs faktors saistībā ar sievietes izvēli radīt pēcnācējus.

Tādējādi var pieņemt, ka emociju regulācijas prasmju, īpaši prasmju konstruktīvi risināt domstarpības un pretrunas, attīstība varētu būt veiksmīgu partnerattiecību veidošanas un bērnu dzimstību veicinošs faktors ģimenē.

Bērnu dzimstība ir saistīta ar abu dzimumu – vīrieša un sievietes – prasmi dzīvot attiecībās, veidot veselīgu morāli psiholoģisko klimatu savstarpējās attiecībās un būt apmierinātiem ar laulību. Vīrieša un sievietes spēja veidot harmoniskas attiecības ir veselīgs dzimumsocializācijas paraugs, kas veicina bērna psihisko, fizisko un sociālo veselību. Lai veicinātu dzimstību valstī, ir jāskata kopsakarības, jāveido vienota pieeja un politika, lai panāktu pozitīvu rezultātu ilgtermiņā.

Pētījuma ierobežojumi: neliels respondentu skaits, nav atsevišķi analizētas sievietes un vīrieši, rezultātu analizē nav ņemts vērā pāra attiecību ilgums. Pāru attiecības ir pakļautas noteiktiem cikliem, un no tā, kuru ciklu pāris attiecīgajā brīdī ir sasniedzis, būs atkarīgs arī tas, kā partneri vērtēs savu emocionālo vidi partnerībā. Pētījumā tika aplūkotas tikai tradicionālās savienības (sieviete un vīrietis) attiecības. Šajā izlasē netika iekļautas nelabvēlīgās ģimenes, sociālā riska ģimenes un ģimenes bez ienākumiem, kas pārtiek tikai no pabalstiem, tādēļ arī deviances tendences ģimenēs nebija lielas. Šis pētījums aktualizēja jautājumus, kuriem ir nepieciešama padziļināta izpēte. Iegūtie rezultāti neraksturo Latvijas situāciju kopumā, jo izlase bija neliela un to nevar attiecināt uz visu ģenerālkopu. Tā kā šis bija pilotpētījums, nevar konstatēt likumsakarības, bet gan tikai tendences. Vai tās apstiprināsies plašāka pētījuma grupā – tas ir nākotnes pētījuma uzdevums.

Bibliogrāfija

- Allemand, M., Amberg, I., Zimprich, D., Fincham, F. D. (2007). The role of trait forgiveness and relationship satisfaction in episodic forgiveness. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 26: 199.–217. lpp.
- Belanger, C., Sabourin, S., El-Baalbaki, G. (2012). Behavioral Correlates of Coping Strategies in Close Relationships. *Europe's Journal of Psychology*, 8, (3): 449.–460. lpp.
- Berga, G., Tiltiņa, I., Buša, I., Dūselis, S. (2005). Laulību šķiršanas, laulību noturības un dzimstības veicinošo faktoru izpēte. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/petijums_lauliliba.pdf (skat. 23.02.2015).
- Besson, J., Brault, Y. (1995). Les trois formes. In: *Manuel d'enseignement de l'EFAPO*, tome 4, 1995.
- Cramer, D. (2003). Facilitativeness, conflict, demand for approval, self-esteem and satisfaction with romantic relationships. *Journal of Psychology*, 137, pp. 85–98.
- Čukurs, E. (2015). Intelekts. Grām: Martinsones K., Miltuzes A. red. *Psiholoģija 1: Pamatjautājumi – teorijas un pētījumi*. Rīga, Zvaigzne ABC, 216.–236. lpp.
- Dolto, F. (1997). *Viss ir valoda*. Rīga, Preses names.
- Donnellan, M., Conger, R., Bryant, C. (2004). The Big Five and enduring marriages. *USA Journal of Research in Personality*, 10 Pieejams: http://www.researchgate.net/publication/222129534_The_Big_Five_and_enduring_marriages (skat. 23.03.2015).
- Field, D. (1988). *Family Personalities*. Harvest Heuse.
- Fincham, F. D. (2000). The kiss of porcupines: From attributing responsibility for forgiving. *Personal Relationships*, 7, pp. 1–23.
- Frederickson, B. L., Losada, M. F. (2005). Positive affect and the complex dynamics of human flourishing. *American Psychologist*, 60, pp. 678–686.
- Goltsova, E., Leshchenko, I. (2011). Factors of the Social Environment as Determinants of Marriage and Birthrates. *Sociological Research*, 50 (6), pp. 51–60.
- Goulmens, D. (2001). *Tava emocionālā intelīģence*. Rīga: Jumava.
- Hill, C. T., Rubin, Z., Peplau, L. A. (1976). Breakups before marriage: The end of 103 affairs. *Journal of Social Issues*, 32, pp. 147–168.
- Hill, E. W. (2001). Understanding Forgiveness as Discovery: Implications for Marital and Family Therapy. *Contemporary Family Therapy*, 23, pp. 369–384.
- Kachadourian, L. K., Fincham, F., Davila, J. (2004). The tendency to forgive in dating and married couples: The role of attachment and relationship satisfaction. *Personal Relationships*, 11, pp. 373–393.
- Knox, D., Gibson, L., Zusman, M., Gallmeier, C. (1997). Why college students end relationships. *College Student Journal*, 31, pp. 449–452.

- Kotowska, I., et al. (2008). Poland: Fertility Decline as a Response to Pro-found Societal and Labour Market Changes? *Demographic Research, Special Collection 7: Childbearing Trends and Policies in Europe*, 19(22), pp. 795–854.
- Lauer, J., Lauer, R. (1985). Marriages made to last. *Psychology Today*, pp. 22–26.
- Litzinger, S., Gordon, K. (2005). Exploring relationships among communication, sexual satisfaction, and marital satisfaction. *Journal of Sex and Marital Therapy*, 31, pp. 409–424.
- McCullough, M. E., & Worthington, E. L., Rachal, K. C. (1997). Interpersonal forgiving in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, pp. 321–336.
- Mills, M., Rindfuss, R. R., McDonald, P., Te Velde, E. (2011). ESHERE reproduction and Society Task Force. Why do people postpone parenthood? Reasons and social policy incentives. *Journal of Human reproduction Update*, 17(6), pp. 848–860.
- Molnar, S., Kapitany, B. (2002). Gyermekcentrikus érzelmek és egyéni célok, vágyak viszonya. *Sziszadvég*, 25, 97–116. lpp.
- Neff, L.A., Broady, E.F. (2011). Stress resilience in early marriage: can practice make perfect? *Journal of Personality and Social Psychology*. 101(5), pp. 1050–1067.
- Pedro, M. F., Ribeiro, T., Shelton, K. H. (2012). Marital satisfaction and partners' parenting practices: The mediating role of coparenting behavior. *Journal of Familie Psychology*, 26 (4), pp. 509–522.
- Pilēna, A. (2011). Milestības neirobioloģija. *Starptautiskās konferences "Milestība, attiecības, transformācija dzīvē un psihoterapijā" materiāli*, Rīga: Drukatava, 5.–9. lpp.
- Rauer, Amy J. (2013). More than One Way to be Happy: A Typology of Marital Happiness. Pieejams: http://www.researchgate.net/publication/256607948_More_than_One_Way_to_be_Happy_A_Typology_of_Marital_Happiness (skat. 14.06.2015).
- Reinhart, A. Keys to Enduring Marriages. Pieejams: <http://web.extension.illinois.edu/cfiv/weekly/100202.html> (skat. 5.03.2015).
- Rosowsky, E., King, K., Coolidge, F., Rhoades, C., Segal, D. (2012). Marital Satisfaction and Personality Traits in Long-Term Marriages: An Exploration Study. *Clinical Gerontologist*, 35 (2), pp. 77–78.
- Sanocka, D., Kurpisz, M. (2003). Infertility in Poland: Present Status, Reasons and, Prognosis as a Reflection of Central and Eastern Europe Problems with Reproduction. *Medical Science Monitor*, 9, pp. 16–20.
- Shiota, M., Levenson, R. (2007). Birds of a Feather Don't Always Fly Farthest: Similarity in Big Five Personality Predicts More Negative Marital Satisfaction Trajectories in Long-Term Marriages. *Psychology and Aging*, 22(4), pp. 666–675.

- Silberman, S. (1995). *The relationships among love, marital satisfaction and duration of marriage*. Arizone State University, ProQuest, UMI Dissertations Publishing.
- Te Velde, E., Habbema, D., Leridon, H., Eijkemans, M. (2012). The effect of postponement of first motherhood on permanent involuntary childlessness and total fertility rate in six European countries since the 1970s. *Journal of Human reproduction*. 27(4), pp. 1179–1183.
- Vinikor-Kaplan, D. (1973). Trends and Changes in Family Structure and Planning. *Society and Welfare*, 2, pp. 51–63.
- Voitkāne, S. (2011). Pozitīvas emocijas un indivīda attīstība. *Starptautiskās konferences “Mīlestība, attiecības, transformācija dzīvē un psihoterapijā” materiāli*, Rīga, Drukātava, 15.–20. lpp.
- Zamotkina, J., Žarkovs, V. (2011). Faktori, kas ietekmē dzimstību Latvijā, Eiropā un pasaulē. Pieejams: <http://www.doctus.lv/2011/2/faktori-kas-ietekme-dzimstibu-latvija-eiropa-un-pasaule>. (skat. 5.05.2015).
- Лидовская, Н. (2009). *Взаимоотношения супругов в незарегистрированном браке*. Диссертация, СПб.
- Рукова, Е. (1993). *Социально-демографические аспекты устойчивости брака*. Диссертации. Москва: ВАК.
- Смирнова, Н. (2005). *Модели взаимодействия супругов и их удовлетворенность браком*. Диссертация. СПб: ГУ.
- Султанова, А. (2008). *Социально-психологические особенности супружеской совместимости и благополучия в брачных отношениях*: диссертация. СПб.
- Эйдемиллер, Э., Юстицкис, В. (2008). *Психология и психотерапия семьи*. СПб: Питер.
- Юнг, К. (1996). Аналитическая психология. *Теории личности в западно-европейской и американской психологии*. Самара: БАХРАХ.

Interneta avots

<http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/metodologija/iedzivotaju-dzimstiba-un-mirstiba-36823.html> (skat. 14.04.2015).

Childhood Emotional Experiences within the Family Relation to the Current Partnership and the Desire to have Children

Summary

The statistics reveal an interesting demographically economical paradox – the lowering of birthrates can be observed mainly in the economically developed countries. Therefore this implements that the cause of birth rate lowering isn't only economical, but also social and psychological, f.e. decreasing value of the nuclear family, relationship problems among family members, the lack of understanding about parenting; early sexual relations between young people, which can delay psychosexual development.

This paper focuses on the goal to find out what is the link between the emotional experience in childhood, current relationship quality and the desire to have children.

In order to achieve the aim, the following tasks were brought forward: to determine how emotional experience in the family of origin is connected to current partnership emotional quality; to determine how emotional experience in the family of origin is connected with the desire to have children; to determine if marriage is one of the contributing factors to the desire to have children. Several hypotheses were stated: a emotionally healthy experience in childhood helps to form emotionally beneficial environment in marriage (also in unregistered partnership) and created the desire to have children and vice versa – emotionally unhealthy experience in childhood (emotional violence) disrupts the formation of emotionally healthy environment in marriage and decreases the desire to have children; 2 – a legal marriage is a contributing factor for women to have children.

In order to achieve the aim and to test the hypotheses, a specially elaborated questionnaire was developed and given to 20–40 year old males and females

The study leads to the conclusion that a positive emotional experience in childhood helps to develop an emotionally healthy environment in marriage (including unregistered or civil partnership), and creates the desire to have children, and vice versa, emotionally negative experience in childhood disturbs the creation of an emotionally favorable environment for marriage and causes conflicts in relationships, provokes desire to divorce, but it can not be stated that more interpersonal problems are the cause to lower birth rates than there are at fewer marital problems. The study confirms that a stable marriage can be an important factor contributing to the woman's desire to have children. Thus, it can be assumed that development of emotion regulation skills could be a contributing factor in order to form successful partnerships and promote birth of more children in the family context.

Key words: birth-rate, childbirth influencing factors, factors affecting birth-rate, partnership quality, emotional experience in childhood, emotional intelligence.

PATĒRĒTĀJU LOJALITĀTES TEORĒTISKO ASPEKTU IZPĒTE

Tradicionāli, patērētāju lojalitāte tiek konceptualizēta, kā viendimensijas konstrukts, pēdējos gados arvien lielāka uzmanība tiek vērsta uz daudzdimensiju konstrukta perspektīvām, kas ietver emocionālās un kognitīvās lojalitātes aspektus. Pamatā, patērētāju lojalitāte tiek pētīta ar eksplīcītām metodēm un maz ar implīcītām. Implīcītās metodes galvenokārt tiek pielietotas emocionālās lojalitātes izpētei, kognitīvās lojalitātes mērījumi praktiski nav sastopami. Pētījuma mērķis ir veikt patērētāju lojalitātes koncepta teorētisko analīzi, kā arī tā metodoloģisko pieeju izpēti. Pētījuma uzdevumi nosaka izpētīt teorētiskos priekšstatus par patērētāju lojalitāti, kā attieksmi; izanalizēt patērētāju lojalitātes koncepta teorētiskās pieejas un tā saistību ar citiem jēdzieniem, kā arī veikt implīcīto un eksplīcīto metožu analīzi patērētāju lojalitātes izpētē.

Pēc pētījuma analīzes var spriest, ka patērētāju lojalitātes konstrukti tiek pētīti dažādos dimensiju aspektos, kuriem raksturīgas implīcītās (neapzinātas) un eksplīcītās (apzinātas) pazīmes. Eksplīcīto un implīcīto metožu pielietojums nodrošina daudzpusēju un padziļinātu patērētāju lojalitātes konstrukta izpēti.

Atslēgas vārdi: patērētāju lojalitāte, eksplīcīti un implīcīti mērījumi.

Ievads

Patērētāju psiholoģisko procesu izpratne ir viena no galvenajām pētījuma problēmām sociālajā psiholoģijā un sociālās izziņas teorijā.

Tradicionālo, patērētāju lojalitātes mērījumi galvenokārt tiek veikti izmantojot pašnovērtējuma procedūras (aptaujas, testi). Lai gan eksistē atsevišķi pētījumi, kuri veltīti patērētāju emocionālās lojalitātes izpētei ar implīcītām metodēm, kognitīvās lojalitātes mērījumi praktiski nav sastopami. Līdz ar to, dotā darbā tiek izvirzīts pētījuma mērķis – veikt patērētāju lojalitātes koncepta teorētisko analīzi, kā arī tā metodoloģisko pieeju izpēti.

Lai to veiktu, tika noteikti sekojoši uzdevumi:

- izpētīt teorētiskos priekšstatus par patērētāju lojalitāti, kā attieksmi;
- Izpētīt patērētāju lojalitātes teorētiskās pieejas, kā arī lojalitātes konstruktus;
- Veikt patērētāju lojalitātes izpētes implīcīto un eksplīcīto metožu analīzi;
- Sniegt secinājumus.

Teorētiskie priekšstati par patērētāju lojalitāti, kā attieksmi

Tradicionāli, jēdziens “attieksme” atspoguļo kopējo objekta novērtējumu, kas balstās uz viedokļiem, emocijām un pagātnes uzvedību, kas asociējas ar šo objektu (APA 2009).

Sociālajā izziņā, psiholoģiskais konstrukts “attieksme” tiek prezentēts, kā atsevišķa kognitīva sistēma cilvēka atmiņā, kura funkcionē divos kognitīvos līmeņos – eksplīcītā (apzināmā, kontrolējamā) un implicītā (neapzināmā, nekontrolējamā) (Greenwald, Banaji 1995).

Ņemot vērā R. Fazio (Fazio et al. 2003) attieksmju asociatīvi – vērtējošās teorijas atziņas, kas izskaidro attieksmju apzinātos un neapzinātos mehānismus, attieksmes tiek aplūkotas, kā asociācijas starp objektu un tā summāro vērtējumu, kas var atšķirties pēc spēka lieluma. Tas savukārt nozīmē, ka asociācijām raksturīga dažāda pieejamība cilvēka atmiņā.

Neskatoties uz to, ka dotā koncepcija pamatojas uz informācijas apstrādes kognitīvajām teorijām, attieksmju esamība nevar būt ierobežota tikai ar loģiskiem novērtējuma spriedumiem, kas izriet no cilvēka zināšanām un uzskatiem. Šajā gadījumā, novērtējums ietver ne tikai analītisko sprieduma slēdzienu, bet arī afektīvo reakciju. Rezultātā, objekta summārais novērtējums izriet no pagātnes pieredzē iegūtiem priekšstatiem, emocionāliem pārdzīvojumiem un informatīvās uzvedības kopuma (Fazio et al. 2003).

Patērētāju lojalitātes koncepta teorētisko pieeju analīze un tā saistība ar citiem jēdzieniem

Teorētiskās literatūras atziņas, kā arī veiktie pētījumi liecina, ka mūsdienās nav noteikts universāls patērētāja lojalitātes definējums (Cheng 2011).

Patērētāju lojalitātes izpēte galvenokārt tiek veikta divos virzienos: 1) patērētāju lojalitāte, kā attieksme vai attieksmes saistība (attitudinal commitment), kas raksturo patērētāja attieksmi pret brendu; 2) kā uzvedība vai uzvedības saistība (behavioral commitment) (patērētāju pagātnes un tagadnes pirkšanas uzvedības paraugs) (Day 1969).

Tradicionāli, patērētāju lojalitāte tiek konceptualizēta, kā viendimensijas konstrukts, kas atspoguļo objekta vispārējo novērtējumu (Fishbein, Ajzen 1975).

Lojalitāte raksturojas, kā patērētāja psiholoģiska attieksme pret brendu, produktu vai pakalpojumu (Jacoby, Chestnut 1978).

Vairāki autori patērētāju lojalitāti definē, kā patērētāja vēlmi atkārtoti iegādāties produktu vai pakalpojumu no viena un tā paša pakalpojuma

sniedzēja, kā arī turpināt uzturēt pozitīvas attiecības ar pakalpojuma sniedzēju (Bloemer et al. 1999).

Mūsdienu pētījumos, pētnieki arvien lielāku uzmanību vērš uz daudzdimensiju konstrukta perspektīvām, kas aplūko ne tikai attieksmju veidošanos, bet arī šo attieksmju izmaiņas. (Dub et al. 2003). Šajā jaunajā perspektīvā, viena no galvenajām problēmām ir kognitīvo un afektīvo attieksmju dimensiju diferencēšana, kur kognitīvā dimensija ietver pozitīvos un negatīvos spriedumus, emocionālā dimensija – jūtas un emocijas, pret objektu (Dub et al. 2003).

Vairāki pētnieki piedāvā divdimensiju patērētāja lojalitātes konstruktu, kas ietver emocionālo un aprēķina lojalitāti. (Fullerton 2003).

Patērētāju lojalitāte tiek definēta, kā stabila reakcija attiecībā pret brendu, kas rodas novērtējuma psiholoģiskā procesa rezultātā: daudz-mērīgs konstrukts, kura galvenās komponentes: kognitīvā un emocionālā (Hofmeyr, Rice 2000).

Vorhingtons un viņa līdzautori piedāvā trīsdimensiju lojalitātes konstruktu, kas ietver kognitīvo, emocionālo un uzvedības lojalitāti (Worhington et al. 2010).

Līdzīgu lojalitātes modeli piedāvā Oliveri – četru dimensiju konstruktu, pieņemot, ka dažādas lojalitātes pazīmes (kognitīvā, emocionālā, gribas un rīcības) parādās nevis vienlaikus, bet viena pēc otras noteiktos laika periodos (Oliver 1999).

Ņemot vērā augstākminēto, var secināt, ka attieksmju lojalitāte raksturojas, kā pozicionāla nostāja pret objektu, ko ietekmē psiholoģisko procesu funkcijas. Tā ietver attieksmes priekšrocības, saistības ar brendu un nodomu iegādāties šo brendu (Mellens, Dekimpe, Steenkamp 1996).

Mūsdienās, īpaši aktuāla kļūst implicīto attieksmju izpēte patērētāju lojalitātes kontekstā.

Implicītās attieksmes tiek definētas, kā “introspektīvi neidentificētas pagātnes pieredzes pēdas, kuras nodrošina labvēlīgas vai nelabvēlīgas izjūtas, domas, rīcību pret sociālajiem objektiem” (Greenwald, Banaji 1995:8). Implicītās attieksmes raksturojas, kā novērtējumi, kuri noris neapzināti, afektīvi, bez iepriekšēja nodoma, nekontrolēti (Wilson et al. 2000).

Implicīto un eksplīcīto metožu pielietojums patērētāju lojalitātes izpētē

Patērētāju lojalitātes pētījumi galvenokārt tiek veikti ar pašnovērtējuma procedūru (aptaujū, testu) palīdzību. Eksistē pietiekami daudz pierādījumu, ka šie mērījumi atbilst svarīgiem psihometriskiem kritērijiem,

kā, piemēram, praktiskā vērtība un efektivitāte. Eksplicītais attieksmes novērtējums notiek situācijās, kad indivīds apzinās, ka viņa attieksme pret objektu tiek novērtēta noteiktā laika posmā. Šāda veida novērtējums parasti tiek definēts, kā tiešais attieksmes novērtējums (APA 2009). No tā izriet, ka dotajā brīdī indivīdam ir personīgais viedoklis, viņš spēj to formulēt; apzinās savu attieksmi; vēlas to izklāstīt pētniekam (Schwarz, Bohner 2001). Tai pašā laikā ir jāatzīst, ka neviens eksplicītais mērījums nespēj izslēgt pētījuma dalībnieka iekšējo kontroli. Atbilžu izkropļojumi īpaši iespējami, ja pētījuma dalībnieks saskaras ar tādām agresīvām sociālām normām, kā neobjektīva attieksme, vai cīņa ar stereotipiskām atbildēm (Dovidio, Fazio 1992). Lai to risinātu, patērētāju lojalitātes pētījumos papildus tiek pielietotas implicītas metodes – netiešas, automātiskas, neapzināmas (Petty, Fazio, Brinol 2009). Implicītie mērījumi balstās uz dalībnieka reakcijas laika mērījumiem, kad viņa uzmanība vairāk tiek koncentrēta uz uzdevuma izpildi, nevis uz attieksmes objektu (Rudman 2011). Viens no visvairāk izmantojamiem implicītiem testiem ir Implicītais Asociatīvais tests (IAT) (Greenwald et al. 1998), kura pamatā ir reakcijas ātruma mērījumi uz uzrādītajiem stimuliem.

Amerikā un Eiropas valstīs, patērētāju attieksmju pētījumus ar implicīto un eksplicīto metožu palīdzību ir veikuši tādi pētnieki, kā Maison, Greenvald, Bruin 2004; Brunel, Greenwald, Tietje 2004; Bargh 2002; Liu, Johnson 2005; Batra, Ahtola 1990, u.c. Latvijā implicīto attieksmju mērījumus ir veikuši dr. psych., prof. Irina Plotka, dr. sc. Ing. Nīna Blumenau, dr. psych. D. Igoņins, kas veltīti antisociālas uzvedības izpētei: nosliece uz zādzību; atkarība no alkohola; azartspēļu atkarība, vardarbība; etnisko attieksmju izpētei; pašvērtējuma, dzīves noturības un citu fenomenu izpētei. Patērētāju attieksmju izpētes jomā ir veikti tikai daži pētījumi (Gamerio, Osipova, Plotka, Blumenau, Igonin 2013; Urbāne, Tiselska, Plotka, Blumenau, Igonin 2014), kuru rezultāti radīja teorētiskas pārdomas par patērētāju lojalitātes konstrukta sarežģītību.

Kopsavilkums

Dotā darba teorētiskās analīzes rezultātā pētījuma mērķis pamatā tika izpildīts. Veicot teorētisko analīzi, tika iegūti sekojoši secinājumi.

1. Jēdziens “attieksme” patērētāju lojalitātes kontekstā atspoguļo kopējo objekta novērtējumu, kas balstās uz viedokļiem, emocijām un pagātnes uzvedību, kas asociējas ar šo objektu.

2. Patērētāju attieksmēs tiek izvirzīts implīcītais un eksplīcītais aspekts. Tas nozīmē, ka attieksmju esamība ietver loģiskus novērtējuma spriedumus un afektīvu reakciju, kā rezultātā, objekta summārais novērtējums izriet no pagātnes pieredzē iegūtiem priekšstatiem, emocionāliem pārdzīvojumiem un informatīvās uzvedības kopuma.
3. Atbilstoši patērētāju lojalitātes teorētiskām pieejām, patērētāju lojalitāte tiek pētīta, kā viendimensijas konstrukts (emocionālā lojalitāte), divdimensiju konstrukts (emocionālā un kognitīvā lojalitāte) un daudzdimensiju konstrukts (emocionālā, kognitīvā, gribas un rīcības lojalitāte).
4. Patērētāju lojalitāti nepieciešams izpētīt ne tikai ar eksplīcītām metodēm (tiešas, apzinātas, kontrolējamas), bet arī ar implīcītām (netiešas, automātiskas, neapzinātas). Turpmāko eksperimentālo procedūru – Implīcīti Asociatīvā testa (IAT) un Neapzinātā Emocionālā Praiminga (NEP) izstrāde un pielietojums ļaus veikt daudzpusēju un padziļinātu patērētāju lojalitātes konstruktu izpēti.

Bibliogrāfija

- APA *concise dictionary of psychology*. (2009). Washington: DC American Psychological Association.
- Bambulyaka, M., Plotka, I., Blumenau, N., Igonin, D., Ozola, E., Shimane, L. (2012). The Measurement of Latvian And Russian Ethnic Attitudes, Using Evaluative Priming Task And Self- Report Methods. *World Academy of Science, Engineering and Technology* 71 (87). 497–508. 2012. E-ISSN: 2010–3778 www.scopus.com; www.ebsco.comniversity Press.
- Bloemer, J., de Ruyter, K., Wetzels, M. (1999). Linking perceived service quality and service loyalty: A multi-dimensional perspective. *European Journal of Marketing*, 33(11/12), 1082–1106.
- Cheng, S. (2011). Comparisons of Competing Models Between Attitudinal Loyalty and Behavioural Loyalty, *International Journal of Business and Social Science*, 2(10), 149–166.
- Fazio, F. H., Sanbonmatsu, D. M., Powell, M. C., Kardes, F. R. (1986) On the automatic activation of attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 229–238.
- Day, G. (1969). A Two-Dimensional Concept of Brand Loyalty, *Journal of Advertising Research*, 9(3), 29–35.
- Dovidio, J. F., Fazio, R. H. (1992). New technologies for the direct and indirect assessment of attitudes. In J. M. Tanur (Ed.), *Questions about questions: Inquiries into the cognitive bases of surveys* (pp. 204–237). New York: Sage.

- Dubé, L., Cervellon, M.-C., Jingyuan, H. (2003). Should consumer attitudes be reduced to their affective and cognitive bases? Validation of a hierarchical model. *International Journal of Research in Marketing*, 20(3), 259–272.
- Jacoby, J., Chestnut, R. (1978). *Brand loyalty measurement and management*. New York: Wiley.
- Fazio, F. H., Sanbonmatsu, D. M., Powell, M. C., Kardes, F. R. (1986). On the automatic activation of attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 229–238.
- Fazio, R. H., Olson, M. A. (2003). Attitudes: Foundations, functions, and consequences. In: M. A. Hogg & J. Cooper (Eds.), *The Sage Handbook of Social Psychology* (pp. 139–160). London: Sage.
- Fishbein, M., Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Fullerton, G. (2003). “When Does Commitment Lead to Loyalty?” *Journal of Service Research*, 5(4), 333–344.
- Gamero, S., Osipova, R., Plotka, I., Blumenau, N., Igonin, D. (2013). Patērētāju uzvedības attieksmju pētījums ar implicēto un eksplicēto metožu palīdzību Tele2 un LMT sakaru operatoriem. *Maģistra darbs. Nepublicēts*. BPMA.
- Greenwald, A. G., Banaji, M. R. (1995). Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological Review*, 102, 4–27.
- Hofmeyr, J., Rice, B. (2000). *Commitment-Led Marketi*. Chichester: John Wiley and Sons Ltd.
- Oliver, R. L. (1997). *Satisfaction: A Behavioral Perspective of the Consumer*, New York, USA: McGraw-Hill.
- Mellens, M., Dekimpe, M. G., Steenkampe, J. B. (1996). A review of brand-loyalty measures in marketing. *Journal of Marketing Research Management*, 41(4), 507–533.
- Oliver, R. L. (1993). Cognitive, Affective, and Attribute Bases of the Satisfaction Response. *Journal of Consumer Research*, 20 (3), 418–30.
- Oliver, R. L. (1999). Whence consumer loyalty? *Journal of Marketing*, 63, 33–44.
- Swaminathan, V., Page, K.L., Gurhan-Canli, Z. (2007). “My” Brand or “Our” Brand: The Effects of Brand Relationship Dimensions and Self-Construal on Brand Evaluations. *Journal of Consumer Research*, 34 (8), 248–259.
- Plotka, I., Igonin, D., Blumenau, N., Simane, L., Lutikova, N., Morozova, M. (2013). Investigation of attitudes toward gambling with implicit association test and self-reported measures. *International Journal of Development and Educational Psychology* 1(2), 597–610. ISSN 0214-9877.
- Rudman, L. A. (2004). Social justice in our minds, homes, and society: The nature, causes, and consequences of implicit bias. *Social Justice Research*, 17, 129–142.
- Rudman, L. A. (2011). *Implicit Measures for social and personality psychology*. London: Sage
- Schwarz, N., & Bohner, G. (2001). The construction of atti-

- tudes. In *Blackwell Handbook of Social Psychology: Intraindividual Processes*, (Eds.) A. Tesser, N. Schwarz. Oxford, UK: Blackwell.
- Urbane, B., Tiselska, O., Plotka, I., Blumenau, N., Igonin, D. (2014). Patērētāju attieksmju izpēte ar implicīto un eksplicīto metožu palīdzību Tele2 un LMT sakaru operatoriem. *Maģistra darbs. Nepublicēts*. BPMA.
- Wilson, T. D., Lindsey, S., Schooler, T. Y. (2000). A Model of Dual Attitudes. *Psychological Review*, 107 (1), 101–126.
- Worthington, S., Russell-Bennett, R., Hartel, C. (2010). A Tri-dimensional Approach for Auditing Brand Loyalty, *Journal of Brand Management*, 17(4), 243–253.
- Zanna, M. P., Rempel, J. K. (1988). Attitudes: A New Look at an Old Concept, in D. Bar-Tal & A. W. Kruglanski (eds). *The Social Psychology of Knowledge*. Cambridge: Cambridge U.

Research of Consumer Loyalty Theoretical Aspects

Summary

Given the theoretical analysis based on the objective of the study is executed. During the theoretical analysis were obtained following conclusions.

1. The term “attitude” in the context of consumer loyalty reflect the overall evaluation of the object, based on the opinions, emotions, and past behaviors that are associated with this object.
2. Consumer attitudes have been nominated for an implicit and an explicit aspect. This means that the existence of attitudes include logical assessment judgements and affective reactions, as a result of a summary evaluation of the object resulting from past experiences to get an idea, emotional experiences and behavioural information package.
3. According to consumer loyalty theoretical approaches, consumer loyalty is being studied as one-dimensional construct (emotional loyalty), two-dimensional construct (emotional and cognitive loyalty) and multidimensional (emotional, cognitive, conative and action loyalty).
4. It is necessary to study not only explicit methods of consumer loyalty (direct, conscious, controlled), but also implicit (indirect, automatic, unconscious). Future experimental procedure – implicitly associative test (IAT) and Unconsciously Emotional Priming (UEP) development and deployment will allow multilateral and in-depth analysis of consumer loyalty construct.

Key words: consumer loyalty, explicit and implicit measures.

ORGANIZĀCIJAS IEKŠĒJĀS KOMUNIKĀCIJAS KORELĀCIJA AR DARBINIEKU APMIERINĀTĪBU

Rakstā analizēti organizācijas komunikācijas teorētiskie aspekti un darbinieku apmierinātības pētījumi, kas 2012. un 2014. gadā veikti Rīgas pašvaldības uzņēmumā *Rīgas satiksme*. Kā organizācijas komunikācija ietekmē darbinieku apmierinātību, kā indivīdi identificējas ar organizāciju un ko organizācija gūst no tās funkcionēšanas efektivitātes kāpināšanas, ir daļa no jautājumiem, uz kuriem autors mēģina rast atbildes ne tikai referātā, bet arī topošajā promocijas darbā. Lai gan pētījumā, kas veikts *Rīgas satiksmē*, nav iespējams rast atbildes uz visiem jautājumiem, jo organizācijas komunikācijas kultūra Latvijā un ar to saistāmie darbinieku identificēšanās jautājumi ir maz pētīta joma, no darbinieku apmierinātības aptaujas var izdarīt secinājumus, ka iekšējā komunikācija ir svarīgs aspekts darbinieku apmierinātībai organizācijā.

Atslēgas vārdi: komunikācija, organizācija, iekšējā komunikācija, identitāte, efektivitāte.

Organizācijas komunikācija un sabiedriskās attiecības

Pētot akadēmisko jomu mijiedarbību komunikācijas pētniecības procesos ASV un Vācijā, Cīrihes Universitātes komunikācijas pētniece Anna Maria Theis-Berglmair secina, ka angļiski runājošajā akadēmiskajā vidē organizācijas komunikācija un sabiedriskās attiecības ir divas pilnīgi atšķirīgas pētniecības jomas. Tā, piemēram, ja organizācijas komunikācija ir vairāk attiecināma uz komunikācijas procesiem organizācijas iekšienē un saistāma ar organizācijas pētniecības teorijām, tad sabiedriskās attiecības tiek attiecinātas uz ārējo vidi, organizācijas ieinteresētajām pusēm un saistāma ar komunikācijas zinātnei. Turklāt ASV komunikācijas pētniecībā ir vērojama zināma organizācijas komunikācijas (un arī organizācijas teorijas) un komunikācijas zinātnes sasaiste, savukārt Vācijas komunikācijas pētniecībā nelielu sasaisti var novērot tikai organizācijas teorijas un komunikācijas zinātnes laukos (Theis-Berglmair 2013). Minētās atšķirības ir svarīgs atskaites punkts, lai noskaidrotu, kā attiecību tīkli tiek pētīti Latvijā.

Holandiešu pētnieks Gerts Hofstede (Hofstede 2005) kognitīvo teoriju ietvarā organizāciju definē kā kolektīvu prāta programmu, kas atšķir vienas organizācijas locekļus no citas organizācijas locekļiem. Taču orga-

nizācija ir aplūkojama arī no komunikatīvās rīcības aspekta – Leičesteres universitātes profesors Martins Pārkers organizāciju raksturo kā debašu procesu – nemitīgu mainīgu apgalvojumu un kontrapgalvojumu kopumu. Turklāt, Pārkers (Parker 2000) uzskata, ka šajā procesā nav vietas vai laika, kurā tas beidzot var tikt fiksēts.

Organizācijas komunikācija

Shadur, Kienzle un Rodwell uzskata, ka komunikācija ir nozīmīga organizācijas sastāvdaļa, jo tieši organizēta komunikācija ir tā, kas tās darbību padara efektīvāku. Pētnieki uzskata, ka komunikācija veicina darbinieku uzticēšanos organizācijai, kas savukārt palielina darba efektivitāti un lojalitāti. Tā rezultātā samazinās varbūtība darbinieku nemieriem vai kavējumiem, bet palielinās motivācija un apmierinātība.

Savā grāmatā *Essentials of Corporate Communication* komunikācijas pētnieki Fombrun, C.J. un van Riel, C.B.M. raksta, ka komunikācija ir ikvienas organizācijas asinsrite: tas ir līdzeklis, ar kuru lielas un mazas organizācijas piesaista nepieciešamos resursus savas darbības nodrošināšanai. Komunikācija dod iespēju organizācijām piekļūt primārajiem (kapitāls, darba spēks, izejvielas) un sekundārajiem (leģitimitāte, reputācija) resursiem. Tas ļauj nodrošināt organizācijām izvīrīto uzdevumu un nosprausto mērķu sasniegšanu. (Fombrun, van Riel 2008/2007).

Taču, lai to nodrošinātu, ikvienai organizācijai savu izvīrīto mērķu sasniegšanai ir nepieciešami iekšējie resursi, no kuriem vērtīgākie ir darbinieki. Kentas valsts universitātes profesors George Cheney savā publikācijā *The Rhetoric Of Identification And The Study Of Organizational Communication* (Cheney 1983) raksta, ka neapšaubāmi lielu daļu sava laika cilvēki pavada ar organizācijām un organizācijās. Un organizācijas, kuras visbiežāk pārstāv tās vadītāji, ietekmē savus darbiniekus ar vadības izteiktām verbālām ziņām, bukletiem, rokasgrāmatām un citiem iekšējās komunikācijas instrumentiem.

Identificēšanās

Atsaucoties uz Keneta Bērka identitātes retoriku, George Cheney raksta, ka, lai kompensētu atsvešināšanos no organizācijas daļām un nodaļām, kurās ir sadalīti darba ņēmēji, tās dalībniekiem ir nepieciešama identificēšanās. Savu personīgo identitāti verbāli katrs indivīds formulē atšķirīgi, turklāt tā vienlaicīgi var tikt definēta kā ļoti šaurā grupā, tā arī

paplašinātā. Tādējādi indivīds var sevi definēt gan kā noteiktas organizācijas darbinieks, gan arī kā attiecīgās pilsētas, kurā dzīvo, piederīgais, valsts pilsonis utt. Šajā gadījumā vārdi, nosaukumi un iedalījumi nonāk lielākas korporatīvās identitātes fokusā. Kopā ar tiem tiek pārnesta citas identitātes “bagāža”, kas izpaužas iepriekšējās identitātes vērtībās, interesēs un iegribās.

Schultz, Hatch un Larsen (Schultz, Hatch, Larsen 2000) organizācijas identitāti iedala korporatīvajā identitātē un organizācijas identitātē, no kurām korporatīvā identitāte balstās uz ekonomisko un biznesa izdevīgumu, savukārt organizācijas identitāte ir saistīta ar to, kā organizācijas dalībnieki uztver un saprot “kas mēs esam” un “ko mēs pārstāvam”. Organizācijas identitāte kā piederības un uzticēšanās objekts rada kognitīvu un emocionālu pamatu organizācijas dalībnieku pieķeršanās veidošanai un nozīmīgu attiecību izveidei ar organizāciju, kuru viņi pārstāv.

Organizācijas bieži sniedz “palīdzību”, kādā veidā veicināt identificēšanos caur dažādiem komunikācijas veidiem. Tādējādi, kamēr indivīdiem ir spējas spontānā veidā identificēties ar organizācijas mērķiem, šo spontāno “kustību” bieži vien veicina pašas organizācijas, noslēdzot darījumus ar tās dalībniekiem. Citiem vārdiem izsakoties, indivīdi, kuri ir nosliekušies identificēties ar attiecīgo organizāciju (vai arī kādu tās apakšvienību), būs atvērtāki pret pašu organizāciju. Organizācijas “iniciē” šos procesus iekšējā komunikācijā caur organizācijas vērtībām, mērķiem, uzdevumiem, informāciju.

Atsaucoties uz Aristoteli, Kenets Bērks ilustrē elementāru situāciju, kādā indivīdi veido savu identificēšanās stratēģiju: “Kad Tu esi kopā ar atēniešiem, ir ļoti viegli slavēt atēniešus, bet tas nav viegli, kad Tu esi kopā ar lacedemoņiem.” Kā uzsver K. Bērks, šajā situācijā mēs, iespējams, varam saskatīt vienkāršu motivācijas avota izvēli. Aplūkojot iepriekš minēto situāciju kontekstā, identificēšanās ir viens no veidiem, kurā organizācijas savā iekšējā komunikācijā ziņo saviem darbiniekiem, ka “Es esmu gluži tāds pats, kā Tu” vai arī “Man ir tieši tādas pašas intereses, kā Tev”.

George Cheney atzīmē, ka ir visai tipiski, ka indivīdi upurē kādu daļu no savas identitātes par labu organizācijai brīdī, kad viņi kļūst par tās dalībniekiem un sāk dzīvot tās dzīvi. Viņi izvēlas precīzi akceptēt deklarētās organizācijas intereses un īsteno ar darbu saistītu lēmumu pieņemšanu par labu organizācijai, beigu beigās viņi pieņem savu lomu organizācijā. Kad attiecības ir sasniegušas šādu līmeni, organizācijas ārējā

valoda (PR) pilnībā saskan ar organizācijas dalībnieku iekšējo valodu un darbinieki sliecas savus lēmumus pieņemt par labu organizācijai.

Faktam, ka mūsdienu organizācijas ir tik ļoti koncentrējušās uz identitātes jautājumiem, gan respektējot specifiskās intereses, gan veltot pietiekoši daudz uzmanības savam statusam kā potenciālajam darbinieku ziedošānās mērķim, īpašu kritiku savos darbos veltījis K. Bērks. Organizācijas mūsdienās ir sava veida biznesa “draudzes”, un reti var atrast darbiniekus, kuri neiesaistās, neatbalsta vai nav lojāli savām organizācijām. Īsumā sakot, identificēšanās veicināšana ar organizāciju tās iekšējā komunikācijā ir daudzu organizāciju politikas sastāvdaļa, ar kuru tiek panākta aizvien lielāka garantija tam, ka darbinieki pieņem organizācijas intereses kā savējās un tās akceptē.

Pētījums

Rīgas satiksme ir Rīgas pašvaldības sabiedrība ar ierobežotu atbildību, un tās misija ir sniegt ieguldījumu Rīgas pilsētas sabiedriskā transporta kompleksajā attīstībā, satiksmes organizēšanā un realizēšanā. Kā savas vērtības *Rīgas satiksme* īstermiņa stratēģijā, kas apstiprināta 2012. gadā, definējusi tās klientus un darbiniekus. (*Rīgas satiksmes* īstermiņa attīstības stratēģija, 2012.).

Lai noskaidrotu *Rīgas satiksmes* darbinieku attieksmi pret organizāciju, reizi divos gados tiek veikta darbinieku aptauja (anketēšana), kuru nodrošina Tirdzniecības un sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS. Aptaujas mērķis ir noskaidrot darbinieku viedokli un attieksmi pret deviņiem aspektiem: uzņēmuma tēlu, attiecībām ar kolēģiem, tiešo vadītāju, augstāko vadību, darba apstākļiem, darba saturu un darba procesu, atalgojuma sistēmu, izaugsmes iespējām un informācijas apriti. Katram no minētajiem aspektiem ir izveidots viens indekss skalā no “1” – zems apmierinātības līmenis līdz “4” – augsts apmierinātības līmenis. Rezultāti liecina, ka darbinieku vidējais apmierinātības līmenis *Rīgas satiksmē* 2014. gadā ir 2.96 (vidējais apmierinātības līmenis nozīmē visu aptaujā ietvertu deviņu aspektu vidējo vērtību), un salīdzinājumā ar 2012. gadu (vidējais apmierinātības līmenis 2.81) tas ir pieaudzis par 0.15 punktiem.

2014. gada aptaujā atzinīgāk vērtēti tādi aspekti, kā attiecības ar kolēģiem (3.36), darba saturs un darba process (3.21), tiešais vadītājs (3.25), darba apstākļi (3.11) un informācijas aprīte (3.06). Salīdzinoši vidēji vērtētas izaugsmes iespējas (2.45), bet kritiskāk vērtējumus darbi-

nieki snieguši atalgojuma sistēmai (2.30). 2012. gadā un 2014. gadā veikto pētījumu datu salīdzinājums liecina, ka visu deviņu analizēto aspektu vērtējumi 2014. gadā ir uzlabojušies, bet visvairāk paaugstinājusies apmierinātība ar augstāko vadību, uzņēmuma tēlu un informācijas apriti.

Kopumā 83% *Rīgas satiksmes* darbinieku ir apmierināti ar informāciju, kas nepieciešama tiešo darba pienākumu izpildei (3.22). Aptuveni 3/4 aptaujāto ir apmierināti ar informāciju par jaunumiem savā struktūrvienībā (apmierināti 76%, neapmierināti 16%, vidējais rādītājs 3.10) un par jaunumiem uzņēmumā kopumā (73%, 18%, 3.02). Arī ar informācijas apmaiņu starp struktūrvienībām vairākums darbinieku ir apmierināti (56%, 22%, 2.85).

Raksturojot informācijas avotus, no kuriem parasti saņem informāciju par notiekošo uzņēmumā, *Rīgas satiksmes* darbinieki visbiežāk atzīmējuši atbildi no kolēģiem (73%). Vairāk nekā puse aptaujāto norādījuši arī, ka informāciju parasti saņem no tiešā vadītāja (70%) un no uzņēmuma laikraksta "*Rīgas Satiksmes Darbinieks*" (59%). Starp biežāk minētajiem informācijas avotiem ir arī informācijas dēļi struktūrvienībās (43%) un masu informācijas līdzekļi (TV, radio, avīzes) (32%).

Salīdzinoši retāk norādīts, ka informācija par notiekošo uzņēmumā tiek saņemta uzņēmuma kopējās sapulcēs ar vadību (28%), no baumām (27%), uzņēmuma mājas lapā internetā (26%), no arodbiedrības pārstāvjiem (24%), no citu struktūrvienību pārstāvjiem (23%) un no augstākās vadības (18%). Saskaņā ar aptaujas rezultātiem, 2014. gadā darbinieki biežāk nekā 2012. gadā informāciju iegūst no tiešā vadītāja (2012.: 65%, 2014.: 70%), no informācijas dēļiem (2012.: 40%, 2014.: 43%), uzņēmuma kopējās sapulcēs (2012.: 19%, 2014.: 28%), uzņēmuma mājas lapā internetā (2012.: 20%, 2014.: 26%), no citu struktūrvienību pārstāvjiem (2012.: 18%, 2014.: 23%) un no augstākās vadības (2012.: 12%, 2014.: 18%).

Secinājumi

Pētījums, kas veikts *Rīgas satiksmē*, ir balstīts uz darbinieku aptaujā iegūtajiem sekundārajiem datiem un vērtējams kā sekundāro datu izmantošanā balstīts pilotpētījums topošajam promocijas darbam, kurā autors, balstoties uz organizācijas komunikācijas teoriju analīzi, plāno veikt 3 lielu Latvijā darbojošos organizāciju komunikācijas kultūras analīzi, kā arī pētīt, kā veidojas atsevišķu organizāciju iekšējās komunikācijas prakses, kādi faktori ietekmē organizāciju iekšējās komunikācijas kultūru,

politiku un realizācijas paņēmieni izvēli un kā šie faktori korelē ar organizācijas darba efektivitāti.

Izmantojot *Rīgas satiksmes* darbinieku aptaujas sekundāros datus, nav iespējams rast atbildes uz visiem promocijas darbā izvirzītajiem jautājumiem gan tamdēļ, ka organizācijas komunikācijas kultūra Latvijā un ar to saistāmie darbinieku identificēšanās un organizācijas darba efektivitātes jautājumi ir salīdzinoši maz pētīta joma, gan arī tamdēļ, ka aptaujas anketas tapšanā nav noteiktas teorētiskās nostādnes.

Rīgas satiksme ir liela organizācija, kurā strādā turpat vai 4500 darbinieku. Tajā pastāv koordinēta iekšējā komunikācija – reizi mēnesī tiek izdots iekšējais laikraksts *Rīgas Satiksmes Darbinieks*, divas reizes gadā tiek organizētas sapulces darbiniekiem ar vadības piedalīšanos, regulāri atjaunota informācija uz ziņojumu dēļiem utt., kam būtu jāveicina vienotas izpratnes veidošanās par organizācijas mērķiem un piederības izjūtu, tādēļ promocijas darba pilotpētījumā tika analizēti tie darbinieku apmierinātības aspekti, kas attiecas uz informācijas apriti organizācijā un iekšējās komunikācijas kanāliem.

Kā vienu no svarīgākajiem aspektiem apmierinātībā ar darbu *Rīgas satiksmē* darbinieki anketēšanā minējuši informācijas pieejamību par notiekošo organizācijā. No tā var izdarīt secinājumus, ka iekšējās komunikācijas loma organizācijā darbiniekiem ir svarīgs aspekts. Tas saskan ar Shadur, M.A., Kienzle, R., Rodwell, J.J. paustajiem uzskatiem par to, ka komunikācija ir nozīmīga organizācijas sastāvdaļa.

Ņemot vērā komunikācijas pētnieces Annas Maria Theis-Berglmair atzinumus par to, ka organizācijas komunikācija ir attiecināma uz komunikācijas procesiem organizācijas iekšienē un saistāma ar organizācijas pētniecības teorijām, savukārt sabiedriskās attiecības uz ārējo vidi, organizācijas ieinteresētajām pusēm un saistāma ar komunikācijas zinātni, jāatzīst, ka mūsdienu pasaulē, kurā darbiniekiem ir grūti nošķirt informāciju, kuru viņi gūst par savu organizāciju tās iekšienē, no tās, kuru viņi gūst no ārpusē, aizvien vairāk būtu jāpievēršas integrētiem organizācijas komunikācijas un sabiedrisko attiecību pētījumiem. Par to liecina arī aptauja, kas veikta *Rīgas satiksmē*, jo pietiekami lielu lomu darbinieku attieksmes paušanā pret organizāciju, kurā viņi strādā, veidoja arī iespaids par organizāciju, kuru darbinieki guvuši no masu medijiem. Tādējādi veidojas zināma sasaiste darbinieku izpratnē par organizāciju gan no tā, ko viņi komunikācijas procesā uzzina par organizāciju pašā organizācijā, gan arī no tā, ko par organizāciju vēsta apkārtējā sabiedrība (masu mediji),

turklāt šis process ir nepārtraukts un ar minēto aptauju nav iespējams noteikt, kurš no parametriem – iekšējā vai ārējā komunikācija – ir noteicošais.

Rīgas satiksmes darbinieku aptauja sniedz ļoti šauru ieskatu jautājumos, kas saistīti ar organizācijas iekšējās komunikācijas korelāciju ar darbinieku apmierinātību. Uz šīs aptaujas bāzes nevar izdarīt secinājumus par to, vai organizācijas iekšējā komunikācija ir viens no svarīgākajiem darbinieku apmierinātības pamatiem un vai organizācijas iekšējā komunikācija ietekmē kolektīvo identitāti un organizācijas darba efektivitāti, tādēļ promocijas darba ietvaros minētie jautājumi tiks pētīti daudz detalizētāk.

Bibliogrāfija

- Theis-Berglmair, A. M. (2013). Why “Public Relations”, why not “Organizational Communication”? Some comments on the dynamic potential of a research area. In: Ansgar Zerfas, Lars Rademacher, Stefan Wehmeier (HRSG.) (2013). *Organisationskommunikation und Public Relations. Forschungsparadigmen und neue Perspektiven*. Wiesbaden: Springer VS. 27–42 p.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J. (2005). *Cultures and organizations: software of the mind*. New York: MC Graw-Hill. 421 p.
- Parker, M. (2000). *Organizational Culture and Identity. Unity and Division at Work*, London: SAGE Publications. 266 p.
- Shadur, M. A., Kienzle, R., Rodwell, J. J. (1999). The relationship between organizational climate and employee perceptions of involent: the importance of support. *Group and organization management*, 24, pp. 479–503.
- Fombrun, C. J., van Riel, C. B. M. (2008/2007). *Essentials of corporate communication: implementing practices for effective reputation management*. New York: Routledge. 307.
- George Cheney. (1983). The Rhetoric Of Identification And The Study Of Organizational Communication, *Quarterly Journal of Speech*, 69, page 143–158.
- Schultz, M., Hatch, M. J., Larsen, M. H. (2000). *The expressive organization. Linking identity, reputation, and the corporate brand*. Oxford: Oxford University Press. 292 p.
- Rīgas satiksmes* īstermiņa stratēģija 2012.–2016. Apstiprināta: *Rīgas satiksmes* ārkārtas dalībnieku sapulcē 08.02.2012.
- Rīgas satiksmes* pētījums “Personāla apmierinātība ar darbu”, SKDS (04.–05. 2012.).
- Rīgas satiksmes* pētījums “Personāla apmierinātība ar darbu”, SKDS (03.–04. 2014.).

Correlation between an Organization's Internal Communication and Employees' Satisfaction

Summary

The paper “Correlation between an Organization's Internal Communication and Employees' Satisfaction” analyzes theoretical aspects of communication and the surveys of employees' satisfaction carried out by Riga municipal company *Rīgas satiksme* in 2012 and 2014. How does an organization's communication affect the satisfaction of its employees, how do individuals identify themselves with an organization and what does an organization gain from increasing the efficiency of its performance? These are a part of the questions the author tries to answer not only in the paper, but also in the promotion work which is being developed. Although the survey carried out at *Rīgas satiksme* does not give answers to all the questions, since an organization's communication culture and related employee identification issues have been researched little so far, the results of the employees' satisfaction surveys allows making a conclusion that internal communication is an important aspect of employees' satisfaction in an organization.

Key words: communication, organization, internal communication, identity, efficiency.

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Silvija DAĢE

Daugavpils Universitātes
maģistrante
silviadage@inbox.lv

Jūlija GRABA

Daugavpils Universitātes
maģistrante
forbidden.miracle@gmail.com

Ēriks KALVĀNS

Dr. psych., Rēzeknes augstskola
yello@inbox.lv

Evita LIPE

Mg. psych., Valsts policijas
koledžas Humanitārās katedras
vadītāja
evita.lipe@koledza.vp.gov.lv

Daiga CAUNE

VP Personāla vadības biroja
Personāla kvalitātes vadības
nodaļas vecākā inspektore
daiga.caune@vp.gov.lv

Kristīne MĀRTINSONE

Dr. psych., Rīgas Stradiņa
universitātes asoc. profesore
kristine.martinson@rsu.lv

Ivans Jānis MIHAILOVS

Dr. iur., Daugavpils
Universitātes Humanitāro un
sociālo zinātņu institūta pētnieks
Ivans.Mihailovs@rsu.lv

Marina SOLOBUTINA

Psiholoģisko zinātņu kandidāts,
Kazaņas Federālās universitātes
docente
solomarina82@mail.ru

Margarita NEŠTEROVA

Dr. psych., Daugavpils
Universitātes Humanitāro un
sociālo zinātņu institūta pētniece
margarita.nesterova@du.lv

Vitālijs RAŠČEVSKIS

Dr. psych., Daugavpils
Universitātes Sociālo zinātņu
fakultātes Sociālās psiholoģijas
katedras docents
wiras@inbox.lv

Iveta RUŽA

Dr. psych., Rīgas Starptautiskās
ekonomikas un biznesa
administrācijas augstskolas
vieslektore
ivetagribute@inbox.lv

Aleksejs RUŽA

Dr. psych., Daugavpils
Universitātes Sociālo zinātņu
fakultātes Sociālās psiholoģijas
katedras vadītājs, asoc. profesors
aleksejs.ruza@du.lv

Viktorija ŠALDOVA

Mg. psych., Daugavpils
Universitātes doktorante
vita.shaldova@gmail.com

Indra TRETJAKOVA

Mg. Psych., psiholoģijas
doktorante, perinatālā
psiholoģe, psihoorganiskās
analīzes psihoterapeite
t_indra@inbox.lv

Sandra MIHAILOVA

Dr. psych., Rīgas Stradiņa
universitātes asoc. profesore,
Socioloģijas un psiholoģijas
katedras vadītāja
Sandra.Mihailova@rsu.lv

Biruta URBĀNE

Mg. psych., Daugavpils
Universitātes doktorante
b_urban@inbox.lv

Irina PLOTKA

Dr. psych., Baltijas psiholoģijas
un menedžmenta augstskolas
profesore
irinaplotka@inbox.lv

Viktors ZAĶIS

Latvijas Universitātes doktorants
viktors.zakis@inbox.lv

AUTORIEM

VISPĀRĪGĀS PRASĪBAS ZINĀTNISKAM RAKSTAM

Raksta apjoms: 6–7 lpp (A4 formātā).

Raksta manuskripts iesniedzams pa elektronisko pastu ikgadeja.konference@du.lv. Teksts jāsaliek, izmantojot *Times New Roman* šriftu (*WinWord 2000/XP*); burtu lielums – 12 punkti. Ja tiek izmantotas speciālās datorprogrammas, tad tās iesniedzamas kopā ar rakstu.

Raksta anotācija: raksta sākumā tūlīt pēc tā nosaukuma jāievieto informatīva anotācija. Anotācijā jānorāda raksta mērķis un uzdevumi, jāformulē pētījuma problēma, jāparāda novitāte un jāsniedz galvenie secinājumi. Atsevišķā rindkopā jānorāda atslēgas vārdi (termini, kas izsaka rakstā aplūkoto jautājumu būtību). Nepieciešams arī šo atslēgas vārdu tulkojums valodā, kurā ir kopsavilkums.

Raksta kopsavilkums: rakstiem latviešu valodā kopsavilkums jāsatavo angļu vai krievu valodā; rakstiem angļu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu vai krievu valodā; rakstiem krievu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu vai angļu valodā.

Raksta valoda: literāra, terminoloģiski precīza. Ja autors gatavo rakstu svešvalodā, tad viņam pašam jā rūpējas par raksta teksta valodniecisko rediģēšanu, konsultējoties pie attiecīgās sociālo zinātņu nozares speciālista – valodas nesēja. *Raksti, kuru valoda neatbilst pareizrakstības likumiem, netiks izskatīti un recenzēti.*

Raksta zinātniskais aparāts (atsauces un piezīmes, bibliogrāfija, tabulas, shēmas, diagrammas, grafiki utt.). Atsauces ievietojamas tekstā pēc šāda parauga: (Turner 1990); (Mills 1998); (Bela 1997). Piezīmes un skaidrojumi ievietojami raksta beigās. Tabulas, grafiki, shēmas, diagrammas un citi ilustratīvie materiāli noformējami, norādot materiāla avotu, nepieciešamības gadījumā arī atzīmējot tabulu, grafiku, shēmu izveides (aprēķināšanas, datu summēšanas utt.) metodiku. Visiem tādiem materiāliem ir jābūt ar kārtas numuriem un virsrakstiem. Materiāliem jāizveido to elektroniskā versija un jāiesniedz konferences organizatoriem, sūtīt uz e-pastu ikgadeja.konference@du.lv

Bibliogrāfiju (rakstā izmantoto iespieddarbu saraksts) jāveido un jānoformē precīzi pēc šādiem paraugiem:

Monogrāfijām (grāmatām un brošūrām):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Mills Ch. R. (1998) Sociologicheskoye voobrazhenie. Moskva: Strategiya. (In Russian)

Rakstiem krājumos:

Turner, R. H. (1990) "A Comparative Content Analysis of Biographies." In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. Pp. 134–150.

Rakstiem žurnālos:

Bela B. (1997) Identitates daudzvalsiba Zviedrijas latviesu dzivesstasos. *Latvijas Zinatnu Akademijas Vestis, A, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp.* (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Ponyatie politicheskogo. *Voprosi sociologii, № 1, str. 37–67.* (In Russian)

Rakstiem laikrakstos:

Strazdins I. (1999) Matematiki pasaule un Latvija. *Zinatnes Vestnesis, 8. marts.* (In Latvian)

Materiāliem no interneta:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktura un datu baze Latgales dati.* (In Latvian) Pieejams: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (skat. 20.10.2002).

Bibliogrāfija sakārtojama autoru uzvārdu vai nosaukumu (ja autors ir institūcija) **latīņu** alfabēta secībā.

FOR AUTHORS

GENERAL REQUIREMENTS FOR THE PAPER

The size of the article: 6–7 ph. (A4 format).

The manuscript of the article is to be submitted by e-mail ikgadeja.konference@du.lv. The text should be typed using *Times New Roman* (*WinWord 2000/XP*); the size of letters 12. If were used special computer programs, they are to be submitted together with the article.

Abstract of the article: in the beginning of the article after title is to be located abstract of the article. In the abstract should be indicated aim, tasks, problem of the research, novelty of the research and main conclusions. The the separate paragraph should be noted key words (terms that reveal the essence of the issues discussed in the article). Key words should be translated on the language, in which is written abstract of the article.

Summary of the article: for articles in Latvian summary should be prepared in English or Russian; for articles in English summary should be prepared in Latvian or Russian and for articles in Russian summary should be prepared in English or Latvian.

Language of the article: literary, terminologically precise. If the author is preparing the article in a foreign language, the author is responsible for the quality of the language. Author can ask consultation of specialist of relevant social sciences. *Articles in which the language will not follow the rules of spelling, will not be accepted for reviewing.*

Scientific appliance of the article: (references and remarks, bibliography, tables, diagrams, charts, graphs and etc.). References in the article should be placed according to this pattern: (Turner 1990); (Миллс 1998); (Bela 1997). Remarks and explanations should be placed at the end of the article. Tables, graphs, diagrams, charts and other illustrative materials in the article should be presented indicating the source of the material and, if necessary, the methods applied to draw up tables, graphs, diagrams, charts (calculation, data summarizing and etc.). All materials should have a number and the title. For these materials should be prepared electronic version, which is to be submitted to Conference Team by e-mail ikgadeja.konference@du.lv

Bibliography (the list of sources used in the article) formed and executed in accordance with these samples:

For monographies (books and brochures):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Mills Ch. R. (1998) Sociologischeskoje vooobrazhenie. Moskva: Strategiya. (In Russian)

Collected articles:

Turner, R. H. (1990) “A Comparative Content Analysis of Biographies.” In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. Pp. 134–150.

Articles in journals:

Bela B. (1997) Identitātes daudzbalisiba Zviedrijas latviešu dzivesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, A, 51, Nr. 5/6, 112.–129. Lpp. (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Ponyatie politicheskogo. *Voprosi sociologii*, № 1, str. 37–67. (In Russian)

Articles in newspapers:

Strazdins I. (1999) Matemātiki pasaule un Latvija. *Zinatnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Materials from the Internet:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktura un datu baze Latgales dati*. (In Latvian) Pieejams: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (skat. 20.10.2002).

Bibliography should be compiled in the **Roman alphabet's** order according to the authors' names or titles (if the institution is the author).

АВТОРАМ

ОБЩИЕ ТРЕБОВАНИЯ К НАУЧНОЙ СТАТЬЕ

Объём статьи: 6–7 стр. (формат А4).

Манускрипт статьи подаётся по электронной почте ikgadeja.konference@du.lv. При наборе текста использовать шрифт *Times New Roman (WinWord 2000/XP)*; размер букв 12. Если используются специальные компьютерные программы, то они подаются вместе со статьёй.

Аннотация статьи: в начале статьи сразу после названия размещается информационная аннотация. В аннотации необходимо указать цель и задачи, сформулировать проблему исследования, показать новизну и привести главные выводы. Отдельным абзацем указываются ключевые слова (термины, которые раскрывают сущность вопросов, рассмотренных в статье). Необходим также перевод данных ключевых слов на язык, на котором написано резюме статьи.

Резюме статьи: для статей на латышском языке резюме подготавливается на английском или русском языке; к статьям на английском языке резюме подготавливается на латышском или русском языке; к статьям на русском языке резюме подготавливается на латышском или английском языке.

Язык статьи: литературный, терминологически точный. Если автор готовит статью на иностранном языке, то о редактировании языка должен заботиться сам автор, консультируясь у специалиста соответствующей отрасли социальных наук. *Статьи, в которых язык не будет соответствовать правилам правописания, не будут приниматься к рассмотрению и рецензированию.*

Научный аппарат статьи (ссылки и примечания, библиография, таблицы, схемы, диаграммы, графики и т.д.). Ссылки в тексте статьи оформляются по следующему образцу: (Turner 1990); (Миллс 1998); (Bela 1997). Примечания и пояснения размещаются в конце статьи. Таблицы, графики, схемы, диаграммы и другой иллюстративный материал оформляется, указывая источник материала, при необходимости указывая методику (рассчёта, суммирования данных и т.д.)

формирования таблиц, графиков, схем. Все материалы данного типа должны иметь порядковый номер и заголовок. Для материалов должна быть сделана электронная версия, которая подаётся в Редакцию на электронную почту ikgadeja.konference@du.lv

Библиография (список источников использованных в статье) составляется и оформляется в соответствии со следующими образцами:

Для монографий (книг и брошюр):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Для статей из сборников:

Turner, R. H. (1990) "A Comparative Content Analysis of Biographies." In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. Pp. 134–150.

Для статей из журналов:

Bela, B. (1997) "Identitātes daudzumsība Zviedrijas latviešu dzīvēstāstos." *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A, 51, Nr. 5/6: 112–129.

Для статей из газет:

Strazdiņš, I. (1999) "Matemātiķi pasaulē un Latvijā." *Zinātnes Vēstnesis*, 8. marts.

Для материалов из интернета:

Soms, H. "Vēstures informātika: Saturs, struktūra un datu bāze Latgales dati." <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (2002. 20. 10).

Библиография составляется по фамилиям авторов или названиям трудов (если автором является институция) в соответствии с **латинским** алфавитом.

Maketētājas: **Vita Štotaka, Marina Stočka**

Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Parakstīts iespiešanai 8.10.2015. Pasūtījuma Nr. 48.
Iespiests DU Akadēmiskajā apgādā “Saule” —
Saules iela 1/3, Daugavpils, LV-5401, Latvija.